

T.C.

Hitit niversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

**XVI ve XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI TOPLUMUNDA YAZILAN ATVÂR-I
SEB'A ESERLERİNİN MUKAYESELİ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Fatih KÜÇÜKTİRYAKI

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2017

**XVI ve XVII. YÜZYILLARDA OSMANLI TOPLUMUNDA YAZILAN ATVÂR-I
SEB'A ESERLERİNİN MUKAYESELİ DEĞERLENDİRİLMESİ**

Fatih KÜÇÜKTİRYAKI

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Halil İbrahim ŞİMŞEK

Çorum 2017

KABUL VE ONAY

Fatih KÜÇÜKTİRYAKİ tarafından hazırlanan “XVI. ve XVII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb’a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma 26.05.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Halil İbrahim şİMşEK (Başkan-Danışman)

Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER

Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (26/05/2017)

Fatih KÜÇÜKTIRYAKI

ÖZET

KÜÇÜKTİRYAKI, Fatih, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Çorum 2017.

Mutasavvıflara göre insanın bu âlemdaki fiziki oluşum ve gelişimi doğum ile başladığı gibi insanın manevi seyri de “vilâdet-i sâni/ikinci doğum” denilen doğumla başlamaktadır. Sâlik, bu doğumla sûfi ıstılahında veled-i kalbî (kalp çocuğu) denilen can potansiyelinin nüvesini, kendi iç aleminde vücûda getirerek yeni bir varlık ve gerçek “ben”ini keşfe başlamıştır. Bahse konu olan bu açığa çıkarma/keşf ameliyesi insanın özü ve emir âleminden ruhunun, halk âleminden olan beden ve ona ait bağlardan kurtarılarak tekrar aslî vatanına urûc edebilmesi sufilerce Kur’ân ve Hadîs kaynaklı bir takım temrinlerin yerine getirebilmesine bağlanmıştır.

Anadolu’nun İslâmlaşmasıyla, tasavvufî ilimlerin Anadolu’da teşekkülünde bir eş zamanlılık söz konusudur. Zira Anadolu’nun Müslümanlaşmasında, İslâm’ın sevgi medeniyetinin ve kardeşlik ruhunun teessüsünde, gönüllere hitap eden mutasavvıfların büyük rolü olmuştur. Çeşitli sebeplerle Orta Asya’dan Anadolu’ya gelen dervişler, her gittikleri yerde faaliyetlerine merkez olmak üzere tekke ve zâviyeler inşa etmişlerdir. Anadolu’nun Türk yurdu hâline gelmesi ve Müslümanlaşmasında; siyasî, askerî, iktisadî, bir çok faktörün yanında, Anadolu’da sayısız köy, kasaba ve mahallenin çekirdeğini oluşturan tekke, zâviye ve diğer dinî müesseseler, fevkalâde önemli görevler ifa etmiştir. Anadolu’nun her tarafında rastlanması mümkün olan bu tekke ve zâviyelerde, fevkalâde çalışkan, yerleştikleri yerlerdeki toprağı işleyen ve İslâm dinini yayan dervişlere, zamanın idarecileri tarafından bir takım muafiyetler de getirilmiştir. Anadolu’da İslâm’ın köklü eğitim kurumları olan medreseler bulunmasına rağmen, toplum hayatında tekkelerin rolü ve etkisi, medreselerden çok büyük olmuş ve İslâmiyet, geniş halk yığınlarına tekkeler vasıtasıyla yayılmıştır.

Osmanlı toplumunda işte bu tesirin tezahürü olarak zahir ilimlerle mücehhez olan kimi sûfilerin müderrislik yaptıklarını söyleyebiliriz. Medreselerde talebe okutan bu zâtlar bir taraftan da boş durmayıp İslâmî ilimlerin her sahasında eserler te’lif etmişlerdir. Konumuz olan “*Atvâr-ı Seb'a*” eserleri de diğer İslâmî ilimlere dair telîf edilen kitapların yanında azımsanmayacak bir konuma sahiptir. Osmanlı Devleti’nin kuruluşu-

nu takip eden yüzyıllarda bu konudaki telif eserler daha fazla olmuştur. Öyleki yurtiçi ve yurt dışındaki kütüphanelerde müellifi belli olan veya olmayan bu eserler hayli yekün tutmaktadır. Özellikle XVI ve XVII. yüzyıllarda Halvetî Tarîkatına mensûb meşâyihin atvâr-ı seb'a konusunda diğer tarîkatlara nisbetle daha fazla eser telif ettikleri tesbit edilmiştir. Bu gerçekten hareketle tezimizde atvâr eserlerini mukayeseye tabi tuttuğumuz müelliflerin de genellikle Halvetîye'ye mensup olduklarını söyleyebiliriz.

Anahtar kelimeler: 1- Osmanlı Devleti 2- Tasavvuf 3- Onaltıncı Yüzyıl 4- Onyedinci Yüzyıl 5- Atvar-ı Seb'a

ABSTRACT

KUCUKTIRYAKI, Fatih, *A comparison assesment of the Atwar-i Sab'a writings which was written in the 16th and 17th century.* (Master Thesis), Çorum 2017

According to the sufis, just how the physical being and development of a human begins with the physical birth, the spritual journey of man is classified as the secondbirth. The seeker begins exploring the existence of his core. He begins to explore and bring about that which is called "the child of the heart" and begins to explore the ego and a new dimension within himself. This exploration takes place by the spirit escaping from its physical connection and ascends to its original homeland. The Sufis claim that this is possible by applying certain practices which are based upon the Qur'an and the Prophetic tradition. The Islamization of Anatolia and the Sufi teachings spreading inside that land had taken place in the same time frame. The Sufis played a great role in the Islamization of Anatolia and the brotherly spirit and love of Islam being formed inside that region. The dervishes who had migrated from mid Asia to Anatolia for different purposes had built Sufi lodges as the centre of their activities wherever they went.

Alongside political, military and economical factors, the Sufi lodges which had formed the seeds of many cities and villages, had played a great role in Anatolia embracing Islam. The dervishes of these Sufi lodges which can be found everywhere in that region, who were very hard working and were spreading Islam, were given some exemptions by the leaders of that time. Although the madrasah's (The schools which the legal rulings of Islam are taught) had existed in the region of Anatolia, the effect of the Sufi lodge played a much greater role than the madrasah in the lifestyle of the community. Islam was spread to large crowds by the means of these Sufi lodges.

As a result of this effect, in the Ottoman community the Sufis who were authorized in exoteric knowledge had taught in madrasah's. Alongside teaching students in these schools, they had also written works on different branches of Islam. The subject of this thesis "Atwar-i Sab'a" is a piece of work which plays a role that cannot be underestimated. In the remainig years of the establishment of the Ottoman empire, many more of such works had been written. There is a large amount of such books (Some of them

which the authors are known and some of them which are unknown) in the libraries inside and outside of that region. Especially in the 16th and 17th centuries, the masters of the Halveti Sufi path had written more works in comparison to the other sufi paths on the topic of "Atwar-i Sab'a". Coming from this reality, when we compare the works written on Atwar, we can say that the authors of these works generally belong to the Halveti Sufi practice.

Keywords. 1- Ottoman Empire 2. Sufism 3. Sixteenth century 4. Seventeenth century 5. Atwar-i Sab'a

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR	vviii
ÖNSÖZ	ixx
GİRİŞ	1
1. Konunun Önemi.....	1
2. Konunun Kapsamı ve Amacı	2
3. Metod ve Kaynaklar.....	3

BİRİNCİ BÖLÜM

TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE ATVÂR-I SEB'A

1. TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE ATVÂR-I SEB'A.....	4
1.1. Atvâr-ı Seb'ânın Anlamı.....	4
1.2. Tasavvuf Tarihinde Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği.....	7
2. 16 ve 17. YÜZYILDA OSMANLI TOPLUMUNDA ATVÂR-I SEB'A	12
2.1. Osmanlı Toplumunda Atvâr-ı Seb'a.....	13
2.2. 16. Yüzyıl Atvâr-ı Seb'a Müellifleri.....	14
2.2.1. Ahmed Şemseddîn Marmaravî (ö.910/1504).....	14
2.2.2. Cemâl Halvetî (ö. 912/ 1506).....	15
2.2.3. Cemâleddin İshâk Karamânî (ö.933/1526)	18
2.2.4. Yusuf b. Yakub (Sünbül Sinan) (ö.936/1529)	19
2.2.5. Sofyalı Bâlî Efendi (ö.960/1553).....	20
2.2.6. İlyas b. İsa Saruhânî (ö. 967/1559-60).....	21
2.2.7. Yâkub Efendi (Halvetî) (ö.979/1571)	22
2.2.8. Muhammed Bin Ömer (Kurt Efendi) (ö.996/1588)	23
2.3. 16. Yüzyılda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserleri Hakkında Değerlendirme.....	24
2.4. 17. Yüzyıl Atvar-ı Seb'a Müellifleri.....	25
2.4.1. Seyfullah Kâsım Efendi (Seyyid Nizamoglu) (ö. 1010/1601).....	26
2.4.2. Şâh Velî Ayıntâbî (1013/1604)	26
2.4.3. Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. 1035/1625).....	29

2.4.4. Kuloğlu Şeyh İlyas (ö.1068/1657-58).....	30
2.4.5. Fenâyi Ehli Cennet Efendi (ö. 1075/1664)	31
2.4.6. Niyâzi Mısrî (ö.1105/1693).....	32
2.5. 17. Yüzyılda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserleri Hakkında Değerlendirme.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

16 VE 17. YÜZYILLARDA YAZILAN ATVÂR-I SEB'A ESERLERİNİN MUKAYESELİ DEĞERLENDİRMESİ

1. 16 ve 17. YÜZYILLARDA YAZILAN ATVÂR-I SEB'A ESERLERİNİN MUKAYESELİ DEĞERLENDİRMESİ	36
1.1. 16. ve 17. Yüzyıl Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Tahlili	37
1.1.1. Birinci Tavır.....	37
1.1.2. İkinci Tavır	41
1.1.3. Üçüncü Tavır	45
1.1.4. Dördüncü Tavır.....	498
1.1.5. Beşinci Tavır.....	53
1.1.6. Altıncı Tavır.....	57
1.1.7. Yedinci Tavır	61
2. RÜYANIN BİLGİ DEĞERİ VE ATVAR-I SEB'A RÜYA İLİŞKİSİ.....	69
SONUÇ	69
KAYNAKÇA.....	73
EKLER	79

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
bk.	: bakınız
c.	: cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	: Editör
Ktp.	: Kütüphanesi
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
s.	: sayfa
vd.	: ve devamı
Yay.	:Yayınevi

ÖNSÖZ

Anadolu'ya müslümanların yerleşmesiyle birlikte gün geçtikçe sayıları artmaya başlayan sûfiler burada Selçuklularından itibaren beylikler ve Osmanlı'da ise hem merkezi yönetim hem de toplumun çeşitli katmanları ile girdikleri ilişkiler sonucunda etki alanlarını genişletmişlerdir. Mutasavvıflar oluşturdukları tarikatlar vasıtasıyla sahip oldukları değerleri farklı kesimlere ulaştırmak amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda mutasavvıfların yazdıkları eserlerle yeni bir etki alanının doğmasını sağlamıştır.

Kültür ve sanatta olduğu kadar fennî ve dînî ilimlerde de çok geniş bir literatüre sahip olan Osmanlı toplumunda, tasavvufun teorik zeminini oluşturan ve bu ilmin pratik olarak yaşanabilmesine imkân sağlayan müesseseler olan tekke ve dergâhlar yüzyıllar boyu var olagelmiştir. Tekkeler ve dergâhlarda irşâd yapan ilim ehli sûfiler tarafından sâliklerin Hakk'a giden bu kudsî yolculuklarında gerek mürşidine, gerek aynı tekkede hizmet eden kardeşlerine ve gerekse tüm eşyâya karşı takınması gereken tavırları, edebleri ihtivâ eden eserler telif etmişlerdir. Öyleki tasavvufî düşünce hakkında geçmişten günümüze çok zengin ilmî bir miras kalmıştır.

Konusu “*XVI ve XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukâyeseli Değerlendirmesi*” olan çalışmamızın elbette bu çok geniş ilmî mirası tümüyle kapsayıcı olması mümkün değildir. Bu nedenle çalışmamızda sadece 16 ve 17. yüzyılda kaleme alınmış atvâr-ı seb'a eserlerini inceledik.

Tezimizin giriş bölümünde konunun önemi, kapsamı, amacı, metod ve kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde ise “Tasavvuf Literatüründe Atvâr-ı Seb'a” başlığı altında atvâr-ı seb'anın anlamı ve tasavvuf tarihinde atvâr yazma geleneği hakkında malumat verilmiştir. Tezimizin ana temasını oluşturan bilgilerin bulunduğu ikinci bölümde ise “Osmanlı Toplumunda Atvâr-ı Seb'a” konusu ve 16-17. yüzyıllarda “atvâr-ı seb'a” hakkında eser te'lif eden müelliflerin kısa otobiyografileri verilmiştir. Tezimizin son bölümünde ise atvâr-ı seb'a eserlerinin mukayeseli değerlendirmeleri yapılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Yapmış olduğum bu çalışmamda mkemellik iddiası kesinlikle bulunmamaktadır. Tez çalışmam esnasında teşvik ve ilmi irşadlarını esirgemeyen danışman Hocam Prof. Dr. Halil İbrahim şİMŞEK'e teşekkür ediyorum. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

orum - 2017

GİRİŞ

1. Konunun Önemi

Mutasavvıflara göre Allah'ın yaratmış olduğu en kıymetli varlık insandır. Bu yaratılan ekrem varlığın ismi onun Hakk'a yakınlığına ve O'na olan ünsiyetine dair sırları ihtivâ etmektedir. Öyle ki o insan denilen kudsî varlığın özü ile melekût ve bu özüne kılıf olan cesedi ile de şehâdet âlemine bakan yönü bulunmaktadır. Bu açıdan baktığımızda insanın hakikati itibariyle ne kadar kapsayıcı bir varlık olduğu ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki insan Allah'ın bütün isimlerinin mana ve sırlarını kendinde toplayan "Allâh" ism-i hassına mazhar olmuş ekrem bir varlıktır. Şöyle ki "Allah" ismi, diğer isimler içinde asıldır ve bütün isimler bu isme izafe edilir. Yani eş-Şâfi, er-Rahîm ve el-Kerîm olan hep Allâh'tır. Yine ayrıca "Allah" ismi diğer isimler içinde "ism-i alem"dir. Mecaz yoluyla da olsa başkası için söylenemez. Bu isim Allah'ın zatına has ve ancak ona işaret eden bir isimdir. Rubûbiyet davasına düşen Firavun bile "Ben sizin yüce Rabbinizim" demiş fakat "Ben Allah'ım" diyememiştir. Yine Mekke müşrikleri Kâbe'nin etrafını putlarla doldurmuşlar, onların her birine farklı isimler vermişler, ama hiç birisine "Allah" diyememişlerdir. İşte insan da maddi ve manevi tüm unsurlarıyla kainatın özü mesabesindedir.

Kur'an-ı Kerîm'de insan kavramının kemal noktası olarak kabul edilen velâyet kavramını sûfiler biraz daha özelleştirmiş ve bir takım hususî şartlara bağlamışlardır. Riyâzet ve mücâhedeyi hayatlarının merkezine alan sûfiler; veliliğin şartı olarak nefsin "atvâr-ı seba" olarak tabir edilen yedi aşamasını tanımayı da eklemişlerdir. Zira sûfilere göre insan nefsini tanımadıkça Rabbi'ni tanıyamaz. Buna göre insan başlangıçta "aşağıların en aşağısı" (اسفل سافلين)¹ olarak isimlendirilen bu dünya hayatında vatanından uzak düşmüş garib bir kimse gibidir. Zira insanın özü âlem-i lâhûtta en güzel bir kıvamda (أحسن تقويم)² yaratılmış bilâhare zamanı gelince "aşağıların aşağısı" olan dünyaya indirilmiştir. Böylece hem vatanından ve hem de nice kalın perdelerle Yaraticısından uzak kalmıştır. İşte sûfiler insanın tekrar bu aslî vatanına olan dönüşüne engel olan perdeleri

1 Tin, 95/4.

2 Tin, 95/3.

“atvâr-ı seba” (اطوار سبعة) ve bunlardan kurtuluş çarelerini Kur’ân ve Sünnet çerçevesinde tesbit edip tezimizde inceleyeceğimiz bir takım kaide ve kurallar şeklinde sistemleştirmişlerdir. Konu 16 ve 17. yüzyıl itibariyle Osmanlı toplumunda yazılan birden fazla atvâr-ı seb’a eserleri hakkında tanıtıcı mâhiyette bilgiler sunulması ve bunların mukâyeselerinin yapılması açılarından önem arz etmektedir.

2. Konunun Kapsamı ve Amacı

İlk dönem sûfîlerinin telif etmiş oldukları eserlerde nefsin yedi tavrına ilişkin sistemli bilgiler bulunmamaktadır. Klasik dönem eserlerinde nefsin tavırlarından daha çok kalbin tavırları konusu işlenmiştir. Ancak sonraki dönemlerde özellikle 13. yüzyılın başlarında yazılan eserlerde atvâr-ı seb’a konusunda bazı bilgiler bulmak mümkündür. Sonraki yüzyıllarda ise konunun tasavvufî eserlerde daha sistemli bir şekilde işlenmiş olduğunu görmekteyiz. Bu kadar geniş bir yazı alanına sahip bir konu üzerinde bugüne kadar çok az sayıda akademik çalışma yapılması da dikkate değer hususlardan biridir. Öncelikle tezimizin hedefinin sadece bir sûfînin telif ettiği risâleye yönelik olmaması ve dönemselsel olarak iki yüzyılı kapsaması bizi birtakım sınırlandırmalar yapmak zorunda bıraktığını belirtmek isterim.

Söz konusu yüzyıllarda yazılan atvâr-ı seb’a eserlerinin tesbit edebildiğimiz kadarıyla yirmiye yakın olması tezimizin yoğunluğunu artıracığından dolayı atvâr-ı seb’a müelliflerinden 16. yüzyılda Ahmed Şemseddîn Marmaravî (ö. 910/1504), Cemâl Halvetî (ö. 912/ 1506), Cemâleddin İshâk Karamânî (ö.933/1526), Yusuf b. Yakub (Sünbül Sinan) (ö. 936/1529), Sofyalı Bâlî (ö. 960/1553), İlyas Saruhânî (ö. 967/1559-60), Yâkub Efendi (Halvetî) (ö. 979/1571), Muhammed b. Ömer (Kurt Efendi)’nin (ö. 996/1588) ve 17. yüzyılda Seyfullah Kâsım (Seyyid Nizamoğlu) (ö. 1010/1601), Şâh Velî Ayıntâbî (ö. 1013/1604), Lâmekânî Hüseyin (ö. 1035/1625), Kuloğlu Şeyh İlyâs (ö.1068/1657-58), Fenâyî Ehl-i Cennet Efendi (ö. 1075/1664) ve Niyâzi Mısrî’nin (ö. 1105/1693) hayatları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Daha sonra bu müelliflerden 16. Yüzyılda Seyfullah Kâsım (Seyyid Nizamoğlu), İlyas Saruhânî, Cemâleddin İshâk Karamânî, Yusuf b. Yakub (Sünbül Sinan), Sofyalı Bâlî Efendi, Ahmed Şemseddîn Marmaravî ve 17. Yüzyılda ise Şâh Velî Ayıntâbî, Niyâzi Mısrî, Kuloğlu Şeyh İlyâs’a ait olan atvâr eserleri değerlendirilmiştir.

Tezim 16 ve 17. yüzyıllarda yazılan atvâr-ı seb'a eserlerinin üslûbu, konularının işlenişi ve detayları bakımından benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkarılacaktır. Böylece tezimiz zamansal kapsamı olan 16 ve 17. yüzyıllardaki atvâr eserlerinin birlikte değerlendirilmesini sağlamış olacaktır. Çalışmamızın, konuyla ilgili olarak ileride yapılması muhtemel akademik çalışmalara temel oluşturacağı düşüncesindeyiz.

3. Metod ve Kaynaklar

Çalışmamızın ana kaynaklarının tanıtımı ilgili bölümlerde genişçe yapıldığı için burada da ayrıca değinmiyoruz. Tezimizde 16 ve 17. yüzyıllarda “*atvâr-ı seb'a*” konusunda eser telif eden müelliflerin kısaca hayatları ve eserleri hakkında genel bilgiler verilirken kaynak seçiminde titiz davranmaya bunun için daha ziyade birincil kaynaklardan bilgileri almaya gayret ettik. Müelliflerin tavırlar hakkında eserlerinde serdettikleri bilgilerin tamamını birebir tercüme etmekten imtina edip sadece konuyu izah sadedinde gerekli görülen bilgileri aldık. Tavırlar anlatılırken benzer açıklamaların tekrardan kaçınıp farklı yaklaşımları öne çıkarmaya çalıştık. Tavırlar anlatıldıktan sonra her bir tavra ait özelliklerin topluca ve mukayeseli olarak bir arada görülebileceği tabloları oluşturduk. Tezimizin son kısmında ise atvâr eserlerinin değerlendirme ve mukayesesine yer verdik.

BİRİNCİ BÖLÜM

1- TASAVVUF LİTERATÜRÜNDE ATVÂR-I SEB'A

Bu bölümde tasavvuf literatüründe atvâr-ı seb'anın niteliği ve mutasavvıflar tarafından kullanım yaygınlığına değineceğiz. Bunun için de ilk olarak atvâr-ı seb'a konusunu anlam bağlamında değerlendirip sonra da mutasavvıfların tasavvuf tarihi boyunca atvâr yazma geleneğinden bahsedeceğiz.

1.1. Atvâr-ı Seb'ânın Anlamı

Burada atvâr-ı seb'a terkîbinin kelime anlamını ortaya koymamız konumuzun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Atvâr-ı seb'a tamlaması aslı Arapça olan iki kelimenin terkibinden oluşmaktadır. Bu terkip yaygın olarak “yedi tavr” ve “nefsin yedi mertebesi” anlamlarına gelmektedir. Bunlardan “atvâr” (اطوار) kelimesi “tavr”ın (طور) çoğulu olarak karşımıza çıkmaktadır. “Tavr” kelimesi sûret-i hareket, hâl, edâ, tarz veya yapma ve sahte hâl ve hareket, azamet, gösteriş anlamlarına gelmektedir.³ “Atvâr” kelimesi ise “tavr” kelimesinin çoğulu olup “yaklaşmak, etrafında dolaşmak, bir şeyi halden hale çevirmek, ortaya çıkmak, intişâr etmek, iki nesne arasında çizgi ve fâsıla” anlamlarına gelmektedir.⁴

Terkîbin ikinci kelimesi olan “seb'a” (سبعة) arapça rakamlardan “yedi” manasına gelmektedir. Bilindiği üzere “yedi” sayısı hem İslâm hem de tasavvuf literatüründe önemlidir. Bazı mutasavvıflarca insanın özüne dair birtakım sınırlar, hâller ve tavırlar sayılarla ifade edilmiştir. Söz konusu bu sayılar bazen kesretten kinâye olarak kullanıldıkları gibi, bazen de kesretin sınırlandırılması için kullanılmıştır. Zira insan cüzleri

3 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 1996, s. 894.

4 İbn-i Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, tahk.: Âmir Ahmed Haydar, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, 2. Baskı, c. 6, s. 179; Mütercim Âsım Efendi, *el-Okyanûsu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîd*, Matbaatü'l-Osmâniyye, İstanbul 1250, c. 2, s. 10-11.

itibariyle sonsuz atvârdan mürekkebe iken genel olarak yedi tavidan oluştuğu söylenmiştir.⁵

“*Atvâr-ı Seb’a*” terkihi bir tasavvuf istilâhı olarak insanın aslî hüviyetine kavuşabilmesi yolunda en büyük engel kabul edilen nefse ait sıfatlardan arındırılıp sâfiyete erişebilmesinin metodolojisidir. Bu yolda seyir en aşağıdan başlar. Mertebeler hâlinde yukarıya doğru çıkıldıkça kemâle doğru yaklaşılır. İşte tasavvuf ehli buna “atvâr-ı seb’a” (اطوار سبعة) adını vererek sırf bu konuya ilişkin müstakil risâleler telif etmişlerdir.⁶

İnsanın bu âlemdeki görünen varlığı ve gelişimi doğum ile başlar. Aynen bunun gibi insanın manevi yolculuğu da tasavvufî literatürde doğumla başlar ki bunun adına mutasavvıflar “vilâdet-i sâni” (ikinci doğum) demişlerdir. Sâlik bu ikinci doğumla birlikte iç âleminde yeni bir varlık boyutu ve gerçek benini keşfe başlamıştır.⁷ Bahse konu olan bu açığa çıkarma (keşf) ameliyesi insanın özü ve emir âleminden olan ruhunun halk âlemine ait beden ve onunla ilgili bağlardan kurtarılacak tekrar aslî vatanına yükselbilmesi sufiler tarafından Kur’ân ve Hadîs kaynaklı birtakım temrinlerin yerine getirilmesine bağlanmıştır. Sûfîler Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “halbuki O Allah sizi evrelerden (merhalelerden) geçirerek yaratmıştır”⁸ ayetindeki “atvâr” lafzını insan nefsinin aşması gereken merhaleler şeklinde anlamışlardır.⁹ 17. yüzyıl sûfîlerinden olan Ahmed Şemseddin Marmaravî (ö.910/1504) geçilmesi gerekli olan merhaleler hakkında şunları söyler: “Ey tâlib! Bil ki benî Âdem cüz’iyyât i’tibâriyle nihâyetsiz atvârdan mürekkebedir. Ammâ külliyyât i’tibâriyle yedi tavır üzeredir. Her bir tavidâda sâlik fenâ bulup geçmeyince maksûda vâsıl olmaz.”¹⁰ Marmaravî’ye göre bu durum da ancak nefis tezkiyesi ile mümkündür.

5 Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Atvâr-nâme-i Seb’a*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şer’iyye, no: 1359/2, vr. 29a.

6 Bazı örnekler için bk. Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Atvâr nâme-i Seb’a*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no: 2688, vr. 59a-68b; Cemâleddin İshâk Karamânî, *Risâle fi’l-atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 21a-27a; Niyâzî-i Mısırî, *el-Esmâü’s-seb’a fi’l-atvâr-ı Seb’a Şerhi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2516, vr. 52a-63a.

7 Birgitte Dorst, *Jung Psikolojisi ve Tasavvuf*, edit.: J. Marvin Spiegelman vd., Trc. Kemal Yazıcı ve Ramazan Kutlu, İnsan Yay., İstanbul 1994, s. 24- 26.

8 Nûh, 71/14

9 Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyâs Etvâr-ı Seb’a Nefsin Yedi Mertebesi*, İlâhiyât Yay., Ankara 2013, s. 14.

10 Marmaravî, *Atvâr nâme-i Seb’a*, Millet Ktp.; Ali Emîrî Şer’iyye, 1359/2; 29a.

Bununla birlikte seyr u sülûka giren sâlikin yapması gereken vazifeler her makamda farklılık arzeder. Hatta aynı makamda olan sâliklerin yapması gereken vazifeler bile aynı olmayabilir. Buradaki gizli olan incelik ancak kâmil mürşid tarafından ayırt edilebilir. Konunun detaylarını ilgili bölüme bırakarak burada Kur'ân-ı Kerîm'de yedi nefis mertebesine işaret eden ayetlerin anlamlarını verelim.

- 1- Nefs-i Emmâre: İnsanı sürekli kötülüğe karşı sevkeden ve işletmiş olduğu kötülükten dolayı nedamet duymayan nefistir. Bu nefis mertebesine Kur'ân-ı Kerîm'de şu ayet işaret etmektedir: “Ben nefsimi temize çıkaramam. Muhakkak ki nefis olanca kuvvetiyle kötülüğü emredicidir.”¹¹
- 2- Nefs-i Levvâme: Bu nefis mertebesi de işletmiş olduğu hatalardan dolayı kendisini kınayan nefistir. Bu mertebeye Kur'ân-ı Kerîm'de “Kıyâmet gününe ve kendini kınayan nefse andolsun”¹² ayeti işaret etmektedir.
- 3- Nefs-i Mülheme: Bu mertebede salık bir takım ilhamlara mazhar olduğundan bu isim verilmiştir. “Nefse takvasını ve fucuru ilhâm edene ki, andolsun nefisini arındıran kurtulmuştur”¹³ ayeti bu mertebeye işaret etmektedir.
- 4- Nefs-i Mutmainne: Sâlikin bu mertebede kalbi sükûna ermiştir. Velâyete ilk adımını burada atmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah'ın (c.c.): “Ey itminâna ermiş nefis!”¹⁴ hitâbı bu mertebeye işaret etmektedir.
- 5- Nefs-i Raziyye: Sâlik bu mertebede kendisi hakkında Allah'ın (c.c) tüm tasarrufundan razı olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “Sen Rabbinden râzı olduğun halde...”¹⁵ ayeti bu mertebeye işaret etmektedir.
- 6- Nefs-i Marziyye: Allah'ın kulundan razı olduğu makamdır. Zira kul da kendisi hakkında Allah'ın (c.c.) tasarrufundan razı olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen “Rabbin de senden râzı olduğun halde, haydi gir cennetime ve gir sâlih kullarımın arasına”¹⁶ ayeti bu mertebeye işaret etmektedir.

11 Yusuf, 12/53

12 el-Kıyâmet, 75/2

13 eş-Şems, 91/8

14 el-Fecr, 89/27

15 el-Fecr, 89/28

16 el-Fecr, 89/28-29

7- Nefs-i Safiyye: Sâlik bu mertebede nefisini tamamıyla arındırıp sâfiyete ulaşmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de geçen “Kim nefisini arındırırsa gerçekten o kurtuluşa ermiştir”¹⁷ ayeti bu nefis mertebesine işaret etmektedir.

Nefis mertebelerine ve onlara işaret eden âyetleri belirttikten sonra tasavvuf tarihinde “atvâr-ı seb'a” konusu hakkında eser yazma geleneğinden bahsetmemiz yerinde olacaktır.

1.2. Tasavvuf Tarihinde Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği

Tasavvufî düşüncede insanın nefisini arındırarak ma'rifetullâha erişmesinin yolları ve usülleri olarak değerlendirebileceğimiz “atvâr-ı seb'a” hakkında önemli oranda bir literatür meydana gelmiştir. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi Kur'ân-ı Kerim kaynaklı bir lafız olan “nefs” kavramı “atvâr-ı seb'a” konusunun merkezindedir. Pek çok sufi müellif teorik olarak nefis ve hâlleri üzerine görüşlerini eserlerinde beyan etmişler ayrıca geliştirdikleri bazı usüllere göre nefis mertebelerini tecrübe edip geçmeleri için müte-siblerine pratik birtakım uygulamalar yaptırmışlardır.¹⁸ Böylesine geniş bir literatüre sahip bulunan “atvâr-ı seb'a” hakkında Türkiye'de az sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalar genellikle Sofyalı Bâli'nin (ö.960/1553) *Atvâr-ı Seb'a'sı* üzerinde yoğunlaşmıştır.¹⁹

Tasavvufî düşüncede insan iki farklı yönden mürekkep bir varlıktır. Bunlardan maddi yönü halk âleminde olup dört unsurdan müteşekkildir. Mana yönü ise emir âleminde olup bu insanın rûhunu ve latîf tarafını ifâde eder.²⁰ Tasavvufta insanın maddî yönünden ziyâde onun mana yönünün kuvvetlendirilmesine önem verilmiştir. Bunun

¹⁷ eş-Şems, 91/9

¹⁸ Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyâs Etvâr-ı Seb'a Nefsin Yedi Mertebesi*, İlahiyât Yay., Ankara 2013, s. 21.

¹⁹ Ramazan Muslu, “Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi”, *Tasavvuf*, 2007, Sayı: 18, s. 43-63; İbrahim Işıtan, “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâli Efendi'ye Göre Sülûkun Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a)”, *Marife*, Konya 2010, yıl: 10, Sayı: 1, s. 91-106; Erhan Bostancı, *Bâli Efendi'nin Atvâr-ı Seb'a Risâlesi ve Etvâr-ı Seb'a'nın Tasavvuf'taki Yeri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1993; Ali Haydar Bostancı, *Tasavvuf'ta Etvâr-ı Seb'a Sofyalı Bâli Efendi'nin Atvâr-ı Seb'a'sı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1993; Mehmet Sait Toprak, *Hadisleri Bakımından Risâle fî Etvârî's-Sülûk (Cemâli el-Karamânî)*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2000; Fatma Şengül, *Uşşâkilerde Atvâr-ı Seb'a*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2009.

²⁰ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, Vatan Matbaası, İstanbul 1341, s. 235.

içindir ki mutasavvıflar sâlikin rûhânî yönünü tahkim edebilmesi için yapılan riyâzet ve mücahedelerde birtakım şartları öne sürmüşlerdir. Bu şartların en önemli olanlarını şu şekilde sıralayabiliriz: Killet-i taâm (az yemek), killet-i menâm (az uyumak), killet-i kelâm (az konuşmak).²¹ Yukarıda zikredilen şartları yerine getiren sâlik hayvânî sıfatlardan arınıp insân-ı kâmil olma yolunda mesâfe katetmeye başlar. İşte bu manevî yolculuğun adı seyr u sülûktür. Bu konuda kimi tarikatlar rûhânî yönü esas alırken kimisi ise nefsânî yönü benimsemişlerdir.²²

Nakşibendî tarikatında Müceddidiyye ekolünün müessisi olarak kabul edilen İmâm-ı Rabbânî'nin uygulamış olduğu letâif-i hamse metodunun kendisinden önce bu tarîkatta önemli bir yeri yoktu. Buna göre insanda halk alemine ait beş ve yine emir alemine ait beş latife ile birlikte “letâif-i aşere” denilen on latife bulunmaktadır. Dört unsur (anâsır-ı erbaa) denilen hava, su, toprak, ateş ile birlikte nefis halk aleminin latifelerini oluşturmaktadır. Kalp, ruh, sır, hafî ve ahfâ ise emir aleminin latifeleridir. İmâm-ı Rabbânî seyr u sülûku kalp latifesiyle başlatıp bu beş latife ile tamamlanması gerektiğini belirtir.²³

Mehmed Nuri Şemseddin en-Nakşibendi'ye göre bu beş latife en dışta kalp olmak üzere en içeride ise ahfâ olmak üzere daire şeklinde kabul edilmektedir. Maddi alem ve cesetle kalp latifesinin en içte ve merkezde olarak kabul edilen ahfâ latifesinin Allâh ile yakınlığı bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile kalb bir cihetten maddi aleme dönükken diğer bir taraftan ise ulvi aleme dönük olduğunu kabul eden Nakşi'lere göre bu beş letâif arasında zahir ve batın bakımında irtibat bulunmaktadır. Buna göre en dışta bulunan latife içtekine nisbetle zahir, içte bulunan bir latife ise dışta bulunan latifenin bâtını ve özüdür. Bu görüşte olanlara göre her latife özünde diğerinden farklıdır. Diğer taraftan bu beş latife aslında bir ve aynı olup farklı olan isimlendirmelerin mertebeler itibarıyla olduğu da kabul edilmektedir. En dışta bulunan kalp beşeri alakalardan âzâde

21 H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul 2004, s. 231-236; Osman Türer, “Letâif-i Hamse”, *DİA*, Ankara 2003, c. 27, s. 143

22 İrfan Gündüz, *Gümüshânevî Ahmed Ziyâüddîn Hayatı-Eserleri-Tarikat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarikatu*, Sehâ Neşriyat, Ankara 1984, s. 180-181.

23 Necdet Tosun, *Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatu*, İnsan Yay., İstanbul 2002, s. 308-310.

olup saflaştıkça ruh, bu sâfiyet ziyadeliştikçe sır, daha da tekamül ettikçe hâfi ve ahfâ denilmiştir.²⁴

Nakşibendilere göre seyr u sülûke kalp latifesinden başlanılır. Bunlar insan kalbini arş ve levh-i mahfuzun karşılığı olarak kabul ederler. Sâlike bu latifede teveccüh, istiğfar ve salavât-ı şerîfeden sonra “Allah” ismini (ism-i celâl) 3000 adet zikretmesi telkin edilir. Bu hal her gün aksatılmadan kalp latifesinin işareti olan sarı nur zuhur edinceye kadar devam ettirilmelidir. Öyleki kalb kendiliğinden zikreder hale gelir ve bundan sonra sâlike ruh latifesinin zikri telkin edilir. İşte zikrin devamlılığı ve neticesinde kalpte oluşan bu hale ikinci doğum anlamına gelen “velâdet-i sâni” veya et parçası olan kalpten başka bir kalbin zuhur etmesi kalp çocuğu anlamına gelen “veled-i kalb” denilmiştir. Kalb latifesini tamamlayıp ruh latifesine geçen sâlik bu latifenin göğüs üzerinde kendisine gösterilen yerine teveccüh ederek bir önceki kalp latifesi için ism-i celâl zikrini 3000 defa zikrettikten sonra ayrıca ruh latifesi için de 500 defa zikreder. Bu halde ruh latifesinin kırmızı renkte olan nurunun salikin ruhunu tamamen kapladığında artık ruh zikirten kendini alamayacak bir duruma erişir.²⁵ Sonra sırasıyla sâlik mükâşefe makamı olan sır latifesine yükselir. Bundan önceki latifelerin zikrini tamamladıktan sonra yine 500 adet ismi celâli sırrın mahalline yönelerek zikretmeye devam eder. Taki bu latifenin beyaz olan nuru ortaya çıkıncaya kadar bu hal devam ettirilir. Sâlik bu sefer himmet ve teveccühünü, rububiyet tecellilerinin mahalli olan hafî latifesine yönlendirir. Önceki latifelerin zikriyle birlikte 500 defa ism-i celâli bu latife içinde yapmaya çalışır. Hâfi latifesinin nuru olan siyah renk salikte zuhur edince ahfâ latifesinin zikri kendisine verilir. Allah’ın tüm isimlerinin ve sıfatlarının tecelli ettiği mertebe olan ahfâ latifesinde sâlik bundan önceki bütün latifelerin zikrini bitirdikten sonra ahfa mahalline teveccüh ederek ism-i celâli 500 defa zikreder. Taki ahfânın nuru olan yeşil renk sâlikte zuhur etsin. Böylece sâlikte ahfâ ile birlikte tüm latifeler dıştan müdahale olmaksızın kendiliğinden zikreder hale gelir.²⁶

Sâlik’in kalp latifesinde Hz. Adem’in (a.s.), ruh latifesinde Hz. Nuh (a.s.) ve Hz. İbrahim’in, sır latifesinde Hz. Musa’nın (a.s.), hafî latifesinde Hz. İsa’nın (a.s.) ve en

²⁴ Mehmed Nuri Şemseddin en-Nakşibendi, *Miftâhu’l-Kulûb*, Trc. Abdulkadir Akçiçek, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul 1982, s. 156.

²⁵ Mehmed Nuri Şemseddin en-Nakşibendi, *a.g.e.*, s. 156.

²⁶ Mehmed Nuri Şemseddin en-Nakşibendi, *a.g.e.*, s. 157.

latif ve kâmil merteye olan ahfada ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kademi üzere olduğu yani onların makamlarını idrak ettiği kabul edilir. Letâif-i hamseyi tamamlayan sâlike bunlardan sonra letâif-i nefis, letâif-i kül ve nefy ü isbat zikirleri öğretilir.²⁷

Özellikle Halvetiyye tarîkatı müntesipleri tarafından öne çıkarılan atvâr-ı seb'a nefsi (nefsânî) esas alan yedili bir sistemdir. Atvâr-ı seb'a tasavvuf yoluna girmiş bir mürîdin seyr u sülûkü esnasında aşması gereken merhaleleri ifade eder. Nefs-i nâtika denilen insânî rûhun yedi sıfatı bulunmaktadır. Bu sıfatlar: Emmâre, levvâme, mülheme, mutmaine, râziye, marziye ve kâmile (sâfiye) şeklindedir.²⁸ İşte nefsin bu yedi sıfatına atvâr-ı seb'a adı verilmiştir.

Nefsi belirli mertebelere ayırarak ilk tasnif edenin Cüneyd el-Bağdâdî (ö.297/909) olduğu kabul edilir. Kur'an âyetlerine dayanarak nefis için beş aşamadan oluşan bir mertebeler zincirini esas kabul etmiştir. Ona göre nefis, nefis-i emmâre (nefs-i câhile), nefis-i âkile (nefs-i râdiye), nefis-i hâssa (nefs-i ârife), nefis-i şâkire (nefs-i merhûme) ve nefis-i mutmainne (nefs-i vâcide) olmak üzere beş kısımdır. Cüneyd el-Bağdâdî'nin beşli tasnifinden başka, onun çağdaşı olan, nefis mertebeleri ile ilgili ilk söz söyleyen sûfilerden bir diğeri de Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932)'dir. Tirmizî'den yaklaşık seksen yıl önce vefat eden, ona bazı görüşleriyle tesir eden ve nefis meselesine dair önemli fikirleri bulunan Hâris el-Muhâsibî'nin (ö.243/857) nefis anlayışında mertebeler görüşüne rastlanmaz.²⁹

Bununla birlikte letâif-i hamse veya atvâr-ı seb'a kavramları da ilk dönem klasik tasavvuf kaynaklarında bulunmamaktadır. Bunlardan Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî'nin (ö.378/988) *el-Lumâ'sı*, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk Kelâbâzî'nin (ö.385/995) *et-Taarruf'u*, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin (ö.386/996) *Kutu'l-Kûlûb'u*, Kuşeyrî'nin (ö.465/1072) *er-Risâle'si*, Ebu'l-Hasen Ali b. Osman b. Ebî Ali el-Hucvirî'nin (ö.465/1072) *Keşfu'l-Mahcûb'u* gibi eserlerde "atvârı seb'a" ve "letâif-i hamse"den bahsedilmez. İbrahim Işıtan bu kavramlar yerine ilk dönem eserlerinde daha çok kalbin

27 Mehmed Nuri Şemseddin en-Nakşibendi, *a.g.e.*, s. 157; Gümüşhanevi, *Cami'u'l-usûl* (nşr. Edib Nasrüddin), Beyrut 1998, c. 1, s. 63, 208, 215, 217.; M. Emin el-Kürdi, *Tenvîru'l Kulûb*, (nşr: Necmeddin Emin el-Kürdi), Halep 1411/1991, s. 572, 574.

28 Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, Vatan Matbaası, İstanbul 1341, s. 243-247.

29 Bk. Zafer Erginli, *İlk Sûfilerde Nefis Kavramı: Hâris Muhâsibî Örneği*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 2001, s. 9; Ramazan Muslu, *Mustafa Kemaleddin Bekri ve Tasavvufî Görüşleri*, Erkam Yay., İstanbul, 2005, s. 152. Ayrıca bk. Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969, s. 148.

makamlarından bahsedildiğini söyler. Bu konu için Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin (ö.295/907) "Makâmâtü'l-Kulûb" ve Hakîm Tirmizî'nin (ö.320/932) "Beyânu'l-Fark beyne's-Sadr ve'l-Kalb ve'l-Lüb" adlı eserlerini örnek göstermektedir.³⁰

İlk dönem tasavvuf eserlerinin telif edildiği dokuzuncu yüzyılı takip eden yüzyıl başlarında yazılan tasavvufî eserlerde nefsin mertebeleri anlatılırken atvâr-ı seb'a'ya dair ifadeler görmek mümkündür. Mesela Gazâlî (ö.505/1111) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde nefsin mertebelerinin üç olduğunu belirterek bunları emmâre, levvâme ve mutmainne şeklinde sıralar.³¹ Necmeddîn-i Kübrâ (ö.618/1221) *Fevâihu'l-Cemâl*³² Şihâbüddîn Suhreverdî (ö.632/1234) *Avârifü'l-Maârif*³³, Azîzüddîn Neseî (ö.700/1300) *İnsân-ı Kâmil*³⁴ isimli eserlerinde nefsin bu üç mertebesinden bahsetmişlerdir. Müzekki'n-nüfûs müellifi Eşrefoğlu Rûmî (ö.874/1468) ise nefsin dört mertebesi olduğunu beyan etmiştir.³⁵

Daha geç bir zaman dilimine, özellikle 16 ve 17. yüzyıllara baktığımızda ise bu yedili sistemin daha oturmuş bir hâl aldığı görülmektedir. Şöyle ki bu dönemlerde yazılan eserlerde nefsin mertebeleri genişçe anlatılmış ve her mertebenin sıfatları, halleri, renkleri, ismi, varidatı, mahalli, şühûdu ve alemi gibi hususları detaylı olarak ele almıştır. Ayrıca nefsin tavırlarına dair işaretleri içeren rüya konusunda da sistematik bilgiler verilmiştir. Özellikle 17. yüzyıl sûfilerinden Kuloğlu Şeyh İlyas ile Niyâzi Mısrî eserlerinde nefis mertebelerini sadece sâlikin görebileceği rüyalar ve onların işaret ettiği manaları açıklayarak izah etmişlerdir.³⁶

30 İbrahim Işıtan, "Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkun Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a)", *Hikmet Yurdu Dergisi*, Ocak-Haziran 2011, c. 4, sy. 7, s. 91.

31 Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, Trc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1974, c. 3, s. 11.

32 Necmüddîn Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, Çev.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1980, s. 110.

33 Ebû Hafs Ömer Şihâbüddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, Haz. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989, s. 566.

34 Azîzüddîn Neseî, *İnsân-ı Kâmil*, Trc. Mehmet Kanar, Dergah Yay., İstanbul 1990, s. 179.

35 Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, Haz. Abdullah Uçman, İnsan Yay., İstanbul 2006, s. 277-278.

36 Bu konu için bk. Niyazi Mısrî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, 1053/2, vr. 11b-12b. Ayrıca Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., Yz. No: 45 Hk. 6266.

2. 16 ve 17. YÜZYILDA OSMANLI TOPLUMUNDA ATVÂR-I SEB'A MÜELLİFLERİ

Bu bölümde 16 ve 17. Yüzyıl Osmanlı toplumunda atvâr-ı seb'a konusunda eser yazan müelliflerin biyografileri hakkında bilgi vermeden önce tarikatların Anadolu'da yaygınlaşması ve Osmanlı toplumundaki konumuna değinmek yerinde olacaktır. Konumuz olan atvâr-ı seb'a eserleri tarikatların Anadolu'da iyice yayılım sağlayarak kurumsal bir hüviyet kazanmalarından sonra yazılmışlardır. Zira nefsin arındırılarak kemale erdirilmesi anlamına gelen atvâr konusu pratik olarak ancak tarikatlerin uygulama sahası olan tekkelerde olmaktadır.

Dolayısıyla Tasavvuf literatüründe önemli bir yeri olan atvâr-ı seb'a konusunun Osmanlı'daki konumunu ortaya koymadan önce genel olarak tarikatların Anadolu'ya geliş serüveninden bahsetmek uygun olacaktır. Anadolu'nun İslamlaşma süreci Selçuklular devrinde başlamış olup Osmanlılar devrinde hızlanarak devam ettiği tarihsel bir vakiydir. Bilindiği üzere Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi 1071 Malazgirt Zaferinden sonra olmuştur. Bu tarihten sonra yaklaşık 4 asır devam eden bu göçler Azerbaycan, Hârizm Arrân, Mâverâünnehir ve Horasan dolaylarında olmuştur. İki aşamada gerçekleşen bu göçlerin ilki 12. asrın sonu ve 13. asrın başlarında Hârizmliler ile Karahitaylar arasında cereyan eden savaşlar nedeniyle o bölgedeki şehirlerin yaşama elverişli olmaktan çıkması ve neredeyse aynı zamanda Büyük Selçukluların yıkılması üzerine halkın ekseriyetinin Anadolu'ya geliş sürecidir. İkinci aşama ise Moğolların zulmünden kaçan Türklerin Anadolu'yu mesken tutmasıdır. İşte bu göçler sırasında birçok şeyh ve derviş Anadolu'ya gelerek burada tasavvufî çalışmaların temellerini atmışlardır. Öyleki çok zaman geçmeden halktan da kabul gören sûfiler Anadolu'nun her tarafında tekkeler ve zaviyeler inşâ etmişlerdir.³⁷ Böylece Anadolu âdetâ bir sûfiler menbaı haline gelmiştir.

Osmanlı Devletinin kurulduğu sırada Anadolu şehirlerinde en yaygın tarikatlar Mevlevilik ve Rıfâilik'dir. Fuad Köprülü Halvetîliğin Osmanlı'nın kuruluşu sırasında Anadolu'daki geniş etkisinden söz eder.³⁸ Böylece Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklara başta Anadolu'nun tamamında bu tasavvufî cereyan tesîr etmiştir. Öyleki

37 Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yay., İstanbul 2013, s. 204.

38 Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Akçağ Yay., İstanbul 2004, s. 95.

Osmanlı döneminin ekonomi, askeriye ve ilmiye hayatı ile devlet yönetiminde tasavvufun etkisi yadsınamaz. Özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı topraklarında tasavvufun yayılmasına paralel olarak tekkelerin sayısı hızla artmıştır. Bu tesirin göstergesi olarak zahir ilimlerle donanmış olan kimi sûfilerin müderrislik yaptıklarını söyleyebiliriz.³⁹

2.1. Osmanlı Toplumunda Atvâr-ı Seb'a

Medreselerde talebe okutan bu zâtlar bir taraftan da boş durmayıp İslâmî ilimlerin her sahasında eserler te'lif etmişlerdir. “*Atvâr-ı Seb'a*” eserleri de yurtiçi ve yurt dışındaki kütüphanelerde hayli yekün tutmaktadır. Bu durum ise gayet normaldir. Çünkü yukarıda belirtildiği gibi nefis, Kur'ân'ın merkeze aldığı önemli bir kavramdır. Pek çok mutasavvıf müellif hem teorik olarak nefis ve halleri üzerine görüşlerini eserlerinde beyan etmişler ve hem de mürşidlik vasfı olanlar müntesiplerine bir takım uygulamalar yaptırmışlardır.⁴⁰ Tezimizin üçüncü bölümünde detaylı olarak izah edileceği gibi atvâr eserlerinin geneli Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olmakla birlikte bazıları Arapça olarak telif edilmiştir. Yine sûfi müelliflerden bir kısmı da tavırları açıklarken başlangıçta Arapça devamında Osmanlı Türkçesi kullanarak ikili bir lisan kullanmayı tercih etmişlerdir.

Özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda Halvetîliğe mensûb meşâyihin atvâr-ı seb'a konusunda diğer tarîkatlara nisbetle daha fazla eser te'lif ettikleri tespit edilmiştir. Bunun sebebini Halvetî'liğin dışında Anadolu'da nefsânî usûlü benimseyen başka bir tarîkatın bulunmaması ve diğer cehri tarîkatlere nisbetle daha yaygın oluşuna bağlamamız mümkündür.⁴¹

Halvetî Tarikatına mensub sûfilerden 16 ve 17. yüzyıllarında atvâr-ı seb'a risâlesi tel'if edenler arasında şunları saymamız mümkündür. Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin

39 Osmanlı toplumunda eğitim ilkönce zahiri ilimlerin tahsili ile başlar sonra tasavvuf yoluna girilirdi. Bk. *DİA.*, “Dâvûd-u Kayserî”, Güzel Sanatlar Mtb., İstanbul 1994, c. 9, s. 32, 33; İrfan Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat, Erzurum 1983, s. 71, 72. İlk Osmanlı medresesinde müderrislik yapan sûfi Dâvûd-i Kayserî'dir.

40 Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyas Etvâr-ı Seb'a Nefsin Yedi Mertebesi*, İlahiyât Yay., Ankara 2013, s. 21.

41 Mustafa Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlihi”, *AÜİFD*, c. 39, S. 1, s. 546.

Marmaravî (ö.910/1504), Cemâleddin İshâk Karamânî (ö.923/1517), Seyyid İbrahim Efendi (ö.935/1528), Yûsuf b. Ya'kûb (Sünbül Sinan) (ö.936/1529), Sofyalı Bâlî Efendi (ö.960/1553), Şah Veli b. Muhammed b. Ayıntâbî (ö.1000/1591), Seyfullah Kâsım b. Nizâmeddin (ö.1010/1601), Lâ Mekânî Hüseyin Efendi (ö.1034/1624), Niyâzî-i Mısırî (ö.1105/1693), La'î Muhammed Fenâyî-i Gülşenî (ö.1112/1700) ve Ahmed Müsellim Efendi (ö.1166/1752). Ayrıca kütüphanelerde müellifi bilinmeyen Atvâr-ı Seb'a örnekleri olduğu gibi İlyas b. İsa Saruhânî (ö.967/1559) ve İbrahim Hakkı Erzurûmî (ö.1186/1772) gibi farklı tarîkatlara mensûb sûfilerin bu konudaki eserlerine rastlanmaktadır.

2.2. 16. Yüzyıl Atvâr-ı Seb'a Müellifleri

Osmanlı toplumunda 16. yüzyılda atvâr-ı seb'a hakkında eser kaleme alan müellifler Ahmed Şemseddîn Marmaravî, Cemâl Halvetî, Cemâleddin İshâk Karamânî, Yusuf b. Yakub (Sünbül Sinan), Sofyalı Bâlî, İlyas Saruhânî, Yâkup Efendi (Halvetî), Muhammed Bin Ömer (Kurt Efendi)'nin hayatları ve eserleri hakkında ulaşabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde bilgiler vereceğiz.

2.2.1. Ahmed Şemseddîn Marmaravî (ö.910/1504)

Asıl adı Ahmed ve lakabı Şemseddîn'dir. O dönemde Osmanlı Devleti sınırları dahilinde olan Saruhan sancağının Akhisar kazasına bağlı Marmara nahiyesinde dünyaya geldi (839/1435).⁴² Marmaravî yine bir halvetî şeyhi olan babası İshâ Halife'den (ö.859/1455) medrese eğitimi aldıktan sonra manevi eğitimini ikmal üzere Alaaddin Uşşaki'ye intisab etmiştir.⁴³ Bu zatın delaleti ile sülûkunu tamamlayarak tarîkatta hilâfet ve irşâd icazeti alıp onun halifesi olarak Manisa'ya gitmiştir. Bir ara İstanbul'da saraya davet edilerek tarikatlar arasında çıkan ihtilafları halletmekle görevlendirilmiştir. Bu görevi başarılı bir şekilde tamamlayan Marmaravî'ye "Yiğitbaşı" (Ebu'l-fityân veya Fete'l-fityân) unvanı verilmiştir.⁴⁴ Daha sonra şeyhinin

42 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, Kitabevi Yay., İstanbul 2014, c. 4, s. 156.

43 Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2001, s. 38

44 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yay., İstanbul 1972, c.1, s. 225.

1485'te vefatının ardından onun yerine postnişîn olmuştur. Marmaravî Halvetîliğin dört ana kolundan biri olan Ahmedîyye'nin kurucusu olup 71 yaşındayken (910/1504) yılında vefat etmiştir. Telif etmiş olduğu eserler şunlardır: *Camîu'l-esrâr*, *Risâle-i tevhîd*, *Mukaddimetü's-sâliha*, *Keşfü'l-esrâr*, *Ravzatü'l-vâsilîn*, *İrfânü'l-maârif*, *Hurde-i Tarîkat*, *Risâletü'l-hüdâ li-uli'l-ihtidâ*, *Atvarnâme-i seb'a*,⁴⁵ *Tabakâtü'l-evliyâ*, *Risâle-i makâlât-ı Şeyh Muhyiddîn-i Arabî*, *Ahvâlü'l-ebrâr ve'l-mukarrebîn*, *Bahreyni'l-aşk*, *Silsile-i ehl-i tarîkat*.⁴⁶

Müellifin tezimizde dikkate aldığımız eseri Millet Kütüphanesi Ali Emîrî koleksiyonunda 1359/2 numarada 29-59 varaklar arasında bulunmaktadır. Bu eserle alakalı bazı kütüphanelerde "*A'mâlü't-Tâlibîn*" adıyla kayıtlı bulunan eserin, "Atvarnâme-i Seb'a", "Risâle-i Atvâr-ı Seb'a li-Kalbi'l-Ârifin" ve "Risâle-i Islâh-ı Nefs" ismiyle kayıtlı birer nüshası mevcuttur. Ayrıca Nûru Osmâniye Ktp., 2407/6, vr. 84b-108a'da kayıtlı *Câmiu'l-Esrâr*'ın 84b-107a varakları arasında, sayfa kenarlarına muhtemelen *Atvarnâme-i Seb'a* adlı eserin bir nüshası yazılmış durumdadır. Ancak bu risâlenin adı açıkça belirtilmemektedir. Şu durumda bu risâlenin toplam 5 adet nüshası bulunmaktadır.

2.2.2. Cemâl Halvetî (ö. 912/ 1506)

Cemal Halveti'nin adı, kaynaklarda farklı olarak geçmektedir. Bazı kaynaklarda Cemal Halvetî'nin Cemâleddin Aksarayî neslinden olduğu⁴⁷ asker-zâde olduğu için "Çelebi" diye şöhret bulduğu ve mahlas olarak "Cemal Halvetî"yi kullandığı belirtilir.⁴⁸ Kaynakların büyük çoğunluğunda adının "Muhammed", lakabının "Hamidüddin" mah-

45 *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no: 2688, vr. 59-68; Yazma Bağışlar, no: 4326/5, vr. 34-40; *Atvarnâme-i Sülûk-i Seb'a*, Millet Ktp. Ali Emîrî, Şer'îye, no: 1359, vr. 29-59. Bu eserle ilgili bir lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. Halil Çevik, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Ktp., Tezler-Lisans, no: 29388, Ankara 1991.

46 Ahmet Ögke, *Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2001, s. 64.

47 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü's-Şekâik*, haz.: Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, c. 1, s. 284; Haririzade, Muhammed Kemaleddin, *Tibyânu Vesâilil-Hakâiki fî Beyâni Silsileti't-Tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, no: 430/I vr. 246b; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yay., İstanbul, 1299/1915, c. 1, s. 80.

48 Yusuf Sinan b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye (Menâkib-i Şerîf ve Tarîkat-nâme-i Pirân ve Meşâyih-i Tarîkât-i Halvetiyye)*, İstanbul 1290, s. 16-17.

lasının "Cemal Halvetî"⁴⁹ olduğu kaydedilirken bazı kaynaklarda ise lakabı olarak "Çelebi"⁵⁰ ve mahlası olarak "Cemali"⁵¹ kaydına rastlanır. *Nefahatü'l-Üns*'de adının "Muhammed" olduğu ifade edilirken Cemal Halvetî'nin dedesi olan Cemaleddin Aksarayî'nin ismi sadece bu kaynakta "Celaleddin" olarak geçmektedir.⁵² Cemal Halvetî *Envâru'l-Kulûb* adlı risalesinde kendi adını "Cemal Halvetî Fakir-u Hakir Muhammed b. Mahmud el-Aksarayî" olarak ifade etmektedir. Şu halde adı Muhammed, lakabı Hamidüddin, mahlası Cemalî ve nisbesi Aksarayî'dir. Buna göre "Cemal Halvetî" müstear ismi ve "Çelebi Halife" de şöhreti olmaktadır. Cemal Halvetî'nin doğum tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Doğum yeri konusu da ihtilaflıdır. Bir görüşe göre büyük dedesi Cemaleddin Aksarayî'ye nisbetle Aksaraylı babasına nisbetle de Karaman'lı olarak bilinmesine rağmen Amasya'da doğmuş ve orada yetişmiştir.⁵³

Çelebi Halife'nin zamanının saygın âlimlerinden olduğunu söyleyen Haririzâde, ilk önce onun kendi memleketinde yetiştiğini ve daha sonra İstanbul'daki ulemadan tahsilini tamamladığını kaydeder.⁵⁴ Lemezât'ta da onun ilim tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik yaptığı ve bu esnada tasavvufa ilgi duyduğu belirtilir. İlk tasavvuf eğitimini Tokat'ta Tahirzâde'den tamamlayan Cemal Halvetî, bir rivayete göre Tahirzâde'nin ölümü üzerine, diğer bir rivayete göre de artık kendisine verecek bir şeyi kalmadığını söyleyen Tahirzâde'nin yönlendirmesiyle, manevi tahsilini ikmal için Seyyid Yahya Şirvani'ye mürid olma arzusuyla Şirvan'a doğru yola çıkmıştır. Yolculuğunun ikinci gününde⁵⁵ diğer rivayete göre de Şirvan'a vardıktan sonra, Seyyid Yahya'nın ölüm haberini

49 Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâikü'l-Şekâik*, haz.: Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, c. 1, s. 284.; Hulvi, Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye*, Haz. Mehmed Serhan Tayşi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul 1993, s. 427.

50 Yusuf Sinan b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye* (Menâkıb-i şerif ve Tarikat-nâme-i Pirân ve Meşâyih-i Tarikat-i Halvetiyye), İstanbul 1290, s. 16-17; Mecdî, *a.g.e.*, c.1, s. 284; Haririzâde, *Tibyân*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, no. 430-432, c. L, vr. 246b; Hocasâde Ahmed Hilmi, *Ziyaret-i evliya*, Daru Hilafeti'l-Aliyye, İstanbul 1325, s. 40.

51 Yusuf Sinan bin Yakub, *Menâkıb-i Cemal Halveti*, Milli Ktp., Yazmalar no., A/1724, vr. 99b; Hocasâde *a.g.e.*, s. 40; Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler*, Petek Yay., İstanbul 1984, s. 98.

52 Mevlana Abdurrahman Camî', *Nefahâtü'l-üns min hadarati'l-kuds*, Trc. ve şerh, Lâmi Çelebi, Marifet Yay., İstanbul 1289, s. 579.

53 Yusuf Sinan, *Menâkıb-ı Cemal Halvetî*, vr. 99b; Yusuf Sinan, *Tezkire-i Halvetiyye*, s. 16; Hulvi *a.g.e.*, s. 427; Haririzade, *a.g.e.*, c. 1, vr. 246b.

54 Haririzâde, *a.g.e.*, c. 1, s. 246b.

55 Mevlana Abdurrahman Camî', *Nefahâtü'l-üns min hadarati'l-kuds*, Trc. ve şerh, Lâmi Çelebi, Marifet Yay., İstanbul 1289, s. 707; Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-tevâirih*, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, c. 5, s. 207.

almıştır. Cemal Halvetî'nin bir müddet Bakü'de bulunduğunu kaydeden kaynaklara göre o, Seyyid Yahya'nın cenaze namazında hazır bulunmuştur. Daha yolda iken, Seyyid Yahya Şirvanî'nin ölüm haberini aldığı kabul eden kaynaklara göreyse Cemâl Halvetî oraya varmadan Erzincan'a geri dönmüştür. Yine *Lemezât*'taki kayda göre, Şirvan'a varan ve Seyyid Yahya'nın cenaze namazına katılan Cemal Halvetî, Seyyid Yahya'nın kabrine varıp o gece orada kalarak sırren kalbine doğacak manaya yönelmiştir. Neticede nasibini Muhammed Erzincanî'den alması yönünde kalbine bir mana doğar.⁵⁶ Tasavvuf eğitimini Seyyid Yahya'dan alan Muhammed Erzincanî o sırada eğitim ve irşad faaliyetlerini Erzincan'da sürdürmektedir. İşte bundan sonraki tasavvuf eğitimini Muhammed Erzincanî'den tamamlayan Cemal Halveti icazetle eğitim ve irşad için Tokat ve Amasya civarına gönderilir. Bir müddet Tokat'ta bulunduktan sonra Amasya'ya geçer ve irşad faaliyetlerini burada sürdürür.⁵⁷

Cemal Halvetî'nin vefat tarihine gelince bu konu ihtilafıdır. Kaynaklarda onun ölüm tarihi ile ilgili olarak 899/1493-1494⁵⁸, 886/1462⁵⁹, 902/1407⁶⁰, 912/1506-1507⁶¹ kayıtlarına rastlanır. Cemal Halvetî'nin ölüm tarihi ihtilafı olmakla beraber Koca Mustafa Paşa Külliyesindeki faaliyet süresi göz önüne alındığında kaynakların genelinin kabulü ve "kat mâte şâhu evliya" mısranın da delaleti olan 899/1494⁶² tarihi onun vefat tarihidir. Eğer İstanbul'da meydana gelen felaketin veba salgını olduğunu kabul edilirse Yazıcı'nın dediği gibi bu da o tarihlerde Mısır'da başlayan veba salgınının İstanbul'a sıçraması olarak görülürse Hulvî'nin verdiği 912/1506 tarihi gerçeğe daha yakın görünmektedir.

56 Yusuf Sinan, *Tezkire-i Halvetiyye*, s. 18; Hulvi, *a.g.e.*, s. 430.

57 Yusuf Sinan, *a.g.e.*, s. 19.

58 Hulvi, Mahmud Cemaleddin, *Lemezât-ı Hulviyye*, Haz. Mehmed Serhan Tayşi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul 1993, s. 435; Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, S. 2, İstanbul 1956. s. 96.

59 Camî, *a.g.e.*, s. 709.

60 Zirikli, Hayreddin, *el-A'lam Kamûs-i Terâcim*, Beyrut 1997, c. 1, s. 3-18; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1414/1993, c. 1, s. 344; Haririzâde, *Tıbyan*, c. 1, vr. 247b; Bağdatlı İsmail Efendi, *Hediyyetü'l-arifin Esmâü'l-müellifin ve Âsârü'l-musannifin*, İstinsah: Mahmut Kemal İnal ve Avni Aktunç, İstanbul 1955, c. 1, s. 217.

61 Haririzâde Muhammed Kemaleddin, *el-Mevrîdü'l-hass bi'l-Havas fî Tefsîri sûreti'l-lhlas*, Haz. Yakup Çiçek, İFAV Yay., İstanbul, 1996, s. 54.

62 İsmail Yakıt, *Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken Yay., İstanbul 1992, s. 135.

Cemal Halveti'nin manzum eserlerinden oluşan bir mecmua Milli Kütüphane Yazmalar Bölümünde A3264 numarada kayıtlıdır. Bu nurnarada kayıtlı olan mecmuada yer alan eserleri şunlardır: Cevâhirü'l-Kulûb (1b-54a vr.); Çengnâme (54a-68a vr.); Risâle-i Teşrihiyye (68a-82b vr.); Risâle-i Fakriyye (82b-114a vr.); Risale-i Sufiyye (114a-134a vr.); Risâle-i Atvar-ı Seb'a (138b-156b vr.).

2.2.3. Cemâleddin İshâk Karamânî (ö.933/1526)

İshak Karamânî'nin 15. yüzyılın ilk yarısında doğduğu bilinmektedir. Osmanlıların kuruluş zamanlarında yetişmiş âlimlerden olan Cemâleddin Aksarâyî'ye nisbeti sebebiyle Cemâlî veya Cemâlîzâdeler diye maruf bir aileye mensup olduğu için Cemâl Halife diye anılmıştır. Bazı kaynaklarda bu zât hakkında yazılan bilgiler aynı aileden olan olan Çelebi Halife diye de bilinen Cemâlî Halvetî'ye (ö. 899/1494) ait bilgilerle karıştırılmıştır. İshâk Karamânî'nin Aksaray'da Cemâleddin Aksarâyî Medresesi'nde başladığı tahsilini Konya'da sürdürdüğünü İbrahim Hakkı Konyalı hakkında herhangi bir kaynak belirtmeden belirtir.⁶³ Yine Hânîzâde'ye göre Cemâleddin Efendi Buhara'ya gidip Muhammed Kerrârî'nin ilim halkasına katıldı. Daha sonra İstanbul'da Kadîzâde Mevlâ Kasım'dan ders aldı ve Muslihuddin Kastallânî'ye talebe oldu.⁶⁴ Hat sanatında da mahir olan Cemal Halife aynı zamanda Fâtih Sultan Mehmed'in kendisine İbnü'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* adlı kitabını istinsah ettirmesi onun bu sahada da iyi olduğunu göstermektedir.⁶⁵

Zahirî ilimleri tamamladıktan sonra memleketi Karaman'a gelen Cemal Halife mürşidi Habib Karamânî'ye intisab ederek tasavvuf yoluna girmiştir. Bu zatın manevi terbiyesinde Halveti usûlüne göre sülûkunu tamamlayarak tarîkatta hilâfet ve irşâd icazeti aıştır. Bir müddet Karaman'da kaldıktan sonra İstanbul'a gelerek buraya yerleşmiştir.⁶⁶ Bu zatın tasavvufla ilgili telif ettiği şu eserleri tesbit edilmiştir. Bunlar *Şerhü'l-*

63 İbrahim Hakkı Konyalı, *Niğde Aksaray Tarihi*, Fatih Yay., İstanbul 1975, s. 2264-2271.

64 Hânîzâde Seyyid İbrahim, *Şerh-i Kasîde-i Muhrika*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yz., no. 485, vr. 2a.

65 Taşköprüzâde Ahmet İsâmuddin, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, Beyrut 1975, s.370; Cemal Halife ayrıca tefsir, hadis, edebiyat, gramer gibi muhtelif sahalarda eserler telif etmiştir.

66 Cemal Halife İstanbul'a yerleştikten sonra Pîrî Mehmed Paşa'nın kendisi için Zeyrek'te yaptırdığı zaviyeye irşad faaliyetlerine başladı. Bundan başka yine İstanbul'da Koruk tekkesinde, Sütlüce'de bulunan tekkelerinde hizmet ettiği bilinmektedir.

*ehâdîsi 'l-erba 'în, Risâle-i Vahdet-i Vücûd.*⁶⁷ Müellifin tezimizde esas aldığımız *Risâle-i fî atvâr-ı seb'a* isimli eseri Süleymaniye Kütüphanesi, Şehit Ali Paşa koleksiyonu, 1194 numarada 22-28 varakları arasındadır. Eser arapça olarak yazılmıştır. Karamânî'nin aynı konuda yazmış olduğu *Risâle-i fî atvâri's-sülûk* isimli bir başka eseride bulunmaktadır.⁶⁸

2.2.4. Yusuf b. Yakub (Sünbül Sinan) (ö.936/1529)

Asıl adı Yusuf b. Sinan olan Sünbül efendi Merzifon'da doğdu. Kendisine Cemâliyye'nin Sünbülüyye kolu nisbet edilmiştir. Lakabı olan "Sünbül", şeyhi Cemâlî Halvetî (ö.899/1493) tarafından verilmiştir. İlk eğitimini kendi memleketinde tamamladıktan sonra İstanbul'da medrese tahsiline başlamıştır. Bu sırada zamanının önde gelen âlimlerinden olan Efdalzâde'nin ders halkasına katılmıştır.⁶⁹ Daha sonra tasavvufa meyilli arttı ve zahir ilimle iştiğali bırakarak Çelebi Halife'ye⁷⁰ intisap etmiştir. Sülûkunu kısa zamanda ikmal ederek icazet alıp Mısır'a gönderilmiştir.

İrşad faaliyetlerini Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda devam ettiren şeyhi Çelebi Halife hac farızasını yerine getirmek için yola çıkarken Sünbül Sinan Efendi'nin de hacca gelmesi için haber göndermiştir. Ancak şeyhi Çelebi Halife'nin Mekke'ye vasıl olamadan vefat etmesi üzerine (899/1494) Sünbül Sinan şeyhiyle görüşmemiştir. Bunun üzerine hac vazifesini tamamlayıp İstanbul'a gelmiş ve şeyhinin tavsiyesine uyarak kızı olan Safiye Hanım'la evlenmiştir. Aynı zamanda şeyhinin tekkesi olan Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda postnişîn olarak irşad faaliyetinde bulunmuştur.⁷¹ Sünbül Efendi vefatına kadar bu dergâhta irşad faaliyetlerini devam ettirdi. Bu esnada özellikle cuma

67 Bu eser Şeyhulislam Musa Kazım Efendi tarafından tercüme edilmiştir.

68 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yay., İstanbul 1972, c.1, s. 51.

69 Taşköprüzâde Ahmet İsâmuddin, eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye, Beyrut 1975, s.369; Gelibolu'lu Mustafa Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi, no. 598, vr. 168a; Hulvî, *Lemezât*, s. 445, 447; Harîrîzâde, *Tibyân*, c. II, vr. 143b, 144a.

70 Osmanlılar devrinde on beşinci yüzyılda Anadolu'da yetişmiş olan âlim ve velîlerden. Esas adı Muhammed olup babasının ismi Mahmûd'dur. Büyük âlim ve evliyâ Cemâleddîn Aksarâyî hazretlerinin torunlarından. Cemâl Halvetî veya Çelebi Halife diye meşhûr olmuştur. Dedelerinin memleketi olan Aksaray'a nisbetle Aksarâyî, dedesi Cemâleddîn Aksarâyî'ye nisbetle Cemâlî denildi. Doğum târihi bilinmemektedir. Amasya'da doğdu. 1493 (H. 899) senesinde hac yolculuğu esnâsında vefât etti. Kabri, Hisa veya Tebük korusu denilen, hacıların uğrak yeri olan bir yerdedir.

71 Yûsuf b. Ya'kûb, *Meşâyih-i halvetiyye*, Süleymâniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, no. 808/2 s. 35; Harîrîzâde, *Tibyân*, c. II, vr. 144a.

günlerinde Fatih ve Ayasofya camilerinde halka sohbetler yapmıştır. Yapmış olduğu sohbetlerin akabinde dervişan ile birlikte Halvetî deverânı yaptırmıştır. Sünbül Efendi'nin bu deveran uygulaması ulemâ ve meşâyih arasında tartışmalara yol açmıştır. Bu konuda şöyle bir olay vuku' bulduğu kaydedilmiştir. İstanbul kadısı olun Sarıgürz Nûreddin Efendi (ö.927/1521) deverânı yapan dervişanın şeriat dışı bu uygulamalarının cezalandırılmaları için şikâyetnâme hazırlayarak bunu tasdik etmesi için de Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'ye gönderdiği, şeyhülislâmın Sarıgürz'ün bu şikâyetini onayladığı ve bunun üzerine harekete geçen Sünbül Sinan'ın bu fetvanın uygulanmasını durdurmak için Kemalpaşazâde'nin güvendiği Şeyh Yavsî Dergahı şeyhi olan Mehmed Efendi'nin aracılığı sayesinde şeyhülislâmın bu fetvayı uygulatmamıştır. Yine bu hadiseden önce Sünbül Efendi ile Sarıgürz arasında bir münazara olmuştur. Ancak Sünbül Sinan'ın ilmî yetkinliği ve mânevî etki alanı karşısında Sarıgürz'ün cevap vermede aciz kaldığı belirtilmektedir.⁷² Sünbül Sinan Efendi Muharrem 936/1529 da İstanbul'da vefat etmiştir. Onun yerine Şeyh Merkez Efendi postnişîn olmuştur.⁷³ Bu zatın Arapça ve Türkçe olarak telif ettiği eserler şunlardır: *Risâle-i Tahkikiye*, *Risâle-i fî hakkı't-tevhîd*,⁷⁴ *Tarikatnâme*.⁷⁵ Müellefin tezimizde esas almış olduğumuz *Risâle-i Atvâr-ı Seb'a* isimli eseri Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmut Efendi koleksiyonunda 2835 numarada kayıtlıdır. Bu eser Arapça olarak yazılmıştır.

2.2.5. Sofyalı Bâlî Efendi (ö.960/1553)

Sofyalı Balî Efendi şu anda Makedonya sınırları içinde bulunan Usturumca'da doğmuştur. Eğitimini Sofya ve İstanbul'da ikmal ettikten sonra Halvetiyye'den Kâsım Çelebi'ye (ö.924/1518) intisab etmiştir. Kânûnî zamanında birçok seferlere bizzat katılarak orduya manevi destekler vermiştir. Bu şekilde onun takdir ve iltifatını kazanmıştır.⁷⁶ Sofyalı Bâlî 960/1553 yılında Sofya yakınlarındaki Salihyye'de vefat edip aynı

72 Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 375-376.

73 Reşat Öngören, *a.g.e.*, s. 273.

74 Yusuf b. Yakub (Sünbül Sinan), Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, 1761.

75 Yusuf b. Yakub (Sünbül Sinan), İstanbul Üniversitesi Ktp., İbnülemin, no. 2956, vr. 49b-52b.

76 Ramazan Muslu, "Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8, (2007), S. 18.

yere defnedildi.⁷⁷ Halkı irşadla uğraştığı süre içinde dört yüz kadar halife yetiştirdiği rivayet edilen Bâlî Efendi'nin yerine vefatından sonra vasiyeti üzerine halifelerinden Kurt Mehmet Efendi diye bilinen Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi (ö. 996/1589) geçmiştir.⁷⁸

Zâhirî ve bâtinî ilimlerde mahir olan Bâlî Efendi tasavvufî sahada şöhret bulmuş eserler telif etmiştir. Bunlardan öne çıkan eserleri şunlardır. *Şerhu Fusûsi'l-hikem*⁷⁹, *Şerhu Hadîs-i Küntü kenzen*, *Mecmuatü'n-Nesâyih*, *Risâletü't-Tasavvuf* ve *Vâridât*. Bâlî Efendi'nin tezimizde esas aldığımız *Atvâr-ı Seb'a* eseri Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda 2927 numarada 1–17 varakları arasında bulunmaktadır. Eserin istinsah tarihi hicri 1036'dır. Yapmış olduğum araştırmalar neticesinde atvâr-ı seb'a hakkında bazılarının ismi farklı olmakla birlikte toplamda 13 adet nüsha tesbit edilmiştir. Bunların içinde en fazla nüsha (8 adet) İstanbul Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde değişik koleksiyon isimleri altında bulunmaktadır.⁸⁰

2.2.6. İlyas b. İsa Saruhânî (ö. 967/1559-60)

Tennûriyye'nin bir şubesi kabul edilen İseviyye'nin kurucusu olarak kabul edilen İlyas Saruhânî 928/1522 senesinde babası olan Şeyh Mecdüddin İsa Efendi'den⁸¹ icazet almıştır. Şeyhlik icazetini aldıktan sonra babası vefat edene kadar edeben kimse-

77 Müellif hakkında detaylı bilgi için bk. Taşköprüzâde Ahmet İsâmuddin, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, Beyrut 1975, s. 317; Katib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr., Kilisli Muallim Rifat-Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1943, c. I, s. 883; c. II, s. 1263; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i evliyâ-yı ebrâr* (haz. Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz), İstanbul 2006, c. III, s. 341-343; Sâdık Vicdânî, *Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1338, s. 20-26; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn: Terâcimü musannifi'l-kütübi'l-arabiyye*, Dimeşk 1961, c. III, s. 38.

78 Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 48.

79 Mahmud b. Süleyman el-Kefevî, *Ketâibu a'lâmi'l-ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Reisülküttab, no. 690, vr. 518b; Taşköprüzâde, *Hadâiku's-şekâik* Trc. Mehmet Mecdî Efendi, nşr. hazırlayan, Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989, c.I, s. 521-522.

80 Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no: 2927, vr. 1–17 (istinsah tarihi: 1036); 2996, vr. 1-14; 3119, vr. 113-142; H. Hüsnü Paşa, no: 763, vr. 49-58; 1178, vr. 103-126; Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu, Ferit Uğur, no: 1631, vr.20; İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin, Yazma no: 1213, vr.28; Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iye, Yazma no: 1367, vr. 93-136. Bu eserle ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bk. Ali Haydar Bostancı, *"Tasavvufta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Atvâr-ı Seb'ası"* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996. Bu yüzyılda atvâr-ı seb'a konusunda eser yazan müellifler içinde en fazla nüsha Sofyalı Bâlî Efendi'ye aittir.

81 Bu zat hakkında en geniş bilgi için bk. İbn İsâ, *Menâkıb-ı Şeyh Mecdüddîn*, Akhisar Zeynelzâde Ktp., no. 1793, vr. 1a-2b.

ye tarikat terbiyesi vermemiştir. Ancak babasının ahirete irtihalinden sonra irşada başlararak bir çok halife tayin ederek hizmet halkasını genişletmeye çalışmıştır.⁸² Bunlardan Malatyalı Kasım Efendi'yi Amasya'ya, Muhammed Rûmî'yi ise İstanbul'a yakın bir bölgeye tayin ederek hangâhını da buraya kurmuştur. Saruhânî'nin hilafet verdiği diğer zatlar şunlardır: Baba Ahmed Germiyânî, Muslihuddin Germiyânî, Rûşen-i Nûrî, Abdi Halife, Şeyh Ömer Menteşevî, Şeyh Dede Hasan Bayındırî.⁸³ Bu zata nisbet edilen eserler şunlardır: *Rumûzu'l-künûz*,⁸⁴ *Nûriyye*.⁸⁵ Saruhânî'nin, tezimize esas aldığımız *Risâle-i Atvâr-ı Seb'a* eseri Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi koleksiyonu 820 numarada kayıtlı olup 16a-25b varakları arasındadır.

2.2.7. Yâkup Efendi (Halvetî) (ö.979/1571)

Yâkup Efendi bugünkü Kütahya ve çevresi olarak tarif edebileceğimiz Germiyan ilinin Şeyhli kazasında dünyaya gelmiştir. Tasavvuf yoluna girmeden önce zâhirî ilimle meşgul olmuş, ancak burada belli bir mertebeye geldiği halde işret meclislerine devam etmeye başlamıştı. Rivayete göre bir gece rüyasında kıyametin koptuğunu ve kendisinin de diğer bazı kimseler gibi cezaya uğratılacağını görünce, dehşet içinde uyanarak tevbe etmiş ve Şeyh Sünbül'e varıp biat etmiştir.⁸⁶ Bir buçuk sene kadar çok sıkı riyâzât ve mücâhededen sonra Şeyh Sünbül'den icâzet almıştır. O'nun vefatını müteakib halifesi Merkez Efendi'nin hizmetine devam etmiş ve yine bir buçuk sene sonra ondan da icâzet almıştır.⁸⁷ *Lemezât* isimli eserde geçtiğine göre Şeyh Sünbül'ün yanında iki sene kalan Yâkup Efendi "esmâ-yı seb'a"yı tamamlayamadan şeyhi vefat etmiş ve Şeyh Sünbül'ün makamına geçen Merkez Efendi'nin yanında sülûkunu tamamlamıştır.⁸⁸ İcâzet aldıktan sonra daha önce de üzerinde durulduğu gibi Merkez Efendi tarafından Yanya'ya gönderilen Yâkup Efendi, burada bir müddet kaldıktan sonra İstanbul'a giderek Davutpaşa'daki dergahta faaliyete başlamıştır. Burada on sekiz sene kaldıktan sonra Kocamusta-

82 Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 165.

83 Reşat Öngören, *a.g.e.*, s. 27.

84 T.C. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, no. 4224, 4981; İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, 6787.

85 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, Meral Yay., İstanbul 1972, c.1, s. 18; Saruhânî bu eseri kendi zamanında Saruhan'da valilik yapmakta olan Şehzade Selim (II. Selim) adına telif etmiştir.

86 Yûsûf b. Ya'kub, *Meşâyih-i Halvetiyye*, s. 58; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 204-205; Hulvî, *Lemezât*, s. 477-478.

87 Yûsûf b. Ya'kub, *a.g.e.*, s. 59-60.

88 Hulvî, *Lemezât*, s. 478.

fapaşa'daki dergâha geçmiş ve 979/1571 yılında vefatına kadar burada irşâd faaliyetini sürdürmüştür.

Yâkup Efendi'nin çok etkili vaaz ettiği, namaz üzerinde çok durduğu nakledilmektedir. "Elhamdülillah! Kırk yıldır namazda iken kalbimize mâsivâ gelmemiştir" dediğini oğlu Yûsuf Efendi kaydetmiştir.⁸⁹

Oğlu Yusuf Efendi'nin anlattıklarına göre, şeyh devamlı istiğrak halinde bulunuyordu. Zühd ile aşkı cemetmişti. Davet edilmeden hiç kimsenin yanına gitmez, bir kimse yanına gelse asla dünya kelâmı konuşmazdı. Fenâdan, terk-i dünyadan ve ahirete taalluk eden meselelerden bahsederdi.⁹⁰ Zaman zaman, "keşke hiç vücut bulmayaydım, bu aleme gelmeyeydim" dediği ve oğlu Yûsuf Efendi'nin, "Vücûd hayr-ı mahzdır. Sizin şu kadar kimseye onca faydanız dokundu. Yokluğu niçin tercih edersiniz?" diye sorduğunda ona şöyle söylediği nakledilmektedir: "Bu söz âlem-i vahdetin lezzetinden ayrılış acısı hatırlandığında halden kâle dökülmüştür... Vücut nimetinin şükürünü edada aciz kalındığı esnada, acz makamında söylenmiş bir sözdür. Bu mertebede Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin sözleri olduğu gibi daha nice evliya-yı kirâmın da sözleri vardır."⁹¹

Yakup Efendi'nin 979/1571 senesinde vefatından sonra Koca Mustafa paşa Dergâh'ındaki posta oğlu Yûsuf Sinan Efendi (ö.987/1579) geçmiştir. Kaynaklarda tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu zâtın bir tek eseri mevcuttur. Bu da nefis mertebelerinden bahseden "Atvâr-ı Seb'a" isimli eserdir.⁹²

2.2.8. Muhammed b. Ömer (Kurt Efendi) (ö.996/1588)

Esas ismi Muhammed b. Ömer er-Rûmî'dir. Babası Helvacı Ömer Efendi'dir. Kurt Efendi 931/1524 senesinde Filibe'nin otuzaltı kilometre batısında meriç ırmağı kenarında bulunan Tatar Pazarcığı ismiyle bilinen kasabada dünyaya gelmiştir. Kurt

89 Yûsûf b. Ya'kub, *Meşâyih-i Halvetiyye*, s. 65. Şeyhin namazda iken kendisinden o kadar geçtiği rivayet ediliyor ki, bir defasında Dâvud Paşa Camii'nin köhne kubbesinden Cuma günü büyükçe bir parça siva dökülmüş, halk kubbe çöküyor zannıyla camiye boşalttıkları halde, Yakup Efendi namazını bile bozmamıştır.

90 Yûsûf b. Ya'kub, *Menâkıb-ı şerîf-i ve Tarikat-name-yi Piran ve Meşâyih-i Tarikat-ı Aliyye-i Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa, no. 808/2, vr. 68a-69a.

91 Yûsûf b. Ya'kub, *a.g.e.*, s. 70b.

92 *Atvâr-ı Seb'a* isimli bu eser Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 2482/1 arşiv numarasında 1b-6a varakları arasında mevcuttur. Talik hatla yazılı bu risalenin istinsah tarihi 1089/1678'dir. Eserin üzerinde müstensih bilgisi bulunmamaktadır.

Efendi lakabıyla meşhûr olup zâhirî ilimleri tamamladıktan sonra Sofyalı Bâlî Efendi'ye intisap eden bu zat doğduğu yer olan Tatar Pazarcığı'nda Şevval ayında vefât etmiştir. 1588 (H. 996).⁹³

Bu zâta ait eserler şunlardır: *Mürşidü'l-en'âm ilâ Dâri's-selâm*⁹⁴, *Tercüme-i Şerhu'l-kâfiye li'l-câmi*, *Ta'bîru'r-ru'yâ*, *Tefsîru Sûreti'l-mülk*, *Reyhânü'l-ervâh fi Tercemeti'l-merâh*, *Şerh-u Mukaddimeti'l-cezeriyye Fi't-tevhîd*, *Risâle-i Adâb-ı Mülûk ve Risâle-i atvâr-ı seb'a*.⁹⁵

2.3.16. Yüzyılda Yazılan Atvâr-ı Seb'a Eserleri Hakkında Değerlendirme

Eserlerin tetkikinden anlaşıldığı üzere 16. yüzyıl müelliflerinden bazısı konuyu detaylarıyla anlatırken bazıları da muhtasar bir anlatımı tercih etmiştir. Özellikle İshâk Karamânî eserinin ilk kısmında kısa ibarelerle yedi tavrı Arapça olarak anlatmış ve eserin devamında ise konu yine sade ve anlaşılır bir şekilde Osmanlı Türkçesiyle îzâh edilmiştir. Ayrıca makâmlar itibariyle sâlikin rüyâsında göreceği nesnelere, daireler çizerek belirtmiştir. Ancak sâlikin gördüğü nesnelere ne manâya geldiği konusunda bilgi vermemiştir.

Yine 16. yüzyıl müelliflerinden Saruhânî eserinde tavrı anlatırken ilkönce her tavrın seyri, nefis mertebesini ve diğer önem arzeden konuları Arapça olarak anlatmıştır. Saruhânî'de çağdaşı Karamânî gibi eserin devamında konunun detaylarını Osmanlıca olarak îzâh etmiştir. Son olarak Sünbül Sinân Efendi eserini tamamen Arapça olarak kaleme almıştır. İlkönce tavrıların genel özelliklerini (seyri, nefis mertebesi, vb.) âyetlerle bağlantılı olarak anlatan Sünbül Sinân daha sonra makâmlar itibariyle sâlikin karşılabileceği halleri îzâh etmiştir.

Atvâr-ı Seb'a konusunu en geniş olarak ele alan müellifler Marmaravî ve Sofyalı Bâlî Efendi'dir. Ancak bu iki eserde konunun işlenişi, ibâre ve lafızların tamamının aynı olması dikkatlerden kaçmamaktadır. Marmaravî'nin İstanbul Büyükşehir Belediyesi

93 Muhtemelen Kurt Muhammed Efendi İstanbul'da bulunurken, 1588 senesinde, Şeyhi olan Bâlî Efendi'nin kabrini ziyaret için Sofya'ya gittikten sonra geri dönüşünde vefat etmiştir. Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Dimeşk 1960, c. XI, s. 89.

94 Bu kitap Seyyid Alizâde tarafından yazılan *Şir'at-ül-İslâm* kitabının şerhidir.

95 Bu eser İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında Osman Ergin Türkçe yazmalarında 136/2 arşiv numarasında mevcuttur. Nesih hatla yazılmış olan bu risale 54b-66a varakları arasındadır. Hicri 1385 tarihinde Mehmet Emin Efendi tarafından istinsah edilmiştir.

Atatürk Kitaplığı, OEY 153/6 ve 644/4 ve İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî koleksiyonunda 1359/2 numaralarında kayıtlı nüshaları aynı yüzyılda yaşamış Sofyalı Bâlî Efendi'nin Süleymaniye Kütüphanesi, H. Mahmud Efendi koleksiyonu 2927 numarada kayıtlı atvâr-ı seb'a nüshasıyla bire bir aynı olması eserin kime ait olduğu konusunda bizi araştırmaya sevk etti. Nüshaların bulunduğu kütüphanelere giderek Marmaravî'ye ait olan kendisinden daha geç vefat etmiş olan Sofyalı Bâlî Efendi'nin yaşadığı tarihten önce istinsah edilmiş nüsha bulunamamıştır. Bununla birlikte Bâlî Efendi'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi bulunamaması dezavantaj olarak karşımızda durmaktadır. Bir başka müşkil durum ise Marmaravî'nin vefat tarihi olan miladi 1504 ile Bâlî Efendi'nin vefat tarihi olan miladi 1553 tarihleri arasının yakın olması ikisinin de kısa bir zaman diliminde de aynı tarihlerde hayatta olabilecekleri fikrini doğurmaktadır. Bir başka konu da Marmaravî'ye ait olan nüshanın istinsah tarihi Bali Efendi'ye ait olan nüshanın istinsahından daha öncedir.⁹⁶ Bu durum eserin aslen kime ait olduğunu tesbiti konusunu zorlaştırmaktadır. Bu arada her iki müellifin yaşadıkları ve hizmet ettikleri coğrafi bölgelerin yakın olması etkileşim sebebiyle benzerlik olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Marmaravî eserinde Bâlî Efendi'den farklı olarak birinci tavrı anlattıktan sonra sâlikin bu mertebede görebileceği rüyaları "Fî Beyâni Ta'birâti'l-Vakiât"⁹⁷ başlığı altında ayrı bir fasılda anlatmışken, Bâlî Efendi vâkıalar konusunu eserin normal seyri içinde izâh etmeye çalışmıştır. Bununla birlikte Marmaravî'nin vefat tarihi 1504 iken Bâlî Efendi'nin vefat tarihi ise 1553'tür. Buna göre vefat tarihleri dikkate aldığımızda birebir benzerlik içeren bu iki risâlenin ilk önce Marmaravî tarafından yazıldığı ihtimali kuvvetli bir şekilde öne çıkmaktadır.

2.3. 17. Yüzyıl Atvar-ı Seb'a Müellifleri

Bu yüzyılda atvâr-ı seb'a hakkında eser kaleme alan müelliflerden Seyfullah Kâsım Efendi (Seyyid Nizamoğlu) (ö. 1010/1601), Şâh Velî Ayıntâbî (ö. 1013/1604), Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. 1035/1625), Kuloğlu Şeyh İlyâs (ö.1068/1657-58), Fenâyî

96 Şöyleki metinleri birebir aynı olup, müellifleri farklı iki nüshadan Bâlî Efendi'ye ait olan *Atvâr ı Seb'a*'nın istinsah tarihi hicri 1036 iken, Marmaravî'ye ait olan nüshanın istinsah tarihi hicri 1298'dir. Buradan anlaşılmaktadır ki daha önce yaşamış ve vefat etmiş olan Marmaravî'nin eseri kendisinden sonra vefat etmiş olan Bâlî Efendi'nin eserinden geç bir tarihte istinsah edilmiştir.

97 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb'a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'iyye, no: 1359/2, vr. 31b-34a.

Ehl-i Cennet Efendi (ö. 1075/1664) ve Niyâzi Mısırî'nin (ö.1105/1693) hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vermeye çalışalım.

2.4.1. Seyfullah Kâsım Efendi (Seyyid Nizamoğlu) (ö. 1010/1601)

Seyfullah Kâsım Efendi daha çok Seyyid Nizamoğlu ismiyle şöhret bulmuştur. Bu zâtın babası Şeyh Seyyid Nizameddin Ahmed Efendi'dir. Doğum tarihi hakkında bilgi bulunmayan Nizamoğlu İstanbul'da doğmuştur. Halvetiyye'nin Sinaniyye şubesi-nin kurucusu İbrahim Ümmî Sinan Efendi'ye intisap edip seyr u sülûkunu tamamlamış-tır. Vefat edinceye kadar İstanbul Silivrikapı Emirler Tekkesi'nde irşad faaliyetlerini devam ettirmiştir. Kabri bu tekkenin avlusunda bulunmaktadır.

İçerisinde özellikle Allah sevgisi, on iki imam ve Ehl-i Beyt sevgisi konuları bu-lunan ve onlara olması gereken tam bağlılığı şiirlerinde sıkça işleyen Nizamoğlu'nun şiirleri külliyat şeklinde İstanbul'da 1288/1871-1872 ve 1326/1908-1909 yıllarında ba-sılmıştır.⁹⁸ Seyyid Nizamoğluna ait olan eserler şunlardır. *Mi'râcü'l-mü'minîn, Câmi'ü'l-ma'ârif, Şeref-i Siyâdet, Ma'denü'l-ma'ârif, Esrârü'l-ârifîn, Seyr u Sülûk, Dîvân, Câmi'ü'l-ma'ârif, Tâc-nâme, Miftâh-ı Vahdet-i Vücûd.*⁹⁹ Müellifin tezimizde yararlandığımız *Atvâr-ı Seb'a* eseri İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazma Eserlerde 65/2 numarada kayıtlıdır. Rika hatla yazılmış olan eserin tam ismi *Etvâru's-Seb'a fî Tarîki's-Sûfiye* şeklindedir.

2.4.2. Şâh Velî Ayıntâbî (1013/1604)

Şâh Velî *er-Rihletü's-Seniyye* 'de¹⁰⁰ kendisi hakkında şu bilgileri vermiştir. Buna göre Şâh Velî 938/1532 senesinde Maraş'ta dünyaya gelmiştir.¹⁰¹ Daha sonra babasının

98 Seyyid Nizamoğlu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Necdet Tosun, "Seyyid Nizamoğlu", *DİA*, İstanbul 2009, C. 37, s. 73-74.

99 Bu risâlelerin tamamı Revak Kitabevi tarafından "Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1: Manzum Eserler" ve "Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 2: Risâleler" olmak üzere basılmıştır.

100 Şâh Velî Ayıntâbî, *er-Rihletü's-Seniyye ve'l-Vasiyyetü'l-Behiyye li'l-Fukrâi'l-Halvetiyye*, Bâyezit Devlet Ktp., no: 3188/1. Şâh Velî'nin bu eseri vasiyetnâme olarak kaleme alınmış olmasına rağmen bir nevi otobiyografidir. Şâh Velî'ye dair müstakil biyografiler de kaleme alınmıştır. Bk. Cemil Cahit Güzelbey, *Gaziantep Evliyalari*, Güneş matb., Gaziantep 1964, ss. 78-86; Cevat İzgi, "Türk Tasavvuf Bilimcisi Kabanâyiboğlu Şâhveli" VII. Milli Türkoloji Kongresi, 17 Eylül 1986 Çarşamba günü saat 11.20'de 3. Anfiye Sunulan Bildiri. İzgi'nin adı geçen tebliği, yayımlanmamış olduğundan dolayı tarafımızdan görülememiştir. Merhum İzgi'nin Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi için "Şâh Velî" maddesini hazırlamış olduğunu da İSAM yetkililerinden öğrenmiş bulunuyoruz.

isteği üzerine ailesiyle birlikte Antep'e yerleşmişlerdir.¹⁰² Müridlerine yazdığı vasiyetnamesinde ailesi, ataları, hocaları ve şeyhleri hakkında bilgiler verir.¹⁰³ Şâh Velî, *Risâletü'l-Bedriyye* isimli eserinde de kendisini; "Hâdimü'l-Fukarâ Şâh Velî Halvetî b. Mehmed bey b. Kaya Nâyib el-Askerî"¹⁰⁴ olarak tanıtır.

Silsilesi Molla Ahmed el-Halvetî, Yakup b. Muhyiddin, Cemâleddin-i Halvetî, Pir Muhammed Erzincânî ve ondan da Seyyid Yahya Şirvânî'ye ulaşır.¹⁰⁵ Tabibzâde'nin eserinde kaydedilen silsilede ise, Ahmed Rûmî, Yakub Ayıntâbî, Şeyh Dâvud (ö.?), Şemsüddin Ahmed Şâmî (ö.?), Üveys-i Karamânî (ö. 920/1514), Cemâl-i Halvetî (Çelebi Halife) ve ondan da Pîr Muhammed Erzincânî'ye sonra Seyyid Yahya Şirvânî'ye ulaştığı belirtilmiştir.¹⁰⁶

Şâh Velî, *Kevâkibü'l-Muzî'e* isimli eserinde 956/1549 yılında Yakup Efendi'ye intisap ettiğini yazmaktadır.¹⁰⁷ Bu şahıs, Yakup b. Muhyiddin el-Ayıntâbî'dir.¹⁰⁸ Yine Şâh Velî'nin bir başka eseri olan *Atvâr-ı Seb'a*'dan öğrendiğimize göre Yakub Efendi Antep'te meskundur. Şâh Velî, Yakub Efendi'nin yanında 9 sene; bu zatın vefatını müteakip 22 sene de yerine geçen Molla Ahmed Efendi'nin hizmetinde bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁹ Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Yakub Efendi 965/1558 yılında, Molla Ahmed Efendi de 987/1579 senesinde vefat etmişlerdir. Şâh Velî de bu tarihte 987/1579 şeyhlik icâzeti almış olmalıdır.

Kaynaklarda Şâh Velî'nin 1000/1591 tarihi civarında Antep'te vefat ettiği yazılıdır. Onun vefatını tam olarak bilemesek de eserlerinin yazılış tarihinden hareketle en azından ne zamana kadar yaşadığını tespit etmemiz mümkündür. *Atvâr-ı Seb'a* isimli

101 Şâh Velî, *er-Rihletü's-Seniyye ve'l-Vasiyyetü'l-Behiyye li'lFukarâi'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp., Veliyyüddin Efendi Bölümü, no: 3188/1, vr. 2b.

102 Şâh Velî, *a.g.e.*, vr. 3b.

103 Şâh Velî, *a.g.e.*, vr. 2a.

104 Şâh Velî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, no: 2022/2, vr. 14a.

105 Şâh Velî, *a. g. e.*, vr. 19a.

106 Tabibzâde Derviş Mehmed Şükrü İbn İsmâil, *Silsilenâme-i Sâdat-ı Süfiyye*, Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî Bölümü, no: 1098, s. 45a.

107 Şâh Velî, *el-Kevâkibu'l-Muzî'e*, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, no: 2022, vr. 3b.

108 Vassaf, *Kevâkibü'l-Muzî'e*'de ismi geçen Yakup Efendi'nin Kocamustafapaşa Dergâhı şeyhlerinden Yakub-ı Germiyanî olduğunu zannetmiştir. Hatta, Yakub-ı Germiyanî'nin vefat tarihini (979/1571) dikkate alarak, Şâh Velî'nin 24 sene kadar onun feyzinden istifade ettiğini yazmıştır (bk. Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ ve Gülzâr-i Aşk*, Süleymâniye Ktp., Yazma Bağışlar No: 2305-2309, c. III, vr. 282a.

109 Şâh Velî, *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, no: 827/7, vr. 57a.

eserinin telif tarihi, müellifin ifadesine göre 1006/1597 dır. Yine aynı eserde müellif on sekiz seneden beri şeyhi Molla Ahmed'in verdiği icazet üzere hizmete devam ettiğini de belirtmiştir. Buradan anlaşıldığına göre Şâh Velî, 1006/1597 tarihinde hayattadır. Cemil Cahit Güzelbey, Şâh Velî'nin torunlarından olan Abdullah Kaya Dalaren'in kendisine gösterdiği Arapça bir vakfiyeden söz etmektedir. Vakfiye, Şâh Velî tarafından 1007/1598 senesinde tanzim edilmiştir. Bu bilgiye göre, Şâh Velî'nin vefatını bu tarihten sonra aramak gerekecektir.¹¹⁰ Mehmet Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî* isimli eserinde Ayıntâbî'nin 1013/1604 senesinde vefat ettiğini bildirmiştir.¹¹¹ Ancak bu vefat tarihi biyografik eserlerde geçen bilgilere göre farklılık arz etmektedir. Öyleki bu 13 yıl gibi büyük bir farka tekabül etmektedir. Her ne kadar vefat ettiği tarih hakkında kesinlik arzeden bilgiye erişememiş olsak ta Ayıntâbî'nin 1006/1597 senesinde yazmış olduğu eser dikkate alındığında Mehmed Süreyyâ'nın *Sicill-i Osmânî*'de belirtmiş olduğu 1013/1604 senesi elimizde bulunan bilgilere göre daha isabetlidir.

Şâh Velî Ayıntâbî'nin mensur ve manzûm eserleri bulunmaktadır. Mensur Eserleri: *Atvâr-ı seb'a*, *Hâzihi Risâletü'n-nedâmeti ve'l-huşu*, *er-Rihletü's-seniyye ve'l-vasiyyetü'l-behiyye li'l-Fukarâi'l-Halvetiyye*, *el-Kevâkibu'l-muzî'e fî't-Tarîkati'l-Muhammediyye*. Bir de *Gunyetu's-Sâlikîn* isiminde bir eser müellifimize atfedilmiş ve kütüphanelerde onun adına kaydedilmiştir. Adı geçen eser, Şâh Velî b. Üveys b. Şâh Velî el-Halvetî'ye aittir. Bu şahsın Şâh Velî ile aynı ismi taşıyan torunu olması muhtemeldir. Zira eser, 1073/1663 tarihinde telif edilmiştir.

Şâh Velî'nin *Risâletü'l-Bedriyye fî Beyâni Tarîkati'l-Marziyye* isimli manzûm bir eseri ve 'gelsün' redifli müstakil kasîdesi bulunmaktadır. Bunların dışında bazı mensur eserlerinde de beyitlerine rastlanmaktadır. Mesela *Atvâr-ı Seb'a*'sında bazı tavırların sonuna birer ikişer beyit yerleştirmiş ve bu beyitlerin bazılarını şerh etmiştir. Şâh Velî şiirlerinde "Askerî" mahlasını kullanmıştır. Ayıntâbî'nin tezimizde esas aldığımız *Risâletü'l-Bedriyye* isimli manzûm eserinin *atvâr-ı seb'a* ile ilgili kısmıdır. Ayrıca Şâh

110 Şâh Velî'nin *Atvâr-ı Seb'a* isimli eserinin baş tarafına düşülen bir nota (vr. 56/b) Şâh Velî'nin vefatı 1006/1597 olarak kaydedilmiştir. Bu not Şâh Velî'yi tanıyan veya vefat tarihini kesin olarak bilen bir kişi tarafından yazılmış olabileceği gibi eserin telif tarihini Şâh Velî'nin vefat tarihi zanneden bir okuyucu tarafından yazılmış da olabilir. Ancak Şâh Velî'nin eserini Rebûlevvel 1006/ Ekim 1597 tarihinde (vr. 66/a) yazdığını açıkça belirtmiş olması, Şâh Velî'nin 1006/1597 tarihinde hayatta olduğunu göstermektedir.

111 Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1308, c. 4, s. 610.

Velî'nin Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü 827/7 numarada 56b-68a varakları arasında mensur olarak yazılmış ikinci bir atvâr-ı seb'a isimli risâlesi bulunmaktadır.

2.4.3. Lâmekânî Hüseyin Efendi (ö. 1035/1625)

Lâmekânî Hüseyin Efendi 15. yüzyılda Rumeli'de dünyaya gelmiştir. Gerçek ismi Hüseyin olarak bilinmekle birlikte kendisine ait divanının Saraybosna nüshasında (Gazi Hüsrev Bey Ktp., no: 3049) mevcut bir gazelin baş kısmında “Hüsâmeddin” olarak ve yine bazı şiirlerinde “Hüsâmî” mahlaslarını da kullanmıştır. Şiirlerinde geçen bu “Hüsâmî” mahlasını Hüsâmeddin Ankaravî'ye hürmeten kullanmış olması ihtimali yüksektir. Tasavvufî ıstılahta mekanı olmayan ve mutlak fenâ anlamlarına gelen “Lâmekânî” mahlasını şiirlerinde daha çok kullanmış ve bu nisbe ile tanınmıştır.

Bu zatın doğduğu yer hakkında değişik rivayetler mevcuttur. Kâtib Çelebi onun Bosnalı olduğunu söylerken buna karşılık Atâî ise onun doğum yerinin Peşte olduğunu kaydetmiştir.¹¹² Evliya Çelebi bu konu hakkında daha detaylı bilgi verirken onun Tuna'nın yanındaki Peşte şehrinde doğduğunu söyler. Atâî'nin eserinden Kâtib Çelebi'nin yararlandığı ve bununla birlikte Bosna ve Peşte kelimelerinin yazım bakımından müşâbih (benzer) oluşu Lâmekânî'nin Peşteli olduğu bilgisi daha isabetli gözükmektedir.¹¹³ Peşte'de 16 ve 17. yüzyıllarda yaşayan Müslümanların ekseriyetinin Boşnaklar'dan olduğunu dikkate alırsak Lâmekânî'nin Peşte'de dünyaya gelmekle beraber Bosnalı da olabileceği söylenebilir.¹¹⁴

Lâmekânî Hüseyin Efendi'nin hangi tarihte İstanbul'a geldiği ve Bursalı Hasan Kabâdûz'den ne zaman ders aldığı hakkında bilgi bulunmamaktadır. Nihat Azamat'ın vermiş olduğu bilgiye göre; “Hasan Kabâdûz'un 1010/1601 yılında ölümünün ardından kutub olan İdrîs-i Muhtefî zamanında ona tâbi olarak “kalbe bakıcılık” görevini sürdüren Lâmekânî meşhur sûfî Olanlar Şeyhi İbrâhim Efendi'yi yetiştirmiştir. *Vahdetnâme* adlı eserini Lâmekânî'nin mânevî emriyle kaleme aldığını belirten İbrâhim Efendi, Müfid ü Muhtasar'ında onu “merd-i ma'nâ” olarak tanımlamış ve eserde anlattığı bütün

112 Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, Haz.: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989, c. V, s. 64.

113 Kâtib Çelebi, *Fezleketü akvalü'l-ahyâr fi'l-ilmu't-tarih ve'l-ahbâr*, Beyazıt Ktp., no.: 10318, c. 2, vr. 71b.

114 Hüseyin Ayyansarâyî, *Vefeyât*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no.: 1375, vr. 43a

tarikatların zevk ve irfanın onda toplandığını söylemiştir.”¹¹⁵ Bu zâtın te’lif ettiği eserler şunlardır. Divan¹¹⁶, Vahdetnâme, Risâle-i Vahdet, Esrarnâme Tercümesi¹¹⁷, Atvar 1 Seb’a¹¹⁸

2.4.4. Kuloğlu Şeyh İlyas (ö.1068/1657-58)

Şeyh İlyas Efendi'nin nereli olduğu, nerede doğduğu, baba, annesinin kimliği, evliliği, çocukları gibi hususlar hakkında bilgiye rastlanmamıştır.¹¹⁹ Yaşadığı ve vefat ettiği tarih hakkındaki bilgi de ancak eserlerinden tahrir edilmiştir. Kuloğlu Şeyh İlyas Efendinin şeyhi Âlim Sinan Efendidir (ö.988/1580). Kuloğlu'nun kendi eserlerinde de bu bilgiyi teyit eden birçok veri vardır. Bunlardan en başta geleni Kuloğlu'nun *Silsilenâme* isimli manzumesidir. Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın kendi devrine kadar Halvetî Uşşâkî silsilesine dâhil edilen şeyhlerin künyelerinin verildiği söz konusu eserde mezkûr silsilenin son halkası olarak Âlim Sinan Efendi'nin ismi anılmaktadır.

*Mevlâ anı idüp nüzûl buldı Hakk'a Kurb-ı vüsûl
Âyîn idüp kurdı usûl Gelibolu'da Şeyh Ömer
Diñle bu sözleri cân emr eyleyüp ol Müsteân
Gelsin didi kulum Sinân açdı o sâat bâl u per
Yazıldı işbu silsile pes nâ-gehân gelüp dile
Esrâr-ı Hakk'ı ne bile KULOĞLU miskîn der-be-der.*

Bu zât zâhir ilmi ile de marûftur. Hadis alanında meşhûr kitaplardan olan “*Mesâbihu's-Sünne*” adlı eseri Türkçeye tercüme etmiştir.¹²⁰ Tamamı manzum olan ve

115 Nihat Azamat, “İbrâhim Efendi, Olanlar Şeyhi”, *DİA*, c. 21, s. 299.

116 İki kaside, altmış beş gazel, mesnevi tarzında sekiz manzume, üç terciibend, bir terkibibend, iki murabba, dokuz kıta ve üç müfredi ihtiva eden divandaki şiirlerin üçü Farsça'dır. Lâmekânî'nin şiirleri tasavvufî görüşlerini yansıtmaya açısından önemlidir. Bu yazma Dîvân için bkz., Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, no: 800.

117 537 beyitten oluşan eser mesnevi usûlüne göre yazılmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı bu eseri Hâlet Efendi nüshasına göre İnsân-ı Kâmil adıyla tanıtmıştır. Ferîdüddin Attar'ın Esrarnâme'sinden alınan seçmeler bulunan eserin bi nüshası Millî Kütüphane no: 5278 bulunmaktadır.

118 İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalarında 1123/3 arşiv numarada kayıtlı olan eser rika hattıyla yazılmış olup 13b-17b varakları arasındadır.

119 Bu zat hakkında bilgi için bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 146; Hüseyin Vassaf, *Sefine-i evliyâ ve Gülzâr-i aşk*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar No: 2305-2309, c. 4, vr. 389a; Kuloğlu Şeyh İlyas Efendi'nin ismi Kuloğlu Mustafa olarak geçmektedir.

120 Eser için bkz. Âlim Sinan Efendi, *Terceme-i mesâbihi's-sünne*, Manisa İl Halk Ktp., Yz. No: 261/1, 1b-245a vr.

toplamda 1000 varaka ulaşan İlyas Efendi'nin tespit ettiğimiz eserleri şunlardır: *Dîvân-ı Hümâyûn*, *Dîvân-ı Mesâbih*, *Bâğ-ı Behişt*, *Silsile-nâme*, *Mevlîd-i Nebî*.¹²¹

Kuloğlu'nun tezimizde yararlandığımız *Atvâr-ı Seb'a* isimli eseri Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45Hk 6266 arşiv numarada kayıtlıdır. Bu eser müellifin *Bâğ-ı Behişt* isimli eseriyle aynı cilt içinde 251b-308a varakları arasında bulunmaktadır. Bu atvâr-ı seb'a eserinin diğer nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Reşit Efendi Koleksiyonu'nda 1003 arşiv numarasında kayıtlı olup, 350-392 numaralı varaklar arasında yer almaktadır.

2.4.5. Fenâyî Ehl-i Cennet Efendi (ö. 1075/1664)

Ehl-i Cennet¹²² Efendi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerindendir. Celvetî tarihatının bilinen şahsiyetlerinden biri olan Fenâyî Efendi'nin doğum tarihi hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklar üzerinde araştırmalar yaparak Fenâyî Efendi hakkında derli toplu çalışmalar yapan araştırmacılar Alim Yıldız¹²³ ve Abdullah Aydın'dır.¹²⁴ Alim Yıldız çalışmasında Fenâyî Efendi'nin 25 Cemâziye'l-âhir 1075/ 12 Ocak 1665 yılında 90 yaşında vefat etmesinden hareketle kesin olmamakla beraber Fenâyî Efendi'nin, miladi 1577 yılında doğduğu sonucuna¹²⁵ varırken; Abdullah Aydın, "H. 1075/M.1664"te öldüğü dikkate alındığında 938/1574 yılında doğduğu söylenebilir." ifadeleriyle çıkarımlarını belirtmektedir. Tophane'de doğduğu belirtilen müellifin babasının adı İshak'tır. *Osmanlı Müellifleri*, *Tuhfe-i Nâilî* ve *Sefîne-i Evliyâ* gibi kaynaklarda bu bilgiler tekrar edilmekte Celvetî meşâyihinin büyüklerinden olduğu belirtilmektedir.

¹²¹ Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyâs Etvâr-ı Seb'a Nefsin Yedi Mertebesi*, İlahiyat Matbaası, Ankara 2011, s. 43.

¹²² Seyyid Hasan Rızâyî el-Aksarâyî bu çalışmamızda ele alacağımız *Tecelliyât-ı Ehl-i Cennet Efendi*'nin manzûm şerhi'nde Fenâyî Efendi'ye "Ehl-i Cennet" lakabını Şeyhi Aziz Mahmud Hüdâyî'nin verdiğini belirtmektedir:

"Üsküdarî Hazret-i Mahmûd Efendinün müdâm

Türbesün eyler ziyâret dâimâ her hâs u âm

İş bu sâhib merkada idüb nazar dimişdür ol

Yâ Muhammed Ehl-i Cennetsün saña müjde tamâm"

Rızâyî, *Tecelliyât-ı Ehl-i Cennet Efendi*'nin Nazmen Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Bl., no: 3347, vr. 158a.

¹²³ Alim Yıldız, *Fenâyî Cennet Efendi Dîvânı*, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 2010.

¹²⁴ Abdullah Aydın, *Üsküdarlı Fenâyî Cennet Mehmet Efendi ve Dîvânı*, Kaknüs Yay., İstanbul 2004.

¹²⁵ Alim Yıldız, *a.g.e*, s. 18.

Müstakimzâde'nin *Mecelletü'n-Nisâb*'ında¹²⁶ Fenâyî Efendi'nin Cennet lakabıyla maruf olduğu dile getirilerek Şeyh Muhammed el-Celvetî ismiyle zikredilip Şeyh Aziz Mahmûd el-Hüdâyî'nin halifelerinden olduğu ve 1075 yılında "Bereket-i Cennet" ebced terkihiyle vefat tarihi düşürülmüştür.

Fenâyî Efendi'nin yazmış olduğu eserler şunlardır. Dîvân-ı İlâhiyyât,¹²⁷ Tecelliyât, Cennetiyye fi-Meârifî'l-Îlâhiyye,¹²⁸ Ta'likât,¹²⁹ Atvar ı Seb'a.¹³⁰

2.4.6. Niyâzi Mısrî (ö.1105/1693)

Niyâzi Mısrî Malatya'nın Aspozi kasabasında dünyaya geldi. Esas ismi Mehmet olup şiiirlerinde "Mısrî" ve "Niyâzî" mahlaslarını kullanmıştır. "Genellikle bu ikisinin birleşiminden meydana gelen Niyâzi-i Mısrî, Mısrî-i Niyâzî ve Şeyh Mısrî diye tanınmıştır. "Mısrî" mahlasını ilim tahsili için bir süre Mısır'da kalmasından kinâyeye ile kullanmıştır."¹³¹ Niyâzî gençliğinde ilim tahsil ettiği zamanlarda sûflere ve onların düşüncelerine karşı olduğunu, onların toplatlarına gitmek istemediğini, zaman içinde düşüncelerinin müsbet yönde değiştiğini ve bir Halvetî bir şeyhten ders aldığını bildirmektedir. Babası Nakşi bir derviş olan Soğancızâde Ali Çelebi bundan hoşnut kalmadı. Onun kendi şeyhine intisap etmesini intisap etmesini istemiştir. Ancak babasının şeyhini kemal sahibi bulmadığı için babasının bu isteğini kabul etmediğini ifade etmektedir.¹³²

Mısrî şeyhinin de Malatya'dan ayrılmasını vesile bilerek yarım kalan ilmi çalışmalarını tamamlamak amacıyla Diyarbakır'a gitmiştir. (1048/1638) Burada yaklaşık bir yıl kaldı. Sonra yine aynı amaç ile Mardin'e geçti. Gitmiş olduğu bu şehirlerdeki hoca-

126 Müstakîm-zâde Süleyman Sa'deddîn Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, Tıpkı Basım, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, vr. 174a, 342a.

127 T.C. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bl., no. 3833/2; Süleymaniye Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Bölümü, No. 160.

128 Bu eserin bir nüshası şu anda Süleymaniye Kütüphanesi'nde "Bihiştîyâ fi'l-Ma'ârif al-Îlâhiyâ" adıyla Hacı Mahmûd Efendi Bölüm, no: 2268'dedir.

129 Kaynakların "*Tefâsire müteâllik Ta'likât*" şekliyle kendisinden bahsettikleri eser henüz bulunamamıştır.

130 Bu eser İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmalar 1494/2 arşiv numarasında mevcuttur. Nesih hatla yazılmış olan risale üzerinde müstensih bilgisi bulunmamaktadır.

131 Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2005, s. 61.

132 Süleyman Ateş, *İrfân Sofraları*, Emel Matbası, Ankara 1971, s. 47. Bu eserin orijinal nüshası için bkz. Niyâzî-i Mısrî, *Mevâidu'l-irfân ve Avâidü'l-ihsân*, Selimağa Ktp., Hüdayî Bl., no: 587.

lardan Kelam ve Mantık okudu. Hicrî 1050 senesinde Kahire’de el-ezher medreselerinde okudu. Bu arada Kahire’de Şeyhûniye Külliyesi’nde bulunan Kâdirî Tekkesi’nde irşad yapan bir Şeyhefendi’ye intisab etti. İsmi açıklamadığı bu şeyhe intisabından sonra hem ilim ve hem de seyr u sülûk tamamlama yolunda üstün bir çaba ile koşuşturken ilm-i zahiri istemekten bütünüyle vazgeçmedikçe tasavvuf ilminin kendine nasip olmayacağını nasihat etmesinden sonra Mısırî bu iki tercih arasında kararsız kaldı.¹³³ “Abdülkâdir Geylânî rüyasında zuhur ederek zâhir ilmini öğrenip onunla amel etmesini, tarikat ilmini ise bir mürşide ulaşılarak elde edebileceğini, ancak kendisini irşad edecek kişinin bu şehirde olmadığını söylemesi üzerine üç yıldır ikamet etmekte olduğu Kahire’den şeyhinin izniyle ayrıldı.”¹³⁴ (1053/1643). Mısırî’nin bundan sonraki sürecini Vassâf şöyle anlatır: “Mısır, Suriye ve Anadolu’nun birçok şehirlerini gezip 1056’da (1646) İstanbul’a gitti. Küçükayasofya civarında Sokullu Mehmed Paşa Camii Medresesi’nin bir hücrelerinde halvete girdi, daha sonra bir süre Kasımpaşa’da Uşşâkî Âsitanesi’nde misafir olarak kaldı. Aynı yıl İstanbul’dan ayrılıp Anadolu şehirlerini dolaşmaya başladı. Uşak’ta Ümmî Sinan’ın halifelerinden Şeyh Mehmed Efendinin zâviyesinde iken Elmalı’dan Uşak’a gelen Ümmî Sinan’a intisap etti (1057/1647) ve onunla birlikte dergâhının bulunduğu Elmalı’ya gitti. Dokuz yıl burada şeyhine hizmet ettikten sonra seyr u sülûkünü tamamlayan Mısırî 1066’da (1656) şeyhi tarafından halife tayin edilmiştir. Vazifeyi aldıktan sonra Uşak, Çal¹³⁵ ve Kütahya’da irşad faaliyetinde bulundu.¹³⁶

Niyazî-i Mısırî şeyhinin vefatının ardından Kütahya’dan ayrılarak Bursa’ya ric’ât etti. Mısırî Efendi bu sıralarda Kadızâdelilerin taciz ve baskısına uğrar. Buna rağmen Bursa’da Abdâl adlı İranlı bir tüccar rica ve niyazlarla izin alarak Mısırî Efendi adına 1080/1669 yılında bir tekke inşa ettirir. Daha sonraları padişahın davetiyle Edirne’ye gitmiş. Burada idarecilerin yapmış olduğu yolsuzlukları vaazları esnasında dile getirmesinden dolayı dönemin sadrazamı tarafından Rodos’a sürgün edilmiştir. Burada yaklaşık dokuz ay kaldıktan sonra tekrar Bursa’ya avdet etmiştir. Mısırî Efendi burada da irşad hizmetlerini yürütürken manevi cezbesinin galip gelmesinden dolayı kendisinden halkın yanlış anlayabileceği sözler zuhur etmiş. Bunun üzerine yapılan şikâyetler neticesinde

133 Süleyman Ateş, *a.g.e.*, s. 48.

134 Mustafa Aşkar, *a.g.e.*, s. 49.

135 Burası Afyonkarahisar sancağına bağlı Çal kazasıdır.

136 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, Kitabevi Yay., İstanbul 2014, c. 5, s. 77.

1088/1677 yılında Limni adasına sürgüne gönderilmiştir. Limni’de iki yıl kaldıktan sonra tekrar Bursa’ya dönmeyip, Kale’den İskele Camii’ne taşınmış hatta bir de tekke kurarak irşad çalışmalarını burada devam ettirmiştir. Bir müddet burada kaldıktan sonra Köprülüzâde Mustafa Paşa’nın emriyle Anadolu’ya gönderilmiştir. Bunun üzerine Mısırî Efendi Bursa’ya tekrar dönmüştür.¹³⁷ Burada yaklaşık bir yıl kadar sonra ordunun Avusturya seferine hazırlanıp çıkacakları bir zamanda ikiyüz dervişle beraber sefere katılmak için hazırlıklara başladı. Ancak yönetimin devlete karşı bir ayaklanma yapabilir endişesiyle gönderilen hatt-ı humayunla Bursa’dan ayrılmayıp hayır dua ile meşgul olması istenmiştir. Mısırî Efendi bunun Kadızâdeliler’in baskısıyla olduğunu düşünerek padişaha bir mektup yazarak bu isteğini kabul edemeyeceğini bildirdi.¹³⁸ Mısırî Efendi ta Edirne’ye kadar gelmişti. Ancak Sadrazam Bozoklu Mustafa Paşa’nın zorlamasıyla Pâdişah bir ferman çıkartarak onun Limni Adası’na tekrar sürgüne gönderilmiştir. Burada yetmişsekiz yaşlarında iken vefat etmiştir.¹³⁹ Niyâzi Mısırî’nin tasavvufî içerikli şiirlerini hâvî bir Dîvânı, Arapça ve Türkçe olarak telif ettiği otuzu aşkın risâle tarzında eserleri mevcuttur.¹⁴⁰

Niyâzi Mısırî’nin tezimizde esas aldığımız *Risâle-i Atvâr-ı Seb’a*¹⁴¹ eseri Millî Kütüphanesi, Yazmalar Koleksiyonu, 1053/2 numarada kayıtlı olup 11b-18b varakları arasında bulunmaktadır. Bunun dışında müellifin aynı konuda yazılmış “el-Esmâü’s-seb’a fi’l-atvâri’s-seb’a Şerhi”¹⁴² isimli başka bir eseri de bulunmaktadır.

2.5.17. Yüzyılda Yazılan Atvâr-ı Seb’a Eserleri Hakkında Değerlendirme

Osmanlı’da 17. yüzyılda Seyyid Nizamoğlu, Ayıntâbî ve Kuloğlu Şeyh İlyâs’ın yazmış oldukları eserlerinde tavırları izah ederken manzum/şiirsel bir üslubu tercih ederken, Mısırî ise muhtasar, mensur, sâde ve bilgilendirici bir üslûbu tercih etmiştir.

137 Mustafa Aşkar, *Niyâzi-i Mısırî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay., İstanbul 2005, s. 124.

138 Süleyman Ateş, *İrfan Sofraları*, Emel Matbası, Ankara 1971, s. 11-12.

139 Mustafa Aşkar, *a.g.e.*, s. 135-141.

140 Bu eserlerin dökümü ve tanıtımı için bkz. Abdülbaki Gölpinarlı, *Niyâzi-i Mısırî, Şarkiyat Mecmuası*, c.VII, İstanbul 1972, s.190-196; Aşkar, *Niyâzi-i Mısırî Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, s. 235-247.

141 Niyazi Mısırî’nin atvâr konusunda yazılmış diğer eserleri ise şunlardır. *Atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2923, vr. 78-85; 3029, vr. 6a-12a.

142 Niyazi Mısırî, *el-Esmâü’s-seb’a fi’l-atvâri’s-seb’a Şerhi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2516, vr. 36-43

Ayıntâbî'nin tezimizde esas aldığımız Risâletü'l-Bedriyye isimli manzum eserinin atvâr-ı seb'a ile ilgili kısmıdır. Ayrıca Şâh Velî'nin Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi Bölümü 827/7 numarada 56b-68a varakları arasında mensur olarak yazılmış ikinci bir atvâr-ı seb'a isimli risâlesi bulunmaktadır. Bu yüzyılda eserlerini mukayese ettiğimiz müellifler eserlerinde yedi tavrı izah sadedinde sâlikin her bir tavrıda rüyasında görmesi muhtemel nesnelere zikretmiş ve bunların ne anlama geldiğini açıklamıştır. Sadece Nizamoğlu rüya konusuna çok değinmemiş ve sâlikin gönül dünyasında tavırlar itibariyle oluşacak değişimlere işaret etmiştir. Bu yüzyılda tavırların makamı, seyri ve esmasına dair bilgileri detaylı bilgileri sadece Ayıntâbî'nin verdiğini görmekteyiz. Bunun'da O'nun tarihsel olarak 17. Yüzyılın hemen başında vefat etmiş olması hasebiyle daha çok 16. Yüzyılda yaşamış olan müelliflerden etkilenmiş olmasıyla izah edebiliriz.¹⁴³

Kaynaklarda Mısırî'ye ait olduğu belirtilen Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü 3029 numarada kayıtlı bulunan atvâr-ı seb'a risâlesi incelemimize göre aslında içerik olarak nefis mertebeleri hakkında olmayıp, Allâh'ın bazı isimlerini tasavvufî bir şekilde izah etmektedir. Ancak eserin baş tarafında Arapça ibarelerle müellifin adı ve "Atvâr-ı Seb'a" lafızları yazılıdır. Kanaatimize göre bu başlık daha sonradan esere ilave edilmiş gibi durmaktadır. Farklı bir kalemlerle yazılmış olup eserin yazı türüne de uygunluk sağlamaması kanaatimizi teyit etmektedir. Ayrıca eserde anlatılan isimlerin bazıları esmâ-ı seb'a'dan olması eserin nefsin tavırları hakkında olduğu zannını doğurmuş olabilir.

143 Ayıntâbî'nin bazı rivâyetlere göre vefat tarihinin hicri 1597 olduğu ve bunun için 16. Yüzyıl müelliflerinden de sayılabileceği gerçeği de bulunmaktadır. Bağdatlı İsmail Pasa, *Hediyetü'l-Arifin* isimli eserinde, Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* isimli eserinde ve Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde Şâh Velî'nin 1000/1592'de vefat ettiğini kaydetmişlerdir. Bkz: Raşit Çavuşoğlu, *Şâh Velî Ayıntâbî'nin Risâletü'l-Bedriyyesi (Metin-Muhtevâ-Tahlil)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, s. 16.

İKİNCİ BÖLÜM

1. 16 ve 17. YÜZYILLARDA YAZILAN ATVÂR-I SEB'A ESERLERİNİN MUKAYESELİ DEĞERLENDİRMESİ

Tarikatların tamamında, seyr u sülûk olarak ifade ettiğimiz manevî terbiyede en önemli unsur mürşiddir. Sâlikin manevî makamları geçmesinde ona rehberlik eden kişi mürşiddir. Tasavvuf tarihinde, değişik tarikatlarda bu vazifeyi yerine getirmiş sayıları tesbit edilemeyecek kadar fazlaca kamil mürşidler bulunmaktadır. Bunlar kendilerine inâbe eden müridlere yolu tarif edip önderlik ederler. Aynı zamanda müridler üzerinde uyguladıkları manevi eğitim metodlarına dayanak olan eserler kaleme almışlardır. Böylece bu öğretiyi kendilerinden sonra gelecek nesillere zengin bir miras bırakmışlardır. Süleymaniye Kütüphanesi ile birlikte bu an da mevcut kütüphanelerimizde müellifi belirli veya belirsiz¹⁴⁴ atvâr-ı seb'a hakkında te'lif edilmiş yüzlerce eser bulunmaktadır. Bu durumu sûfilerin sâlikin nefsinin tezkiye, terbiye etmesi ve onu tanımasına verdikleri değerlerin göstergesidir şeklinde açıklanabilir. Nefsin tavırları konusunda yazılan eserlere baktığımızda bunların müelliflerinin çoğunluğunun Halvetiyye'ye mensup olduklarını görmekteyiz. Zira söz konusu tarikat Osmanlı toplumunda diğerlerine nisbetle kemiyet yönünden daha fazla yayılım göstermiştir. Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Osmanlı toplumunda özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda, Bursa'da 17 Halvetî, 9 Kâdirî, 3 Nakşibendî, 1 Kalenderî, 1 Sa'dî, 1 Bedevî tekkesinin varlığından bahseder.¹⁴⁵

Bilindiği üzere atvârı seb'a konusu içerik bakımından zengin bir muhtevaya sahiptir. Yani her bir tavrın kendine has remizleri, işaretleri, renkleri ve halleri gibi birçok

144 *Atvâr-ı seb'a*, İstanbul Belediye Ktp., Muallim Cevdet, no: 40; *Atvâr-ı seb'a Risâlesi*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, no: 3607, vr.11; Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, no: 185, vr. 1-12; Çelebi Abdullah, no: 172, vr. 60-88; Dügümlü Baba, no: 241 vr. 1-48; Reşid Efendi, no: 1003, vr. 331-341; Hacı Mahmud, no: 2475, vr. 28-33; İbrahim Efendi, no: 461, vr. 1-26; Fatih, no: 5335, vr. 108-146; Kılıç Ali Paşa, no: 587, vr. 38-44. Bu nüshalardan bir kısmı mükerrer olabilir. Ancak bizim burada onları zikretmemizin nedeni, kütüphane kayıtlarında yer alan konu ile ilgili eserlerin çokluğuna işaret etmektir.

145 Mustafa Kara, "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufi Hayat Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, y. 2, c. 2, Bursa 1987, s. 87.

yönleri bulunmaktadır. Her bir müellif yaşamış oldukları dönemde kendilerine has üsluplarıyla muhatab kitlenin durumlarını da göz önüne alarak konuyu anlatmaya gayret etmişlerdir. Biz de bu bölümde her iki dönemde yazılan atvâr-ı seb'a eserlerinden hareketle nefis mertebelerini açıklamaya çalışacağız. Bu arada müelliflerin farklı yaklaşımlarını tesbite ve olması muhtemel etkileşimlerine değineceğiz.

16. ve 17. Yüzyıl Atvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Tahlili

1.1.1. Birinci Tavır

Bu tavrın nefis mertebesi emmâre, mahalli sadr, seyri ilallâh, günü cumartesi, nebisi Hz. Âdem, rengi mavi, esması “Lâ ilâhe illallâh”, rûh mertebesi ise nebâti'dir. Yine bu makamın yıldızı “Kamer”dir. Bu makam insana yakınlığı sebebiyle dünya semasına benzer. Zira kamer semanın içindedir ve burada birçok özellik bulunmaktadır. Birincisi, varlık bütün rengini ve boyasını buradan alır ve her daim bununla boyanır. İkincisi, Ayın ziyası parlak bir elbiseye vurduğu zaman artık onun parlaklığı kaybolur. Allah'ın boyası ile boyanan da artık kendi nefisinden kurtulur. Üçüncüsü, kamer dış âlemdir. İşte aynen böyle de bu makamda bulunan salikte şeriatın nuru ile boyanır. “La İlahe” sözünün boyası ile boyanıp Celal nuru ile mahv ve fani olur. “İllalah” sözünün boyası ile boyanıp Cemal nuru ile de nurlanır.¹⁴⁶

Kişi bu tavırda kötülüğü olanca gücüyle emreden (emmâre) nefsin boyunduruğu altındadır. Nefis bu makamda “kötülüğü emredici” vasfını Allâh'ın buyruk ve yasaklarına karşı ciddiyetsizlik, hayvani lezzetlere ve şehvânî tabiatın gerektirdiği şeylere düşkünlüğü sebebiyle almıştır.¹⁴⁷ Bu konuyu açıklama bağlamında tanımlamada bulunan Cüneyd-i Bağdâdî'ye (ö.297/909) göre nefis-i emmâre, kişiyi helâk olmaya çağıran, düşmana yardımcı olan, hevâyaya uyan ve türlü türlü kötülüklerle itham edilen nefistir.¹⁴⁸ İnsanda varolan bütün kötü huyların kaynağı bu mertebedir. Bu sebeple kişide burada intikam hisleri, kibir, riyâ, tûl-i emel (uzun yaşama isteği), hırs, açgözlülük, baş olma

¹⁴⁶ Sünbül Sinân, *el-Atvâru's-seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 6b.

¹⁴⁷ Mehmet Ali Aynî, “Nefs Kelimesinin Manaları”, *Dârulfünûn İlâhiyat Fakültesi Mecmuası*, c. IV, sy. 14, İstanbul 1930, s. 51; Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 314.

¹⁴⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyri Risâlesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004, s. 152.

sevgisi, kin, cahillik ve cimrilik gibi çirkin haller zuhur eder ki¹⁴⁹ rûh, nefsin elinde yaralı (mecrûh) ve onun tam kontrolü altındadır. Nefis şeytânî vasıflarla donanmış olup ahireti hatırlamaz. Buna karşılık muhabbetullâha mani olan dünya ve içindekileri çok sever. Nitekim Cenâb-ı Hak (c.c.) kudsî hadîste: “*Ey Âdemoğlu! Kalbinden dünya sevgisini çıkar. Zira ben ebedî olarak bir kalpte kendi sevgimle dünya sevgisini bir araya getirmem*”¹⁵⁰ buyurmuştur. Bu makamda bulunan kişiler hakîki irfândan yoksundurlar. Zikirleri ise kalbe ulaşmayıp sadece lisânla yaparlar. Yine bu makamda bulunan kişiler nefsin karanlıklarına kapıldığı için Allâh’tan gafildirler. Dolayısıyla akılları şeytânî¹⁵¹ olup bu şeytânî akıl aynı zamanda rûhun hasmıdır. Şeytânî aklın sermayesi de inkâr ve inattır.

Yukarıda sayılan kötü sıfatların kökü şehvet ve gazabtır. Ayrıca bu mertebede bulunan insanın kalbinde bulunan hevâ duygusu dalları yedi farklı yöne sarkmış bir ağaca benzer. Bu dallardan gözün meyvesi töhmet ve şehvet; dilin fasl ve ğaybet; kalbin buğz ve adâvet; nefsin haram ve şübehât; halka yönelik olan dalın meyvesi çirkin olan (mekruh) şeyler; dünyâya yönelik dalın meyvesi zinet-i dünyâ ve gösteriş; âhirete yönelik dalın meyvesi de hasret ve pişmanlıktır.¹⁵² Sâlikin sayılan mezmûm hallerden halâs olması için Hz. Peygamber (s.a.s): “*Başınızda habeşli bir köle de olsa size itaati emrederim*”¹⁵³ buyruğuna uyarak şeyhinin huzurunda olduğu mülâhazasıyla, tam ve sağlam bir teveccüh ile birlikte her an nefsi muhâsebe, riyâzât ve mücâhede ile darb-ı zikre devam etmesi ile mümkündür. Böylece rûhu Allâh’ın ülfet şarabından içer ve kalpteki vesveseleri defeder.¹⁵⁴

Burada sâlikin ilerlemesinde ölçü rüyalaradır. Salik rüyasında gördüğü birtakım sembolik anlamlar içeren nesnelere mürşidine anlatır. O da buna göre kendisine yol verir.¹⁵⁵ Marmaravî ile birlikte Niyâzi Mısrî ve Kuloğlu Şeyh İlyas da bu mertebeyi îzah sadedinde rüya konusuna eserlerinde diğer müelliflere nisbetle daha geniş yer vermiş-

149 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb’a*, Millet küt., Ali Emîrî, Şer’iyye, 1359/2, 29b.

150 İmâm Gazâlî, *Mevâiz-i Kudsiyye*, Trc: Ahmet Mahmut Ünlü, Arifan Yay., İstanbul 2012, s. 82.

151 Sünbül Sinân, *a.g.e.*, vr. 6a.

152 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb’a*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Efe., “Şer’iyye”, 1359/2, 31a.

153 Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Kitâbu’s-Sünen*, Trc: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul 2007, c. 2, no: 611.

154 Sünbül Sinân, *el-Atvârü’s-seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 6b.; Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 314-315.

155 Karamânî, *Risâle fi’l-atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 24a.

lerdir. Aynı zamanda sâlikin rüyasında göreceği nesnelere zikrederek bunların sembolik olduğunu ve işaret ettikleri manalara dikkatleri çekmişlerdir.¹⁵⁶ Meselâ rüyada ehl-i küfürden birisini görmek hak ve hakîkatlere kör olmak; fil veya ayı görmek kibirli olmak; ejderha, dev ve benzeri hayvanları görmek adam öldürme ameline; yılan, akrep görmek göz zinâsı ameline işaret etmektedir.¹⁵⁷ Yine bu makâmda sâlik rüyâsında domuz görse bu haram yeme sıfatıdır. Akrep görse bir insâna azâb etmiştir. Maymun görse bir kimseye nifâk etmiştir. Fare görse halktan gizli olarak nefesine uymuştur. Pire ve benzeri küçük hayvanat görse mekruh bir amel işlemiştir. Eşek arısı görse faydasız fiillere mübaşeret etmiştir. Meyhane, bozahane, mezbele görse dünyaya meyletmiştir. Aynı zamanda meyhâne, bozahâne görmek kalbin bozuk fikirlerle meşguliyetine işarettir.¹⁵⁸ Yine sâlik bu ilk mertebede rüyasında, içi putlarla dolu bir kilise ve bu kilisede rahipler İncil, Tevrat, Zebur okuyor görse; bu rüyanın anlamı, kendisinin şirk içinde olduğu, şeyhini inkâr ettiği ve Hakk'ın emir ve nehiyelerini kalpten tasdik etmediği şeklindedir.¹⁵⁹ Yine sâlik rüyasında çölde âhularda gezdiğini, havada kuşların uçtuğunu görürse bu onun nefsinin dağ gibi olduğuna işarettir. Böyle bir kişi hevâyâ uymuştur ve tarîkatta yalancıdır.¹⁶⁰ Rüyâda sâlik akrep, yılan, karınca veya cehennemden garib şekiller görse; dîni ve mezhebi bozulmuştur demektir.¹⁶¹ Mürîd rüyasında akarsular, değirmenler, su dolapları görse, içinde namaz kılanların olduğu nice mescitler görse, gönül âleminin semâsında parlak ay ve yıldızları görse; kalbinde Allah fikri, dilinde Allah zikri vardır. Onun bütün işleri Allah içindir. Allâh Teâlâ cezzâb sıfatıyla onu cezp etmiştir. Onun gönlü mescit olmuştur, mürşidi ise Kur'an'dır. Nefis artık ona zarar vermez.¹⁶²

Sâlik rüyâlarına yansıyan kendisindeki bu olumsuzlukları gidermek için şunları yapmalıdır: Dergâhına varıp Mevlâ'ya tevbe ve istiğfâr etmeli, kötü fiillerini terk etmeli, Allah'a tevbe ve istiğfârı sırasında gözyaşı dökmelidir.¹⁶³ Böylece sâlik yapmış olduğu isyanlara pişmanlık ile tevbe edip ruhunu (sadrını) temizledikten sonra tüm evham-

156 Marmaravî, *a.g.e.*, 31b-32a.

157 Marmaravî, *a.g.e.* vr. 32a-32b; Arzu Meral, *a.g.e.*, s. 314.

158 Niyâzi Mısrî, *Risâle-i Atvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, 1053/2, vr. 11b-12b.

159 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 257a.

160 Kuloğlu Şeyh İlyas, *a.g.e.*, vr. 257a.

161 Kuloğlu Şeyh İlyas, *a.g.e.*, vr. 256a.

162 Kuloğlu Şeyh İlyas, *a.g.e.*, vr. 257a.

163 Kuloğlu Şeyh İlyas, *a.g.e.*, vr. 257b.

dan da (vehimler) temizlenerek üstünde kapalı bulunan kabuk aradan çıkar. Böylece işin hakikati olan lüb (öz) aşikar olur. Sâlik ruhunu arındırıp rahata eriştikten sonra kelime-i tevhidi asla terk etmez sürekli diliyle zikreder. Ta ki sâlik bu şekilde her türlü şüphe, vesvese ve vehimden uzak yakîni bilgiye ulaşabilsin ve kendisinde seyri esnasında kötülükleri emredici nefis ile mücahedeye kuvvet bulabilsin.¹⁶⁴

Son olarak Karamani bu ilk mertebeyi anlatırken nefis-i emmâre ile nefis-i levvâme arasındaki farklılığa dikkatimizi çekmektedir. Bir sonraki mertebenin anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesiyle açıklamayı buraya almayı uygun gördük. “Nefis-i emmâre ile nefis-i levvâme mâbeyninde fark oldur ki: Nefis-i emmâre oldur ki dâl ve mudil’dir. Ya’ni günah işler ve kandırır, işlettirir. Ammâ nefis-i levvâme dâl’dir, mudil değildir. Ya’ni günah işlere kanar (işler) velâkin işletmez.”¹⁶⁵ Burada nefis-i emmârenin zararının sadece sâlikin kendisinde kalmayıp başkalarının da günah işlemesine sebep olacağını hatırlatır. Nefis-i levvâme de ise sâlik günah işler ancak başkalarına sebep olmaktan kaçınır. Zira nefis-i levvâmede sâlik kendi günahlarından dolayı pişmandır. Bu sebeple başkalarının günah işlemesine sebep olması ihtimali yoktur.

Bu açıklamalara göre özellikle 16. yüzyıl müellifleri ittifakla bu tavrın mahal-li/makâmı, nefis mertebesi, esması, seyri hakkında aynı bilgileri vermişlerdir. Marmaravî ve Balî diğer müelliflere nisbetle fazladan bu tavrın günü, nebisi ve yıldızı hakkında daha detaylı bilgiler vermişlerdir. Ayrıca bu iki müellif rüyalar konusuna da daha geniş yer ayırmışlardır. 17. yüzyıl müelliflerinde ise bu tavır ve diğer tavırlar hakkında en çok detayı veren Ayıntâbî’dir. Bu zat bütün tavırların nefis mertebesi, esması, mahal-li ve seyri hakkında bilgi verirken Kuloğlu ve Mısrî ise sadece nefis mertebesi ve esması hakkında bilgi vermiştir. Kuloğlu daha ilk mertebedeki sâlikin rüyalarında müsbet hallere dikkat çekmiştir. Bu durum seyr u sülûka gire sâlikin arınma taleb ve isteminin doğru oluşu ile alakalıdır. Böylece daha işin başında olan sâlik kendinde bu uzun yolculuk (seyr) için kuvvet bulma imkanına sahip olur.

164 Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymâniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, 2022/2, vr. 44b; Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 315.

165 Karamânî, *Risâle fi'l-atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 24a.

Birinci Tavır								
16. Yüzyıl								
	Nefis Mertebeşi	Mahalli/Makamı	Seyri	Günü	Nücûmu	Nebisi	Rengi	Ruh Mer- tebesi
Marmaravî	Emmâre	Sadr	İlallâh	Cumartesi	Kamer	Adem	-	-
İshâk Karamânî	Emmâre	Sadr	İlallâh	-	-	-	Mavi	Nebâti
Sünbül Sinân	Emmâre	Sadr	İlallâh	-	Kamer	-	-	-
Bâli Efendi	Emmâre	Sadr	İlallâh	Cumartesi	Kamer	Adem	-	-
Saruhânî	Emmâre	Sadr	İlallâh	-	-	-	Mavi	-
17. yüzyıl (Zikri)								
Ayıntâbî	Emmâre	Sadr	İlallâh	Kelime-i Tevhid	-	-	-	-
Kuloğlu İlyas	Emmâre	-	-	Kelime-i Tevhid	-	-	-	-
Niyazi Mısrî	Emmâre	-	-	Kelime-i Tevhid	-	-	-	-
Nizamoğlu	Emmâre	-	-	Kelime-i Tevhid	-	-	-	-

1.1.2. İkinci Tavır

Bu tavrın nefis mertebesi levvâme, mahalli kalb, seyri li'llâh, günü Pazar, nebîsi Hz. Nûh, rengi kırmızı, esması “Allâh”, ruh meretebesî ise hayvânîdir.¹⁶⁶ Kur’ân’da “*Hayır! Dâimâ kendini kınayan nefse yemin ederim*”¹⁶⁷ işaret edilen bu nefis mertebesi; hevâ, hile, heves, kahır, kendini beğenme, vb. gibi kötü huyları (levm eden) kınayan nefistir. “Sâlik bu nefis mertebesinde bir hata veya haksızlık yaptığında, bilir ve anlar ki doğru olan davranış bu fiili terk etmektir. İşte bu sebeple kendisini kınar ve bu fiili bırakmaya karşı kendisinde bir direnç bulur.”¹⁶⁸ Yine bu makamın yıldızı, Utarid (Merkür)’dir. Zira bu makamın özelliği, ilim, kemâlat ve muhabbettir. Zira kalp makamının özelliklerinde ilim, sıdk, ibadet ve kulluk muhabbeti vardır. Kim bu makamın sahiplerine yakın olur arkadaşlık kurarsa, kalbi taş gibi olsa dahi, kalbinin inceliği artar ve kalbi yumuşar. Eğer salik için burada Utarid yıldızının hükmü gelmişse yukarıda anlatılan haller ortaya çıkar. Böylece kalbin kuvvet bulmasından dolayı onun özü ve cevheri olan “Lübb” ortaya çıkar. Bu hal ise *keşf u şuhûdi'l-kalb* olarak isimlendirilir. Bu durum ancak bu şekilde bir tahkikten sonra bilinebilir. Sünbül Sinan burada sâlike şu tavsiyelerde bulunur: “Eğer sen bu Utarid makamının özelliklerini ve sırrını bilmek

166 Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymâniye Kütüphanesi Ayasofya Bölümü, 2022/2, vr. 44b., Niyâzi Mısrî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, 1053/2, vr. 12b. Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266 , vr. 260a; Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 316.

167 el-Kıyâmet, 75/2.

168 Abdürrezzâk Kemâleddin b. Ebi'l-Ganâim Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm: Tasavvuf Sözlüğü Trc.* Dr. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 558.

istiyorsan ona iltifat edip onunla ilgilenme, kalbini ona verme. Bu yüzden şimdi sen ruh makamına doğru yolculuk yapmaya devam et.”¹⁶⁹

Bu nefis erdemli huyların ilk basamağı olup bunun karşısı olan kötü huyların irtikab edilmesinden ardından gönle huzursuzluk veren içsel bir dürtüdür. Diğer bir ifade ile insanın iç aleminde vicdânının ortaya çıkmasıdır diyebiliriz.¹⁷⁰ Sühreverdî, nefsin bu hale gelmesini şöyle açıklar: “Nefis, yaratılışındaki özelliklerden sıyrıldığı ve tabi’ karakterinden kurtulduğu zaman, itmi’nan makamına doğru yönelmeye başlar. Bu nefsin adı levvâmedir. İtminân mahallini bilmesi ve oraya bakması dolayısı ile nefis, kendini yine kendisi kınayarak, kendinde var olan kötülüğü emredici normal haline çekilir.”¹⁷¹ Kuloğlu’na göre nefis-i levvâme menziline ulaşanlar ne emniyet içinde olmalı ne de kendilerini tamamen ümitsizliğe kaptırmalıdır. Bu makamda olanlara her ikisi de caiz değildir. Yani her şey olabilir. Nebîler bu makamda her ikisi de küfürdür demişlerdir. Nefis-i levvâmede telvinât çoktur. Yani sâlik birçok renk görür. Bu makamda “*Yâ Müsteân*”, “*Yâ Hay*”, “*Yâ Kayyum*”, “*Yâ Mennân*”, “*Yâ Deyyân*”, “*Yâ Hannân*” zikri yapılmalıdır.¹⁷²

Bu hal insanı gafletten uyandırdığı kadar, kalp nuruyla da aydınlanan nefis türüdür. Her ne zaman bu nefisten bir kötülük ortaya çıksa yapısı gereği hemen kendini kınamaya başlar.¹⁷³ Sâlikin bu makamda nefsi tam anlamıyla sükûnete erdiği söylenemez. Çünkü her ne kadar kötülüklerden dolayı kendisini kınamış (levvâme) olsa da yine aynı kötülüklerle düşmesi mümkündür.

Marmaravî’ye göre bu nefis iki türdür. Bunlardan birisi açıkça yasaklanmış şeyleri yapar. Bu durum onun (levvâme) emmâre olan nefse bakan yönüdür. İkincisi ise mülheme olan nefse bakan yönüdür. Burada ise sâlik mekr ve hileye başvurarak Hak’tan uzaklaşıp yasaklanan şeyleri yapar. Hatta bu şekilde olan bazı dervişler nefislerini tatmin için tüysüz gençlere muhabbet edip onlara bakarlar. Bu yanlış hareketlerini de “biz Hakk’ın cemâl ve kemâl sıfatlarını bunların vechinde müşâhede ederiz” sözle-

¹⁶⁹ Sünbül Sinân, *el-Atvâru’s-seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 8a.

¹⁷⁰ Abdurrahman Dodurgalı, “*Nefs ve Eğitimi*”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1998, s. 79.

¹⁷¹ Şihabüddin Sühreverdî, *Avârifü’l-Meârif: Gerçek Tasavvuf*, Trc. Dilaver Selvi, Semerkand Yay., İstanbul 2004, s. 453.

¹⁷² Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb’a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 260b.

¹⁷³ Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif Cürçânî, *Kitâbu’t-Ta’rifât*, Beyrut 1985, s. 108.

riyle örtbas ederler.¹⁷⁴ Ayrıca biz ehl-i tevhidiz diyerek dünyaya muhabbet beslemenin kendilerine zarar vermeyeceğini iddia ederler. Bunlar bu halleriyle şeytanın ve nefsin büyük mekir ve hilesine düşmüşlerdir. Bu makâmda olup kendini mürşid sananlar müridlerine kendilerinden gayrı mürşid-i kâmil yoktur derler. Ancak onların irşâd-ı bâtından haberleri yoktur. Yine müridlerine: “Bizi bırakıp giderseniz asla vuslat edemezsiniz” derler. Böylece nice kabahatleri fütursuzca işlerler.¹⁷⁵ Levvâme nefsin ikinci tür sahipleri ise dînî yönden açıkça hakkânîdir. Ancak iç âlemlerinde sürekli bir mücadele halindedirler. Meselâ bu mertebede nefis, “Sen eskiden çeşitli günahlara dalıp çeşitli hıyânetler yapmış bir kişi değil misin ki şimdi böyle değişmek istersin?” diyerek bir takım olumsuz düşünceleri akla getirir ve böylece onu Hak yoldan saptırmaya çalışır.¹⁷⁶ Sünbül Sinan’a göre de bu nefsin kusurları pek çoktur. Nefsin karanlıkları ie birlikte kalbin nuru da artış gösterir. Bu nur sebebiyle akli aydınlanır ve sâlikin lisânından hikmetler dökülmeye başlar. Hatta gözün keşfi ve keramet kapısı açılır. Bazılarında aşk ortaya çıkar. Bu makamın ehli evliyânın avamı olarak kabul edilir. İhlâsları önceki mertebeye oranla artış gösterir.¹⁷⁷ Yine bu mertebede sâlikin kalbine İlâhî ve insânî olmak üzere iki türlü perde ilişir ki bunlar çoğunlukla ilmî perdelerdir.¹⁷⁸

Sâlik bu mertebede rüyasında hayvânî sıfatlardan koyun, deve, balık, güvercin, kara tavuk, bal arısı, keçi, fare, sığır, at, katır, leylek, turna, kuğu, pişmiş yemek, saraylar ve buna benzer şeyler görürki bunların manası ehline malumdur.¹⁷⁹ Marmaravî’de sâlikin bu makamda kalbî amellerin sûretlerinden sayılan hûriler gılmanlar, melekler, yıldızlar, gökler ve deryaları görebileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁰ Bu iki farklı görüş şöyle açıklanabilir. Sâlikin iç alemi burada tamamen arınmadığı için bazen kalbî haller ve durumlar ağır basar. Bazen de nefsânî hatıralar onu meşgul eder. Bu iki farklı durum onun rüyalarında ki farklılık sebebidir diyebiliriz. Sâlik bu menzilde rüyasında akarsular görse, bu ilme işârettir. Rüyâda meyvelerle dolu bağ ve bahçeler görse bu zikre işârettir.

174 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb’a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer’iyye, no: 1359/2, vr. 38a.

175 Sofyalı Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2927, vr. 6a-7a.

176 Marmaravî, *a.g.e.*, vr. 39a.

177 Sünbül Sinân, *el-Atvârü’s-seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 6b-11a.

178 Sâlik bu makamda dış görünüm itibariyle zühde, takvaya çok fazla önem gösterdiği için ilmî, nûrânî perdeler ona perde olmuştur. İşte bu önem sebebiyle sâlik rûhânî amellerden perdelenmiştir.

179 Cemâleddîn İshâk Karamânî, *Risâle fi’l-atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 24b.

180 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb’a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer’iyye, no: 1359/2, vr. 42a.

Rüyâda ka'beyi görse derunu Hakk'a harem olmuş demektir.¹⁸¹ Yine sâlik rüyasında bir sâkinin ona gelip elindeki sürahiden Kevser şarabı sunduğunu görse bu ona ilm-i Rabbânî verileceği ve böylece bütün hakikatlerin ona keşf olacağı anlamına gelir. İlimde derinleşmiş olanların bazıları kevseri, ilm-i ledün olarak tabir etmişlerdir.¹⁸² Sâlik rüyâsında koyun görse helâl sıfattır. İnek görse insanlara faydalı olmak sıfatıdır. Deve görse bir insânın yükünü yüklenme sıfatıdır. Balık görse helâl nesne kazanmak sıfatıdır. Tavuk, güvercin, kaz, ördek ve bunların emsâli hayvanât görse dünyaya karşı hırslı olmak sıfatıdır. Bal arısı görse ahlâk-ı hamîde sıfatıdır. Pişmiş yemek görse nefsin gıdalanması suretidir. Sayılan hayvanları ölmüş olarak görse nefsin hamallıktan kurtulması suretidir.¹⁸³

Bu nefis mertebesinde kişi dünyevi metâyı bir kenara atmaya çalışırken başka bir yönden makam, mansıb sahibi olmayı hayal eder. Rızık kazanma esnasında öylesine kendini kaptırırki bu konuda Allah'ın ezeli taksimatını unuttur. Farklı farklı dünyevi havatırın derinliklerinde kendisini kurtaracak bir el ve yaslanacağı sağlam bir dayanak arayışı içine girer.¹⁸⁴ Mürîd bu makâmda iyi veya kötü ne görürse hemen sevinmemeli veya üzülmemelidir. Çünkü bu makamda telvinât, yani alacalık çok olur. Sâlik bu makamda geceleri çokca kıyâm etmeli, sürekli zikir halinde bulunmalıdır. Böyle yapmaya devam ederse, bir gece rüyasında ansızın hüviyet meclisinde câm içer, mest-i ebed bulur, Zât-ı Hakk'a erişir.¹⁸⁵

Bu mertebeden kişinin bir üst mertebeye yükselebilmesi için “Yâ Allâh” zikrine özellikle fazîletleri belirli bilinen vakitlerde sesli olarak (cehrî) devam etmesi gerekmektedir.¹⁸⁶ Nizamoğlu'da bu mertebede sâlikin “Yâ Allâh” zikrine devam etmesi halinde Allah'ın (c.c.) bu zikrin nurundan melekler yaratacağını ve bu melekleri sâlike yardımcı kılacağını söyler.¹⁸⁷ Bazı kimseler ne kadar çalışıp çabalarsa çabalasın nefsi levvâme kapısından öteye geçemez. Hakk'a erişemez. Bunun sebebi Allâh Teâlâ'nın o

181 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 260b.

182 Kuloğlu, a.g.e. vr. 264a.

183 Niyâzi Mısrî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, no: 1053/2, vr. 12b-13a.

184 Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 45a.

185 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 267a.

186 İlyas Saruhânî, *Risâle-i Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, no: 820, vr. 20b. 21a.

187 Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 317.

kimseye bir üst makama geçmesine izin vermemesidir. Çünkü Allâh Teâlâ tüm işleri düzenleyen yegâne varlıktır.¹⁸⁸

Mısrî, Marmaravî, Sünbül Sinân bu tavrı açıklarlar iken sâlikin bu makamda ehil hayvan (eti yenen hayvan) suretleri göreceğine işaret ederek, bu tür hayvanların rüyada müşahede edilmesi halinde nasıl yorumlanacağını anlatmışlardır. Kuloğlu ise diğer müelliflerden farklı olarak sâlikin bu mertebede olması ve görmesi muhtemel müsbet (nûrânî) hallere dikkatimizi çekmiştir. Marmaravî de bu ikinci tavrı izah ederken Kuloğlu gibi sâlikin müsbet hallerinden bahsetmiş ve bu makamda olanlara “evliyanın avamı” ta’birini kullanmıştır.¹⁸⁹ Çünkü sâlik artık bu ikinci makamda nefsinin kötülüklerine karşı bir bilgiye sahiptir. Bu bilgi onu pişmanlık ve tevbeğe yönlendireceğinden velilik yolunda bu ilk adım olarak değerlendirilmiştir.

İkinci Tavır								
16. yüzyıl								
Müellif Sufiler	Nefis Mertebesi	Mahalli Makamı	Seyri	Günü	Nücûmu	Nebisi	Rengi	Ruh Mertebesi
Marmaravî	Levvâme	Kalb	Lillâh	Pazar	Utarid	Nûh (a.s.)	-	-
İshâk Karamânî	Levvâme	Kalb	Lillâh	-	-	-	Kırmızı	Hayvânî
Sünbül Sinân	Levvâme	Kalb	Lillâh	-	Utarid	-	-	-
Bâlî Efendi	Levvâme	Kalb	Lillâh	Pazar	Utarid	Nûh (a.s.)	-	-
Saruhânî	Levvâme	Kalb	Lillâh	-	-	-	Kırmızı	-
17. yüzyıl (Zikri)								
Ayıntâbî	Levvâme	Kalp	Lillâh	Yâ Allah	-	-	-	-
Kuloğlu İlyas	Levvâme	-	-	Yâ Allah	-	-	-	-
Niyazi Mısrî	Levvâme	-	-	Yâ Allah	-	-	-	-
Nizamoğlu	Levvâme	-	-	Yâ Allah	-	-	-	-

1.1.3. Üçüncü Tavır

Bu tavrın nefis mertebesi mülheme, makâmı rûh, seyri alellâh, günü pazartesi, peygamberi Yahyâ (a.s.), rengi sarı, esmâsı “Hû”, ruhun mertebesi ise cismânîdir.¹⁹⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de bu mertebeye işaretlerle “Ona (nefse) bozukluğunu ve korunmasını

¹⁸⁸ Kuloğlu, *a.g.e.*, vr. 267b.

¹⁸⁹ Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb’a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer’iyye, no: 1359/2, vr. 38a.

¹⁹⁰ Karamânî’ye göre üçüncü makâm “*şeğafe*” makâmıdır. Bu makâmın ma’deni yaratılanlara karşı aşk, şefkat ve muhabbettir. Bu konuda Allâh-ü Teâlâ (c.c.) Yûsuf sûresinde bu makâma işaretten Züleyhâ’nın aşkından bahseder. Yûsuf Sûresi 30 numaralı ayette kalbin mertebelerinden “*fuâd*” mertebesine işaret edilmiştir. Kalbin aşk ve muhabbetten yırtılması, öze etmesidir. Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü’l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 45b; Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 318.

ilhâm edene andolsun”¹⁹¹ buyurulmaktadır. Yine bu makamın yıldızı Zühre (Venüs)’dir. Bu yıldızın özelliği, aşktır. Aşk ehli olanlar ise hiçbir zaman ölmezler. Çünkü aşkla sen Rabbine ulaşırsın. Böylece ruhun, kendisini Mevla’sına ulaştıracak aşk halinin tahakkuk etmesi için ciddi bir gayret içerisinde olması gerekir. Eğer sâlikte bu ilâhi aşk gerçekleşirse onun vücudu Allah aşkından dolayı dolap gibi dönmeye başlar.¹⁹²

Sâlik bu mertebede mâlâya’nîyi, faydasız ve işe yaramaz seyleri terk eder. Allah’tan gayri bütün şeylerden (masiva) kendisini uzaklaştırır ve kalbinde sadece aşk-ı ilâhî temekkün (mekan tutmak) eder. Burada akıl, nefis ile ruh sanki müsavî olurlar.¹⁹³ Bu nedenle sâlikte ilham ve keramet halleri ortaya çıkar. Tabi ki burada sâlik ruh mertebesinde bulunduğu için kerametler ve benzeri hallerden uzak durup istikrar içinde seyrine devam etmelidir. Bunu yapabilmesi için sâlikin gönlünü Allah’tan gayri bütün her şeyden temizlemesi gerekmektedir. Zira maksat tam olarak hasıl olmamıştır.¹⁹⁴

İyiye kötüden ayırma iradesine sahiptir. Nefis bu makamda sevabını ve günahını Allah’ın yardımıyla bilmektedir. Bu sebeple Allah’tan başka her şeyden uzaklaşır. Yine ruhlar âlemine yönelmesi cihetiyle aşk halindedir.¹⁹⁵ Bu haliyle nefis ibâdet ve taâtın tadını özünde hissederek kendisini korumaya güç yetirebilir. Sâlik bu makâmda bazen âh u zâr edip inler bazen de sâkin olup karâr eyler. Gâh kalbini ihyâya çalışır. Gâh terk eyler. Bazen vahdeti kesrette bulur. Bazen bu halden uzaklaşır. Sâlikin burada daha temkini bulamamış halleri sürekli değişime (televvün) tabidir.¹⁹⁶

Marmaravî’ye göre bu mertebede sâlikte cömertlik, kanaat, ilim, tevâzu, tevbe, sabır ve tahammül gibi övülen ahlak zuhûr etmeye başlar. Yine bu mertebede sâlike kerâmetin verileceğini ve onda Nûr-i Muhammedî’nin zuhûr edeceğini belirtir. Sâlik burada özel bir velâyet olan “velâyet-i suğra” makamına dahil olur ki bu makam onun Allah’ın sıfatlarıyla sıfatlanması ve ahlâkiyle ahlâklanması demektir.¹⁹⁷ Salîki bu mer-

191 eş-Şems, 91/7-10.

192 Sünbül Sinân, *el-Atvâru’s-seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 8b.

193 Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 320.

194 Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü’l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 46a; Arzu Meral, *a.g.e.*, s. 320.

195 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul, 2009, s. 475.

196 Sofyalı Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2927, vr. 9a.

197 Kösec Ahmed Trabzonî, *Tuhfetü’l-ahbab fi’s-sülûk ilâ tarîki’l-ashâb*, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi Bölümü, no: 2030, vr. 118b. Ayrıca Trabzonî, bu velâyeti kendi içinde iki kısma ayırmıştır. Birincisi, velâyet-i atâiyye (verilmiş velâyet)’dir. Allah’ın dilediği kişiye zâtî cezbesiyle mücâheden

tebede ulvî âlemlere terakkisine mâni olan şeyler nûrânî perdelerdir. Bu perdelerden birisi de az önce de belirttiğimiz kerâmettir. Zîrâ sâlik burada kerâmetle kayıtlı olursa bu bağ onu ulvi âlemlerden mahcûb bırakır. Bu yüzdendirki sûfiler kerâmeti bu mertebede olan sâlikler için “*hayz-ı ricâl*” diye isimlendirmişlerdir. Nitekim hayz hali kadınları birtakım ibâdetlerden düşürdüğü gibi kerâmet de sâliki makâmât-ı aliyyeye ulaşmaktan uzak düşürür.¹⁹⁸

Sâlik burada rüyasında kuşlar, harâmi, sağır, dilsiz tipi nâkıs insanlar görür.¹⁹⁹ Ayrıca gökte yazılı Kur’ân ayetlerini, güneş, nur, yıldızlar ve dahi çoğunluğu kerâmete yönelik bir çok halleri müşâhede eder.²⁰⁰ Mısrî’ye göre sâlik rüyâsında bu dairede avrat (kadın) görse akıl noksanlığı suretidir. Kâfir görse din noksanlığına, râfizi (şia) ve benzeri sapık firkadan şahıslar görse mezheb noksanlığı şeklidir ki bağlı bulunduğu mezhebin kurallarına ters harekette bulunmuştur. Sakalını kesilmiş, dağılmış, yolunmuş bir surette görse şeriatte noksan etmiştir. Topal görse Hakk’ın hizmetinde tembellik etmiştir. Kötürüm görse Hakk’ın hizmetini tamamıyla terk etmiştir. Kör bir adam görse Hak olan şeyleri görüp gizlemiştir ancak son mertebede (dâirey-i sâfiye) kendini kör görmek terk-i dünyâya, iki gözünü kör olarak görmek terk-i dünyâ ve ukbâya işâret olup bunlar ehlullâhın menzilidir. Sığır görse ibâdete müteallik nesneyi iştihâ etmemektir. Dilsiz görse Hak kelamı gizlemektir. Arab görse başkalarının ayıbını yüzüne söylemektir. Sarhoş görse aşk-ı mecâzi sıfatıdır. Haram görse ibâdeti saklamamak sıfatıdır. Canbaz, hokkabaz, medhak (aşırı sevinçli) görse terk-i ibâdet, harama mübâşeret sıfatıdır. Dellâl görse yalan söylemek, kasap görse merhametsizlik sıfatıdır. Şaşî görmek tarîk-i müstakîmden çıkmak dalâlete sülûk etmek sıfatıdır. Şimdi sâlik bu zikrolunan bu üç dairede rüyâsında sayılan sıfatlardan herhangi birisini gördüğünde nefsinin muhâsebesini yapıp bu sıfatlardan kurtulmaya çalışmalıdır. Tâ ki rûz-i mahşerde bu sıfatlardan biri-

önce verdiği velâyettir. İkincisi ise, velâyet-i kesbiyye (kazanılan velâyet)’dir. Kulun sülûk ve mücâhedesi neticesinde hasil olan cezbesiyle elde ettiği velâyettir. Aynı yer. Velâyet hakkında geniş bilgi için bakınız: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyri Risâlesi*, Dergah Yay., İstanbul 2004, s. 436-440.

198 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb’a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer’iyye, no: 1359/2, vr. 44a; İlyas Saruhânî, *Risâle-i Atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, no: 820, vr. 20b, 21a, 21b.

199 Karamânî, *Risâle fi’l-atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 25a.

200 Sofyalı Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2927, vr. 9a.

ne ayn olmaktan kurtula. Zira bu sıfatlardan hangisi kendisinde gâlib ise o sıfatı temsil eden hayvan suretinde haşrolur.²⁰¹

Kuloğlu'na göre sâlik bu menzilde çok alametler görür ve her gördüğü nûr olur. Allâhu Teâlâ bu makama erişenleri kendine bir miktar daha yakınlaştırmıştır.²⁰² Mürîd rüyasında Tûr Dağını görse, bu tecelliye işârettir. Onun kalbi ateş gibi yanmaktadır. Bu ateş tıpkı Hz. Musâ'nın gördüğü ateş gibidir. Mürîd Hz. Mûsâ gibi “*Yâ Rabbi bana bir kez cemâlini göster*”²⁰³ demektedir.²⁰⁴ Mürîd rüyasında evliyâdan birçok kimse ile sohbet ediyor görse; bu mürîdin kemâline işârettir. Rûhlar âleminde onun rûhu tanınmıştır²⁰⁵ Bu tavır içinde sâlike bazı ilhamlar gelir. Ona rüyasında az veya çok alametler görünüyordu.²⁰⁶ Sâlik rüyasında yolculuğa çıksa ve Hicaz tarafına giderek orada Hz. Abbas'ın kabrine varsa, Rasûlullâh'ın ailesi ile irtibâta geçmiş demektir. O artık takva sahibi bir alim olmuştur.²⁰⁷ Yine sâlik rüyâsında delilerden, velilerden ve kadri yücelerden bazı kimseleri kendine arkadaş görse; bu rüya bir ders alacağına ve bu derste kemâle ulaşmak için her şeyin var olduğuna işârettir.²⁰⁸ Yine sûfî rüyâsında güneşi kendi koynuna görürken görse bu hidâyet nûrudur. Ve Hakk'a kurbiyet anlamındadır. Veyâ hüviyet nûrudur. O rûh ile ödüllendirilmiştir. Artık Hak fikri sûfînin kalbine düşer. Ve dünyâdan elini eteğini çeker. Nefsine galib olur. Gönül nefse gâlib gelince bu sefer ikisi de tâlib olur. Hakk'ın nuru onda artık sâbit olur. Nefis artık kalleşlik yapamaz hâle gelir.²⁰⁹ Derviş bu üçüncü menzilden geçip dördüncü makama ulaşabilirse artık o yedinci makama da ulaşır. Dolayısıyla bu makam kritik bir makamdır.²¹⁰ Bu menzile ermenin yolu gönlün tüm dünyevi bağlardan kurtulmasıyla mümkündür.²¹¹

Kuloğlu ve Ayıntâbî bu tavrı anlatırken Mısırî'den farklı bir yol izlemiştir. Bir önceki tavrıda yazdığımız gibi Mısırî bu tavrıda da sâlikin menfî durumlarına işâret eden

201 Niyâzi Mısırî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, no: 1053/2, vr. 13b-15a.

202 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 274b.

203 A'râf 7/143.

204 Kuloğlu, *a.g.e.*, vr. 268b, 272a.

205 Kuloğlu, *a.g.e.*, vr. 269b.

206 Kuloğlu, *a.g.e.*, vr. 268b.

207 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 271a.

208 Kuloğlu, *a.g.e.*, vr. 274a.

209 Kuloğlu, *a.g.e.*, vr. 273a.

210 Kuloğlu, *a.g.e.*, vr. 275a.

211 Kuloğlu, *a.g.e.*, vr. 275b.

rüyaları açıklarken, Kuloğlu ve Ayıntâbî ise sâlikin müsbet hallerine işaret olan rüyaları açıklamışlardır. Bu durum Kuloğlu ve Ayıntâbî'nin bu tavırda sâlikte başlayan ilk arınma işaretlerini açıklamak sebebiyledir. Buna ilaveten Ayıntâbî bu makamda sâlikin dünya ve ahiret hayatına fayda sağlamayan (mâlâyânî) şeyleri terk edeceğini ve Allah'tan ğayri bütün masivadan kalbini arındırıp orada aşk-ı ilâhîden ğayri hiçbir şeyin yer alamayacağını²¹² ifade ederek çağdaşı Mısırî'den farklı bir yol takip etmiştir. Mısırî ise sâlikin süreklilik uyanıklık halinde (teyakkuz) olması gerektiği için olumsuz durumların gözden uzak tutulmaması gerektiğini söylemiştir.

Üçüncü Tavr								
16. yüzyıl								
Müellif Sufiler	Nefis Mertebesi	Mahalli Makamı	Seyri	Günü	Yıldızı	Nebisi	Rengi	Ruh Mertebesi
Marmaravî	Mülhime	Rûh	Alellâh	Pazartesi	Zühre	Yahyâ (a.s.)	-	-
İshâk Karamânî	Mülhime	Rûh	Alellâh	-	-	-	Kırmızı	Cismânî
Sünbül Sinân	Mülhime	Rûh	Alellâh	-	Zühre	-	-	-
Bâlî Efendi	Mülhime	Rûh	Alellâh	Pazartesi	Zühre	Yahyâ (a.s.)	-	-
Saruhânî	Mülhime	Rûh	Alellâh	-	-	-	Sarı	-
17. yüzyıl								
				Zikri				
Ayıntâbî	Mülheme	Rûh	Alellâh	Yâ Hû	-	-	-	-
Kuloğlu İlyas	Mülheme	-	-	Yâ Hû	-	-	-	-
Niyazi Mısırî	Mülheme	-	-	Yâ Hû	-	-	-	-
Nizamoglu	Mülheme	-	-	Yâ Hû	-	-	-	-

1.1.4. Dördüncü Tavr

Bu tavrın nefsi mertebesi mutmaine, makâmı sır, seyri meallâh, günü Salı, es-mâsı “Hak”, nebisi Hz. Musâ, rengi beyaz ve ruh mertebesi insanîdir.²¹³ Yine bu makamın yıldızı güneştir. Güneş, kemâlinden bu makamla ayrılır. Aslında bizim güneş olarak gördüğümüz, güneşin dış halkasıdır. Nasıl ki güneş dış âlemin üzerine doğduğu zaman bütün eşyaya ışık verir, onları aydınlatır ve karanlığı tamamen ortadan kaldırır. Aynen bunun gibi salikte kalp ve ruh makamına ulaştığı zaman (güneş hükmünde) manevi sır-

212 Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 45b.

213 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb'a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'iyye, no: 1359/2, vr. 46a; Niyâzi Mısırî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, no: 1053/2, vr. 15a; Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 275b; Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 47a; Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 321.

ların etkilerini ve izlerini görmeye başlar. Artık beşerî sıfatlar kendisinden kaybolur, iç âlemi manevî sır güneşinden ışık alır ve içi aydınlanır.²¹⁴

Sâlik için olgunlaşma sürecinin ilk basamağı olan bu tavır bir önceki tavra nisbetle daha şerefli ve daha latiftir. Öyle ki Nizamoğlu bu tavrın aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sülûkunun ilk basamağı olduğunu söyler.²¹⁵ Zira sâlik bu mertebede Allâh ile birlikte olma halini yaşamaktadır. Burada ifade edilen beraberlik hali yakınlık ve uzaklık anlamında olmayıp bilakis kabz ve basttan²¹⁶ kinayedir.²¹⁷ Burada mutmain olan nefis Allah'ın emrine boyun eğerek ve nefsin şehvî isteklerine muhalefet ederek güzel ahlâk ile ahlâklanmıştır. Böylece ulvî âlemlere yönelmiş ve kudsiyet kazanmıştır.²¹⁸ Bu mertebeye gelene dek mürşidinin delaleti ile yolunu bulmaktaydı. İtminan (huzur ve sekine) makamı olan mutmainneye erişen sâlik bundan sonra hakikat-i (nûru) Muhammediyye'ye ulaşır ve burada artık ihlası elde eder. Bu şekilde ma'rifeti bulan sâlik için kesret aradan çıkar ve zâti tecellilere mazhar olur.²¹⁹ Sâlik burada Yâ Hak zikrini çeker. Rûzi şeb Hak diye feryâd eder, gönül aynasında zât-ı Hak görünür. Her yerde Hakk'ın ayetlerini okur. Gönül köşkünde zü'l-celâl olan Allâh'ı seyrederek. Öyleki basîretle bakar ve Mevlâsına karşı ma'rifet sahibidir. Sâlik bu makamda Hakk'ın vechi ve sırları sevdâsına düşer. Bu menzile erişen kemâl bulur. Sanki atvâr-ı seb'a'yı itmâm

²¹⁴ Sünbül Sinân, *el-Atvâru's-seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 9a.

²¹⁵ Arzu Meral, *a.g.e.*, s. 322.

²¹⁶ Kabz daralmak, bast genişlemek ve ferahlamak demektir. Kabz ve bast, havf ve recadan sonra meydana gelir. Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali Cürcani, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1995, s. 178; Ayrıca bkz: Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004, s. 213; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2004, s. 185-186; Seyyid Cafer Seccâdi, *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü* Trc. Hakkı Uygur, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 63-64, 264-265; İbn Atâullah kabz hâlinin üç sebepten dolayı meydana geldiğini belirtir. Bunların birincisi, günah işlemiş olmak, ikincisi bir dünyalığın elden gitmesi ya da rahat ve huzur sebeplerinin eksilmesi, üçüncüsü ise hasımların zulüm ve düşmanlığıdır. Aynı şekilde ona göre bastın da üç sebebi vardır. Birincisi; ibadette artış ve olgunlaşma, ilim ve ma'rifette söz sahibi olma, ikincisi dünya işlerinin yolunda gitmesi, üçüncüsü ise insanlar arasında methedilmek, kendisinden dua talep edilmesi ve eli öpülüp hürmet görmektir. İbn Atâullah el-İskenderî, *Hikemü'l-Atâiyye El-Muhkem Fi Şerhi'l-Hikem (Tasavvufî Hikmetler)*, şerh.: Kastamonulu Ballıklızâde Ahmet Mahir, haz. Selahattin Hacıoğlu, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011, s.149.

²¹⁷ Vahit Göktaş, *Üsküdarlı Muhammed Nasûhî*, İlahiyat Yay., İstanbul 2013, s. 129.

²¹⁸ Abdürrezzak Kâşânî, *Istilahatî's-Sufiyye*, Tahkik: Muhammed Kemal İbrahim Cafer, Kahire 1981, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, s. 96.

²¹⁹ Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 47a.

edip, sırları hep tahsil etmiştir. Kendini idrâk edemez bir haldedir. Hakikat alemi hep görünür, gördüğü rüyâlar hep esrâr olur.²²⁰

Marmaravî'ye göre bu tavrın başlıca sıfatları; eli açık, cömert olmak, tevekkül, tezellül, ibâdet, şükür, rızâ ve ihsân'dır. Yine bu tavrın makâmı Hızır-ı ma'nevîdir. Sâlik bu makâmda, “*Sen Rabbin'den razı, Rabbin de senden razı olduğu halde dön Rabbine*”²²¹ harfsiz, sadâsız vuku' bulan ilâhî hitaba muhatabdır. Böyle ulvî mazhariyetlere uğrayan sâlik “*Allâh'ı tanıyıp bilenin dili uzun olur*” ma'nâsıyla mütehakkik olduğundan kendi benliğinde bir takım vehimlere kapılarak “*ene'l-Hak*” veya “*ene'llâh*” iddiasında bulunabilir. Bu durum yolun nihâyetine ulaşıp hakîkate ermiş olan Hallâc-ı Mansûr'un benzer kelâmları ile karıştırılmamalıdır. Zîrâ bunlar yolun daha yarısındadırlar.²²²

Saruhânî'de sâlikin bu makamda kendini seyr u sülûkunu itmam etme tehlikesinden bahsederek şunları der: “Bu makamda bulunan kişi eşyanın sırrına vakıf olur. Bir olan Allah'ın nuru tecelli eder. Sanki o Vücut-u Mutlaka vasıl olmuş gibi Hak ortaya çıkar. Bilir ve anlar ki, kendisi velayet ehliendir. Bazen birtakım fasit durumlar söz konusu olur ve kendisini yedi makamın en üst seviyesinde bilme durumu ortaya çıkar.”²²³ Bu makamın ehli fazlasıyla halvet ve zühd içinde olurlar. Zira nefisleri mutmaine olsa da bunları nefs-i emmâre'nin eserleri hala mevcuttur. Zaten yukarıda ifade edilen kemal mertebede olma iddiaları da bu nedenledir. Yine bu makamda bulunanlar ihlâs makamındadırlar. Bu nedenle sâlikte şiddetli bir sakınma durumu söz konusudur. Zira hadiste “*Muhlisler büyük bir tehlike üzeredirler*”²²⁴ buyurulmaktadır. Zat-ı İlahi'nin nuruyla birlikte nur-u Muhammedî zahir olur.²²⁵ Marmaravî'de yukarıda zikredilen tehlikelerden sâlikin kurtulabilmesi için şu tavsiyelerde bulunur: “Sâlik bu itminân mertebesinde bu ahvâl-i rububiyeti müşâhede kıla; kendini kâmil zanneder. Cem' ettim fevka geldim, der. Ammâ giderek ol sıfât-ı beşeriyye giyer ve avdet eder. Pes imdi şey-

220 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 276a.

221 el-Fecr, 89/28.

222 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb'a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'iyye, no: 1359/2, vr. 46a-46b.

223 İlyâs Saruhânî, *Risâle-i Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, no: 820, vr. 21b-22a.

224 İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 1351, c. 2, s. 280.

225 Sünbül Sinân, *el-Atvâr-u's-seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 6-11.

he ve mürîde lâzımdır ki; tarîkte acele eylemeye. Her menzilde nice müddet sabr eyleye. Zîrâ mücerred nefy-i sıfât ile anâsırdan halâs olmaz; tâ fenây-ı zât bulmayınca.”²²⁶

Şimdi bu dördüncü dairede vuku bulan rüyâlar, haller insân-ı kâmil ile alakalıdır. Zira bu daireye kadem basan, insân-ı kâmilden addolunmaya namzettir. Sâlik bu dairede Kur’ân görse veya okusa tasfiyey-i kalb sûretidir. Hangi sureyi okusa ona göre ta’bîr edilir. Peygamberler görse kuvvet-i İslâm sıfatıdır. Padişah görse kendi vücudunu tasarrufa kâdir olduğuna alamettir. Müftî görse nefsi hayra delâlet sıfatıdır. İmam, hatîb, ulemâ, sulehâ, mekke, medîne, kudüs, cami’, meşicid görse kalbin tahâretine işârettir. Sancak, bayrak, ok, yay, top, tüfek görse vesvese veren şeytâna işârettir. Şimdi malum olsun ki bu dairenin her birinin tekâmülünde sâlik mürşid-i kâmilin huzuruna varıp yedi esmâdan dairesine göre ismini telkîn için izin alır. Tâ ki sâlik o ismi kıraât eyleyip onun eserlerini kendisinde müşâhede edip feyizlerle dolsun.²²⁷ Karamânî’ye göre bu mertebe küllî aklı temsîl eder. Sâlik burada rüyasında su, deniz, insân-ı kâmil, sâlih zâtlar, pâdişâhlar, müftîler, Peygamberler, Kabe ve Medîne şehrini görür.²²⁸

Sâlik “kûn” emrinden yani elest bezminden beri Hak’tan ayrı düşmüştü. Bu makamla kendini bulmaya başlar. Nefis bu makamda mutmain olmuştur. Kalp itminân bulmuş, gönül riyâsız ihlâsa kavuşmuştur. Allâh (c.c.) ona: “Ey mutmain olmuş nefis bize gel” ve “Bize dön ve râzı ol”²²⁹ şeklinde hitâb eder.²³⁰ Bu sözü işiten nefis derhal Hakk’a teslim olur. Tüm diğer veliler gibi o da bu menzile gelince rızâ ve ihlâsı bulmuştur.²³¹ Derviş rüyasında kurrâdan bazılarının Kur’ân okuduğunu görse ve bu kurrâlar okudukları âyetleri açıklıyor olsalar; o gördüğü Kur’ân okuyanlar, şeyhlerdir ve sâlike irfân sunacaklardır. Fettâh olan Allâh gönül kapılarını açmış, rûhlar gıda bulmuş

226 Marmaravî, *a.g.e.*, vr. 47b; Sofyalı Bâlî, *Atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2927, vr. 12a; 18 yüzyıl sûfîlerinden olan Kösec Ahmed Trabzonî 16 yüzyıl sûfîlerden farklı olarak sâlike bu makamda hilâfet verilebileceğinden bahsetmiştir. Ona göre bu “hilâfet-i suğrâ”dır. “Hilâfet-i kübrâ” ise seyr u sülûk tamamlandıktan ve nefis kemâle ulaştıktan sonra verilir. Bkz. Kösec Ahmed Trabzonî, *Âdâbu’l-Ubûdiyye fî Süneni’l-Muhammediyye*, Amasya Bayezid Ktp., no: 1540/8, vr. 215a.

227 Niyâzi Mısrî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, no: 1053/2, vr. 15a-16a.

228 Cemâleddîn İshâk Karamânî, *Risâle fi’l-atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 25b.

229 Fecr, 89/28.

230 Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü’l-Bedriyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 48a.

231 Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyas Etvâr-ı Seb’a Nefsin Yedi Mertebesi*, Ankara 2013, İlahiyât, s. 63.

ve sâlike gümüş ve altından kadehler verilmiştir.²³² Sâlik burada Hz. Peygamber'in hadîsine uyarak irâdî ölümü bulur.²³³ Bu mertebenin günü Salı'dır. Bu Salı gününde Yahya Peygamber (a.s.) katledilmiş ve bu trajik olaya da bir kız neden olmuştur. Bu

Dördüncü Tavr								
16. Yüzyıl								
Müellif Sufiler	Nefis Mer- tebesi	Mahalli Makamı	Seyri	Günü	Nücümü	Nebisi	Rengi	Ruh Mer- tebesi
Marmaravî	Mutmainne	Sır	Meallâh	Salı	Şems	Mûsâ (a.s.)	-	-
İshâk Karamânî	Mutmainne	Sır	Meallâh	-	-	-	Beyaz	İnsânî
Sünbül Sinân	Mutmainne	Sır	Meallâh	-	Şems	-	-	-
Bâlî Efendi	Mutmainne	Sır	Meallâh	Salı	Şems	İdrîs (a.s.)	-	-
Saruhânî	Mutmainne	Sır	Meallâh	-	-	-	Beyaz	-
17. Yüzyıl (Zikri)								
Ayıntâbî	Mutmainne	Sır	Meallâh	Yâ Hak	-	-	-	-
Kuloğlu İlyas	Mutmainne	-	-	Yâ Hak	-	-	-	-
Niyazi Mısrî	Mutmainne	-	-	Yâ Hak	-	-	-	-
Nizamoglu	Mutmainne	-	-	Yâ Hak	-	-	-	-

makamda Yahya Peygamber'in bedeninden maksat rûh'dur. Katledenden maksat Celâl isminin parlaklığı ve yakıcılığıdır (pertev-i Celâl). Bundan dolayı sâlikin öz varlığını (benliğini) kesip atmak lâzım ki, bu sır makamında temel esaslardan kurtulup bu durumu atlatılsın.²³⁴

1.1.5. Beşinci Tavr

Bu tavrın nefsi râdiye, makâmı hafî, seyri fillâh, esmâsı "Hayy", rengi yeşil ve rûh mertebesi revânî'dir.²³⁵ Bu tavra İseviye de denilmiştir. Bu tavrı Çarşamba gününe karşılık olanıdır. Nitekim Allah Teâlâ bu günde suyu yarattı ve Nil nehrinde Firavun ve kavmini bu günde helâk etti. Müellife göre bu makamda İsa'dan kasıt 'rûh'dur. Firavun ve kavmi'nden kasıt 'nefs-i emmâre' ve onun güçleridir. Nil nehrinden kasıt ise 'Allah'ın denizinde batıp boğulma'dır. Bu sebepten dolayı sâlik nefs-i emmâre ve güçleriy-

232 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 282b.

233 Kuloğlu, a. g. e., vr. 283a.

234 Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi no: 2927, vr. 13a.

235 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb'a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'iyye, no: 1359/2, vr. 49a; Cemâleddîn İshâk Karamânî, *Risâle fi'l-atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 21a; Sofyalı Bâlî, *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2927, vr. 13a; Niyâzi Mısrî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, no: 1053/2, vr. 16a; Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 283b, 285a; Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 46b.

le birlikte Allah'ın denizinde batıp boğulmadıkça Hakk'a ulaşması mümkün değildir.²³⁶ Sünbül Sinan Efendi bu tavrın makamı için sırru's-sır demiştir.²³⁷ Nefs-i râdiye râzı olan, hoşnut kalan ve rızâ makamına eren nefistir. Bu mertebede nefis, kendi iradesinden vazgeçip Hakk'ın iradesine tâbi olur. Olgunluk yolunda beşinci makam olan râdiye'de nefis hiçbir şeyden şikayet etmez. Zira sâlik burada anasır kayıtlarından âzâde olmak suretiyle arınmıştır.²³⁸ Sanki beşerî özelliklerinden kurtulan nefis fenâ'ya ulaşmıştır. Güzel ahlâk ile vasıflanmıştır. Emir ve yasaklara tam olarak uymasıyla Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının tecellisine mazhar olur ve hakka'l-yakîn²³⁹ mertebesine ulaşır.²⁴⁰ Bu tavrın nefis mertebesi hakkında Kur'ân'da; “*Râzı olmuş ve râzı olunmuş olarak olarak Rabbi'ne dön*”²⁴¹ âyet-i kerîmesi geçer. Bu mertebenin mazharı; sâlikin, nefsanî sıfatlardan arınması yönünden “fenâ”, Allah'ın ahlakı ve sıfatlarıyla tahalluku yönünden “bekâ”dır. Bu mertebenin özellikleri ise; “zühd”, “sabır”, “cûd (cömertlik)”, “zikir”, “beşeri sıfatlardan sıyrılma”, “şecaat”, tefekkür”, “kanaat”, “verâ”, “saâdet”, “şehâdet”, “sükûnet” ve “sühûlet”tir.²⁴² Sâlik bu menzile geldiğinde bir takım hakikatleri idrâk eder. Dünyâyı terk eder. Mevlâ'dan râzı olup Hz. Peygamber'e uyar.

Bu makamın yıldızı Merih'tir Bu yıldızın özelliği, öldürmek, kan akıtmak ve yok etmektir. Bu makamda, salikin vücudunun Hakk'a teslim edilmesiyle onun manen öldürülmesi vardır. Varlığı ortadan kalkan salikte ucub ve enaniyet de kalmaz. Dolayı-

²³⁶ Bâlî Efendi, *a.g.e.*, vr. 14a.

²³⁷ Sünbül Sinân, *el-Atvâru's-seb'a*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 8b; Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 323.

²³⁸ Arzu Meral, *a.g.e.*, s. 323.

²³⁹ Sûfilere göre hakka'l-yakin, kulun Allah'ta fâni olması ve O'nunla yalnız ilmen değil hem ilim hem müşâhede hem de hal itibariyle beka bulmasıdır. Kuşeyrî, hakka'l-yakini iç müşâhede yoluyla el-de edilen apaçık bilgi olarak kabul etmiş ve onun mârifet ehline mahsus olduğunu belirterek bu mertebeye ulaşanlara “havâssü'l-havâs”, yaptıkları ibadetlere de kulluğun en ileri derecesi anlamında “ubûdet” adını vermiştir (Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, Ter.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2004, s. 180) Hücvîrî de hakka'l-yakinin keşif ve müşâhede ile hâsıl olacağını ifade ederek bu mertebeye ulaşanların bütün varlıklardan yüz çevireceğini söylemiştir (Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb Hakikat Bilgisi*, Çev.: Süleyman Uludağ, Dergah Yay., İstanbul 1982, s. 626). Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye göre ise hakka'l-yakin müşâhededeki son ulûhiyyeti zâta nisbet etmektedir. Nefsini müşâhede eden kişi rabbini de müşâhede etmiş olur ve ayne'l-yakine ulaşır, bu kişi kabre girince hakka'l-yakine erer. Bazı sûfilerce ilme'l-yakin şeriatın zâhiri, ayne'l-yakin şeriatı ihlâs, hakka'l-yakin ise müşâhede yoluyla şeriatın iç yüzüne vâkıf olmak diye anlaşılmıştır.

²⁴⁰ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul 2009, s. 475.

²⁴¹ Fecr, 89/28.

²⁴² Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 47a.

sıyla salikin tevhid ve ferdaniyet âlemi de olan Merih yıldızının âlemine ulaşmaktan gafil kalmaması gerekir.²⁴³

Marmaravî'ye göre bu tavrın evsafi ihlas, riyâzet, zühd, vefâ ve zikirdir. Salik burada cem' halini²⁴⁴ müşâhede eder.²⁴⁵ Dolayısıyla kesret âleminden kurtulup bu makamda tevhid-i zât hâsıl olur.²⁴⁶ Bu makamdakiler karadayken denizde gibidirler. Bazen ne yaptıklarını bilmezler. Bazen tüm döngüleri Hak gözüyle görürler. Âlemde Hak Teâlâ'nın vechi dışında hiçbir şey yoktur. Çünkü suretler, manalar ve zahirî diğer şeyler lezzetler mesabesindedir. İşte bu, "her şey helak olucudur"²⁴⁷ makamıdır. Bu makam sahipleri cezbe ehlidirler. Bâyezîd bu makamda: "*Cübbemin altında Allah'tan gayrisi yoktur*" demiştir. Aynı şekilde Sultan Hatîbî'l-Ârifin bu makamda: "*Ben otuz yaşımdan beri Hak ile konuşuyorum*" demiştir. Söz konusu bu cümleler ancak tevhid ehli olanlardan sadır olabilir.²⁴⁸ Böylece beşeri kimlikten kurtulan sâlike göre vâcid, vecd, vücûd, şâhid, meşhûd, şuhûd, muhib, mahbûb, muhabbet ve dahi çokluktan ne varsa hepsi biridir.²⁴⁹ Ancak bu durum sûfilere göre asıl maksat değildir. Şöyleki cezbe ve vecd hali insanları irşâd esnasında olumsuz durumların ortaya çıkmasına sebep olabilir.

Sâlik bu makâmda kazâyâ râzı olup, Hak'tan ne gelirse hoş karşılar. Yine sâlik bu mertebede rüyasında latîf nesnelere olan melâikeyi, cennet gençlerini (vildân), hûrilerini, cennet hüllesi ve burakı müşâhede eder.²⁵⁰ Yine rüyasında hep Allâh hitâbı duyar. Kendini cennette hûrilerle görür. Gönlünde Hakk'ın vechini seyrederek. Her gördüğü deryâ, gönlü şeydâ, eğlencesi Mevlâ olur. Anâsırdan halâs bulur. Dergâha hâs bir kul olur. Rüyâda bazı havâssı seyrederek.²⁵¹ Şimdi bu dairede sâlik rüyâsında vildân, hûri,

243 Sünbül Sinân, *el-Atvâru's-seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 9b.

244 Yani sâlik cüzi (beşerî irâde) sıfatlarını zât-ı ilâhiyede ifnâsını (yok olmasını) müşâhede kılması halidir.

245 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb'a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'iyye, no: 1359/2, vr. 49a.

246 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb'a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'iyye, no: 1359/2, vr. 49a-49b.

247 Kasas, 28/88.

248 Sünbül Sinân, *el-Atvâru's-seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 6a-11a.

249 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb'a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'iyye, no: 1359/2, vr. 50a.

250 Cemâleddîn İshâk Karamânî, *Risâle fi'l-atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 21a-27b; Sünbül Sinân, *a.g.e.*, vr. 6a-11a.

251 Mesela Nizamoğlu sâlikin bu mertebede kıldan ince, kılınçtan keskin denilen sıratı geçeceğini (rüyâda) ve neticede cennete gireceğini söyler. Bunun için bkz.: Arzu Meral, "*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı I*", Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 324; Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 284b.

cennet, melekler görse bu aklın kemâline ve Allâh'a (c.c.) yakınlığına delâlettir. Sâlik yine bu makamda iken, rüyâsında şekerden veyâ süttten bir deryâ görse hepsi irfân nûrlarıdır ve mürîde cümlesi ihsândır. Şeker muhabbete, süt deryâsı da ledün ilmîne işârettir.²⁵² Bu menzile gelince ölmüş vücûdu tekrar canlanır. Cihânı terk eder. Nefis ve şeytân artık kontrol altına alınmıştır. Rüyâsında inci ve mercân görür. Gördüklerinin tamamı onun takvâsına işârettir.²⁵³ Sûfî rüyâsında içerisinde birçok hûri ve gilmânın dolaştığı parlak nûrlardan yapılmış şehirler ve kendisini orada pâdişâh olmuş, hûri ve gılmanlar ile işret ediyor görse Hak ile vahdeti bulmuş, iki âlemi terk etmiş demektir.²⁵⁴

Bununla birlikte bu mertebe Hz. İsa'nın dünyadan tecrid edişini, evliyâullâhın enbiyânın vârisi ve aynı zamanda onların fenâ ve bekâ hallerine ulaşmalarını anlatır.²⁵⁵ Şâh Velî ise bu mertebeyi şüphe ve zannî bilgilerden arınıp tahkike ulaşılan, Allah'ın esmâsının görüntüleri olan bu âlemde temaşa edebilmektir diye tanımlar. Böylece salik burada makam-ı cem'e vasıl olur. Şöyleki Bâyezid, "Kur'ân denizinde" makâm-ı farktan cem' makamında kaybolup gitmiştir. Bu mertebede sadece "Hû" zikri ile meşgul olunur.²⁵⁶ Zira artık bu makamda Allah'ın vechinden gayri bütün masiva yok olmuştur. Sonuçta makâm-ı cemden farka dönen sâlik, beşeri hallere yeniden bezenir.²⁵⁷ Bu menzilde ona hilâfet verilir.²⁵⁸ Sâlik bu daireyi tamamladıktan sonra tahsîli irfân için mürşid-i kâminden dâirey-i sâdiseye talib olur.²⁵⁹

Müelliflerden Sümbül Sinân Efendi bu tavrın mahalli/makâmı için "sırru's-sır" derken, diğerleri "haff" demişlerdir. Ayıntâbi bu makamı anlatırken çağdaşlarından farklı olarak salikin göreceği rüyalara hiç değinmemiştir. Sadece onun zahiren ve batınen takınacağı manevi hallere değinmiştir. Ayıntâbi'ye göre sâlik burada cem makamını idrak etmektedir.²⁶⁰ Nizamoğlu ise bu tavrın nebisi hakkında bilgi vermiştir. Oysaki önceki tavırları izah ederken bu özelliğe hiç değinmemiştir.

252 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 289b.

253 Kuloğlu, *a. g. e.*, vr. 284b.

254 Kuloğlu, *a. g. e.*, vr. 285a.

255 Şâh Velî Ayıntâbi, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 45b.

256 Şâh Velî Ayıntâbi, *a.g.e.*, vr. 47a.

257 Şâh Velî Ayıntâbi, *a.g.e.*, vr. 45a.

258 Kuloğlu, *a. g. e.*, vr. 290b.

259 Niyâzi Mısrî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, no: 1053/2, vr. 16a-16b.

260 Şâh Velî Ayıntâbi, *a.g.e.*, vr. 49a.

Beşinci Tavr								
16. Yüzyıl								
Müellif Sufiler	Nefis Mer-tebesi	Mahalli Makamı	Seyri	Günü	Yıldızı	Nebisi	Rengi	Ruh Mer-tebesi
Marmaravî	Râdiye	Hafî	Fillâh	Çarşamba	-	İsâ (a.s.)	-	-
İshâk Karamânî	Râdiye	Hafî	Fillâh	-	-	-	Sarı	Revânî
Sünbül Sinân	Râdiye	Sırru's-sır	Fillâh	-	Merih	-	-	-
Bâlî Efendi	Râdiye	Hafî	Fillâh	Çarşamba	-	İsâ (a.s.)	-	-
Saruhânî	Râdiye	Hafî	Fillâh	-	-	-	Yeşil	-
17. Yüzyıl (Zikri)								
Ayıntâbî	Râdiye	Sırru's-sır	Fillâh	Yâ Hay	-	-	-	-
Kuloğlu İlyas	Râdiye	-	-	Yâ Hay	-	-	-	-
Niyazi Mısrî	Râdiye	-	-	Yâ Hay	-	-	-	-
Nizamoğlu	Râdiye	-	-	Yâ Hay	-	İsâ (a.s.)	-	-

1.1.6. Altıncı Tavr

Bu tavrın nefsi, marziyye; makâmı kürsî; seyri, anillâh, Peygamberi Hz. Musa; esmâsı Kayyûm; rengi siyah; ruh mertebesi ise sultânîdir.²⁶¹ Bu tavrın karşılığı Perşembe günüdür. Hz. İbrâhim (as) ile Hâcer'in kaziyesi bu günde vâki olmuştur. Bu nedenle cân-ı İbrâhim ile Hâcer'in bir araya gelmesi “nefs-i râziye”, İsmâil Peygamber'in meydana gelmesi ise “nûraniyet” olarak değerlendirilir. Sâlik yalnızca nûraniyetten sonra irşâda sahip olur.²⁶² Ramazan Muslu da bu konuda “...nefs-i râziye mertebesine ulaşmayan bir kimse başkalarını irşat etmeye ehil değildir” ifadesini kullanmıştır.²⁶³ Bu tavra sâlikten meydana gelen bir takım sırlar, Kelîm ile Alîm isimlerinin tecellîsinden hâsıl olduğu için tavr-ı Mûsâviye derler. Bu makamda sâlik, ilim ve şevk ile mukayyed (bağlı) olur. Zât sırlarından perdelenirse (muhtecib) bu durumu yok edip aşması lâzım²⁶⁴

Bu nefisten Allah razıdır. Bu mertebeye ulaşan nefis beşerî istekleri terk eder ve güzel huylu olur. Rûh ile nefis burada vahdeti bulurlar.²⁶⁵ “Allah'ın izin verdiği kadarıyla, Allah tarafından bazı gayb sırlarına vâkıf olur. Bunlar Allah'ın ona ihsanıdır.”²⁶⁶

²⁶¹ Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 294b; Niyâzi Mısrî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, no: 1053/2, vr. 16b; Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 51a; Arzu Meral, “*Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1*”, Revak Kitabevi, İstanbul 2014, s. 326.

²⁶² Bâlî Efendi, *Atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi no: 2927, vr. 15b.

²⁶³ Ramazan Muslu, “Halvetiyye'da Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risâlesi”, *Tasavvuf Dergisi*, sayı 18, Ankara 2006, s. 59.

²⁶⁴ Bâlî Efendi, *a.g.e.*, vr. 15a.

²⁶⁵ Arzu Meral, *a.g.e.*, s. 327.

²⁶⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi Yay., Ankara 1997, s. 547-548.

Sâlik burada “Allâh (c.c.) onlardan râzı, onlarda Allâh (c.c.)’dan râzıdır...”²⁶⁷ âyetine mazhardır.²⁶⁸ Yine bu tavrın en önde gelen sıfâtı her ne zaman sınırları aşsa hemen bütün benliği ve inkârcı fikirlerini katledip yokeder. Yine Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanmak,²⁶⁹ beşeriyeti terk, halka göre daha fazla İlâhî lütuflara mazhar olmak, Allah’a daha fazla yakınlık ve O’nun sıfatıyla sıfatlanmak, likâ bu makamın özelliklerindedir. Bu makâmın öne çıkan esasları ise fitneden beri olmak için haramlara düşmeden halkın çoğunluğunun yaşam şekline muvafık bir hayatı benimsemek, ahlâk-ı İlâhî ile tahalluk, yaratılanlara şefkat ile mukabele, farzları ve tatavvu’ kabul edilen ibadetleri ifâ ile Allah’a yaklaşmak, tefekkür üzere bulunmak ve secdelere rağbet etmektir.²⁷⁰

Sâlik bu altıncı tavırda Rabb’ini idrak ederse, nefsinin tam anlamıyla bilir. Altı yön ona ayna olur. Her yerde Allâh’ı görür, ona hakikat kapıları açılır da o hakikat iline gider.²⁷¹ Bu makamda, sâlik rüyasında nebilerden Süleyman Aleyhisselâm’ı görse ve Hz. Süleyman onun vücûdunda sultan olmuş, diğer tüm mülk sahipleri de onun bendesi olmuş olsa; sâlik bu fânî dünyayı terk etmiş ve bu nedenle bu menzile ulaşmıştır. İç alem tamamıyla mâsivâdan arınmıştır.

Bu makamda sâlik Hakk’ı söyler ve her şeyi Hak’tan işitir. Burada harfsiz, ses ve sadâdan uzak kelâm zahir olur ki bundan dolayı sâlik hayrette kalıp müstağrak olur.²⁷² Yani çokça hayret etmektedirler. Onlar gözyaşı ile sabah akşam vuslat gününü tefekkür ederler. Bu makamda kesret ilmi zuhur eder ve hikmet pınarları açılır. Bu makamın ehli, Allah’a hakiki ihlâs ile ibadet ve kulluk ederler. Onların ilimleri ilm-i nübüvvet olarak isimlendirilir. Böylelikle onlar fütüvvet sahibi olurlar. Yine sıfatlar mükemmele doğru ilerler. Nefisleri onlara galip olamaz. Bu makam enbiya makamıdır; yani hizmet makamıdır. Çünkü bu makam sahipleri azametinin sırrının hizmet etmekte

267 Beyyine, 98/8

268 Cemâleddîn İshak Karamânî, *Risâle fi’l-atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 21a.

269 İlyas Saruhânî, *Risâle fi’l-atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 21a-27a.

270 Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü’l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 50b.

271 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb’a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 292a.

272 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb’a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer’iyye, no: 1359/2, vr. 51a.

olduğunu idrak etmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber: “Bir kavmin efendisi onların hizmetkârıdır”²⁷³ buyurmuştur.²⁷⁴

Bu tavrın hilâfeti insâniyedir. Çünkü hilafet-i Hakkâniye kapıları sâlike yedinci tavırda açılır. Marmaravî’ye göre hilâfet iki kısımdır. Birisi sûrî ve diğeri manevidir. Sûri hilâfet şeriatın zahirinde adalet için nasb olunandır. Bu şekli hilafeti temsil eden Hz. Ebubekir’dir. Zira bu zât insanların en âdili idi. Hiç bir zaman ruhâniyet-i İlâhiye galebesi ile zahirini harap etmedi. Çünkü şeriatın hıfzı ve bekâsı bu halin olmasına bağlıdır. Hilâfet daha sonra Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali’ye gelmiştir ki bu sıra efdâliyet sıralaması değildir. Zira ashâbın fezâilini Hak’tan başka kimse bilmez. Ancak hilâfet-i ma’neviye, velâyet, kerâmet ve ilm-i ledün Hz. Ali’nin hakkıdır.²⁷⁵ Bu sebeptendir ki Kur’an-ı Kerimin ne kadar bâtinî esrârı ve ilm-i ledünne ait meseleleri varsa bunların hepsi Hz. Ali’ye açıktır.²⁷⁶ Marmaravî meşayih arasında geçerli olan manevi hilâfeti alttan yukarı doğru Hz. Ebu Bekir’e ondan da Hz. Muhammed’e dayandırmalarını uygun görmemektedir. Doğru olan sıralama Hz. Ebu Bekir’den Hz. Ali’ye ondan da Hz. Muhammed’e çıkması gerektiğidir.²⁷⁷

Ayrıca sâlik burada rüyasında ulvî âlemleri, yedi kat semâyı, güneşi, ayı, yıldızları, yanmakta olan mumları ve kandilleri müşâhede eder.²⁷⁸ Çünkü sâlikin ruhu sürekli yükselişte olduğu için onun seyri de semâvât ve ulvî alemler ile alakası olması gerekir. Mürîd bu makamda, Hz. Allâh ve Hz. Muhammed’i gerçek hüviyetleriyle görür. Bundan sonra dervişin bütün rüyası gerçek olur. Rüyasında “levlâk sırrını” görür.²⁷⁹ Bu altıncı makama giren derviş Hak Teâlâ’nın sevgilisi olur. Bu menzilde sâlike türlü türlü haller görünür. Bunları yazmak mümkün değildir. Onun umûmiyetle gördüğü a’lây-ı illiyîndir. Allâh (c.c.) ona gizli bir kapı açmıştır. Melekler ona hizmetkâr olur. Kimi ona kadeh sunar, kimisi hizmetinde durur. Bu hal sâlikin âdemiyet sırrına eriştiğine işa-

273 Ebû Şucâ’a Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh ed-Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr bi Me'sûri'l-Hitâbi Muhraci alâ Kitâbi's-Şihâb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 2010, c. 2, s. 324.

274 Sünbül Sinân, *el-Atvârü's-seb'a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 6-11.

275 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb'a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer'iyye, no: 1359/2, vr. 51b.

276 Marmaravî, *a.g.e.*, vr. 55a.

277 Marmaravî, *a.g.e.*, vr. 55a.

278 Cemâleddîn İshak Karamânî, *Risâle fi'l-atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 21a-27a.

279 Kuloğlu Şeyh İlyas, *Atvâr-ı Seb'a*, Manisa İl Halk Ktp., no: 45Hk 6266, vr. 297a.

rettir. Zira Allah'ta (c.c) meleklerine ona secde etmesini emretmişti.²⁸⁰ Her meskeni orada müşâhede eder. Hz. Peygamber'i yol gösterici olarak görür. Hz. Peygamber'in yanında ashâbda vardır. Bu durum bu makamın dersidir. Bu ders için şeyhler çok şeyler söylemişlerdir. Sâlik burada Allâh'ı hicapsız kalb gözü ile görür.²⁸¹

Yine sâlik bu mâkamda rüyâsında yedi kat semâyı seyreylerse bu dâimâ Hakk'ın tarafına nâzır olduğuna işârettir. Güneş görse bu Hakk'ın nurlarının müjdecisidir. Ay (kamer) görse aklın nurlarının sûretidir. Yıldız kalb nurları, nâr (ateş) kalbin karanlığının yok olmasına delalet eder. Yıldırım görse ma'nây-ı tenbihtir. Zirâ bunu gören sâlik Hakk'ın rızâsına muhâlif amel işlemiştir. Bu ameli terk etmesi için uyarıdır. Bu daire tamam olduğunda daha ileri makâma geçmek için sâkiy-i aşk olan mürşid-i kâmil elinden tutmalıdır.²⁸² Bu menzil son değıldir. Seyr-i sülûk devâm etmektedir. Sâlik burada âlem-i sahva (uyanıklık) düşer ve mestânelik biraz gider. Zira o başka bir menzile hicret etmiştir. Berzâh âlemi içinde çok mahmûr olur. Çünkü haşyet âlemine düşüp korkulu ve endişeli bir hâle gelmiştir. Halkla birlikteliğı bırakır ve o artık seher vakitlerinde Hakk'ın zikriyle vakit geçirir.²⁸³ Sâlik burada sürekli halka hizmeti kendisine şiar edinmiştir. Kimse için nefret ve kin beslemez. Hâllerini kendi iradesi altında bulundurduğu için "ebu'l-vakt"tir. Bunlar hallerine mahkum ve mağlub olanlara yardım eder.²⁸⁴

16. yüzyıl müelliflerinden Marmaravî, Sünbül Sinân ve Bâlî Efendi bu tavrın mahalli/makâmı için "kürsî" derken diğçerleri "ahfâ" demişlerdir. Sâlik'in mânen yükseldikçe yapacağı ufak tefek hataların büyük kabul edilecektir. İşte bu hikmete binaen Mısrî önceki tavırlarda olduğu gibi burada da yine salikte olması muhtemel olumsuz durumlara karşı uyarılarda bulunmuştur. Zirâ sâlik bu makamda yine kendini emniyette bilmemesi gerekir. Her an nefsi onun ayağına kaydırıp eski hallerine düşürebilir. Bunun dışında Marmaravî diğçer müelliflerin hiç değinmediğı bir konu olan hilafet konusuna değinir. Şöyleki ehl-i sünnet ve şia arasında ihtilafli bir konu olan râşid halifeler arasındaki efdaliyet konusuna kendi canibinden açıklık getirmiştir. Nizamoğlu bundan sonra

280 Bkz. Bakara süresi 34. Ayet.

281 Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyas Etvâr-ı Seb'a Nefsin Yedi Mertebesi*, İlâhiyat Yay., Ankara 2013, s. 67.

282 Niyâzi Mısrî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, no: 1053/2, vr. 16b-17b.

283 Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyas Etvâr-ı Seb'a Nefsin Yedi Mertebesi*, İlâhiyat Yay., Ankara 2013, s. 68.

284 Şâh Velî Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymâniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 51b.

gelecek makama ait ne bir işaret ve ne de renk olmadığı için olsa gerek bu altıncı tavrı son tavrı olarak kabul etmiştir.

Altıncı Tavrı								
16. Yüzyıl								
Müellif Sufiler	Nefis Mertebesi	Mahalli Makamı	Seyri	Günü	Yıldızı	Nebisi	Rengi	Ruh Mertebesi
Marmaravî	Merdiyye	Kürsi	Anillâh	Perşembe	Merih	Mûsâ (a.s.)	-	-
İshâk Karamânî	Merdiyye	Ahfâ	Anillâh	-	-	-	Siyah	Sultânî
Sünbül Sinân	Merdiyye	Kürsi	Anillâh	-	-	-	Siyah	-
Bâlî Efendi	Merdiyye	Kürsi	Anillâh	Perşembe	Merih	Mûsâ (a.s.)	-	-
Saruhânî	Merdiyye	Ahfâ	Anillâh	-	-	-	Siyah	-
17. Yüzyıl (Zikri)								
Ayıntâbî	Merdiyye	Sırr-ı Hâfî	Anillâh	Yâ Kayyum	-	-	-	-
Kuloğlu İlyas	Merdiyye	-	-	Yâ Kayyum	-	-	-	-
Niyazi Mısrî	Merdiyye	-	-	Yâ Kayyum	-	-	-	-
Nizamoğlu	Merdiyye	-	-	Yâ Kayyum	-	-	-	-

1.1.7. Yedinci Tavrı

Bu tavrın nefsi kâmile, makâmı kuds, seyri billâh, günü cumâ, yıldızı hilâl, nebbîsi Hz. Muhammed, esmâsı Kahhâr, rengi renksiz ve rûh mertebesi ise kudsîdir.²⁸⁵ Olgun nefis anlamına gelen nefis-i kâmile, tasavvufî olarak bütün olgunluk özelliklerini elde etmiş ve irşâd durumuna geçmiş nefis demektir. Nefis-i kâmileye, nefis-i kudsiyye ve nefis-i sâfiyye de denir.²⁸⁶ Nefis mertebelerinin en şerefli sidir. Letâfet ve nûrâniyyette kemâl sahibi olmuştur. Bu mertebeye nefis Rabbânî latîfenin, Allah ahlâkının zuhur etmesinin ve ubûdiyet âdâbına uymanın lehine olduğunun, bunlara muhalefet etmenin ise aleyhine olduğunu bilir. Safâ, bekâ, daimi şuhûd, kesrette vahdet ve vahdette kesret bu makamın özelliklerindedir.²⁸⁷ Bu tavrı hakkında Allâhu Teâlâ (c.c.): “Onları siz öldürmediniz fakat Allâh öldürdü. Attığın zamanda sen atmadın Allâh attı”²⁸⁸ buyurdu.²⁸⁹ Şâh Veli bu makamın hallerinin kelimelerle izah edilemeyeceğini söyler. Çünkü erbâb-ı hakikat burası ile ilgili sarf-ı kelâm etmemişlerdir. Bu sebeple bu mertebeye susmak tek çaredir. Burası bütün makamların sonu olmasından dolayı “bî-nişân” ve “amâ” olarak ifade

285 Şâh Veli Ayıntâbî, *Risâletü'l-Bedriyye*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Bölümü, no: 2022/2, vr. 52a.

286 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Yay., İstanbul, 2009, s. 474; Bu mertebeye ulaşmış olanlara genellikle irşâd görevi verildiği için bu makam aynı zamanda “irşâd makamı” da olarak isimlendirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Osman Nuri Topbaş, *İmandan ihšana Tasavvuf*, Erkam Yay., İstanbul 2002, s. 147.

287 Ramazan Muslu, *Mustafa Kemâleddin Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri*, Erkam Yay., İstanbul 2005, s. 174.

288 Enfâl, 8/17.

289 İlyâs Saruhânî, *Risâle fi'l-atvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 21a-23b.

edilen ahadiyyet ve fenâ mertebesidir. Belirsizliğin esas olduğu ve sırr-ı mutlak olan bu makâm seyr u sülûkun sonu olarak kabul edilir.²⁹⁰ Bu makama ulaşan sâlikin vücûdu tevhid deryasına ğark olmuştur. Allâh-u Teâlâ yüzden nikâbı kaldırarak ona cemâlini arz etmiştir. Sûfiler burada saflık bulduklarından dolayı bu makâma “sâfiye” denilmiştir. Allâh onlara muhabbet şarabından içmeği nasîb etmiştir. Onlar ma’şûku hakka’l-yakîn görmüşler, Allâh’a kavuşma halini ayne’l-yakîn müşâhede etmişlerdir. Tüm menzilleri geçip bu makama gelen kimsenin gönlünde Allâh (c.c.)’ın hayalinin ateşi yanar. Allâh (c.c.) Kur’ân’da böyle kullarının cennete gireceklerini haber vermiştir.²⁹¹

Salikte burada bazen celâl isminin, bazen de cemâl isminin tesirleri görülür. “Benimle Allah arasında öyle bir an vardır ki, hiç bir mukarreb melek ve hiç bir nebiyy-i mürsel ona vâkıf olamaz”²⁹² hadisinin manası burada tahakkuk eder. Bu mertebede cem’u’l-cem hali gerçekleşir. Bununla birlikte sâlik burada “Ona kendi rûhumdan üfle-dim...”²⁹³ ayetinin mazharıdır. Fakr makâmı burada tamam olur ve ism-i Zât tüm sıfât-ları burada kaplar.²⁹⁴ Sırlar bu mertebede sâlike açılmaya başlar. Fenâ hailinin de fenâsı ve bakâ halinin de bakâsı bu mertebede hasıl olur. Mertebe olarak son noktadır. Bu son oluş devr-i insânî cihetindedir. Yoksa burası devr-i İlâhiyenin başlangıç noktasıdır.²⁹⁵

Sofyalı Bâlî’ye göre bu son evrenin tamamlanmasından sonra sâlikin artık, ilâhi fiillerin kendisinde tecellî etmesi sayesinde, bütün şartlanmışlık ve alışkanlıklarından kurtulduğunu ve kendi irâdesini Yararıcı’nın irâdesine teslim etme kıvamı içerisinde gerçek kulluğun tadını hissettiğini ifâde eder. Ona göre sâlik, mânevî kalitelerin oluş-ması sebebiyle, önceki evrelerde benliğinde nûrânî bir perde olarak hissettiği rablik ve hak olma duygusunu atar ve kulluk mertebesine râzı olur. İnsânî hayât tarzının özellik-lerinin bittiği ve İlâhi hayât tarzının özelliklerinin başladığı bu evre, beşerî âlemde ger-çekleşen ‘ebrâr’ın (şerîatin zâhirine uygun yaşayanlar) yaşam tarzını aşip ilâhî âlemde

290 Şâh Velî Ayıntâbî, *a.g.e.*, vr. 54a.

291 Necdet Şengün, *Kuloğlu Şeyh İlyas Etvâr-ı Seb’a Nefsin Yedi Mertebesi*, İlâhiyât Yay., Ankara 2013, s. 68.

292 Muteber hadis kitaplarında olmayan bu rivayete ilk olarak Kuşeyri’nin Risalesi’nde rastlanmaktadır. Duafa ve mevzuat kitaplarında zayıf ve mevzu olduğu belirtilir. Bkz. Sehâvî, *el-Mağâsîdü’l-Hasene* nşr.: Abdullah Muhammed Sıddîk, Beyrut 1987, s. 565; İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, Beyrut 1351, c. 2, s. 177.

293 Hicr, 15/29.

294 İlyas Saruhânî, *Risâle fi’l-atvâr-ı Seb’a*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194, vr. 27a.

295 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb’a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer’iyye, no: 1359/2, vr. 56a.

gerçekleşen ‘mukarrebûn’un (Allah’a yakınlaştırılmışlar) yaşam tarzının gerçekleştiği dönemdir. Kendi nefsinin tanıyıp ilâhî irâdeye uygun olarak terbiye ettikten sonra sâlik, artık mânevî yolun yeni yolcularına seyr u sülûklarında eşlik edip yol göstericilik vazîfesini icrâ etmeye başlar. Kendi yolculuğu esnasında kendi nefsinin tanıyarak elde ettiği sınırlı mârifet başkalarının da nefislerini tanıma yoluyla detaylanacak ve böylece insân-ı kâmil olma vasfını kazanarak, hakîki mânada Hz. Peygamber’in halîfesi olma kapasitesini elde edecektir. Çünkü tasavvuf yolunun nihâi hedefi Hz. Peygamber’e halîfe olmaktır.²⁹⁶ Ayrıca Hilâfet-i Hakkânî de bu makamın ehline aittir. Sâlik bu hâli elde ettiğinde halkı irşâd için görevlendirilir. Bu makâm ehline sûfilerce “gavs-ı a’zâm” denilir.²⁹⁷ Bu makamda bulunanların varlığı hilal yıldızı gibidir. Çünkü hilal doğduğunda onun varlığını ortaya çıkarır.²⁹⁸ Her ne kadar bu makam nişansız, renksiz olduğu için diğerleri burada rüya konusuna değinmeseler de Niyâzî Mısırî sâlikin burada görebileceği bir takım rüyaların yorumunu yapmıştır. İşte bu cümleden olarak sâlik rüyâsında bu makâmda yağmur görse Allâh’ın (c.c.) rahmetine işârettir. Kar görse daha ziyade rahmete işârettir. Çayır, ırmak, çeşme, deryâ görse ihlâs ve kalbin fenâsı sıfatıdır. Sâlik bu daireden sonra kâmil menzilesinde olduğundan gördüğü rüyanın ta’bîri ilhâmât-ı İlâhiye ile bilinir. Velhâsıl her bir dairede sâlikin telkîn-i esmâ için mürşide ihtiyacı vardır.²⁹⁹ Esmâ-ı seb’a (yedi esma) bu yedinci tavırda nihâyet buldu ise de, bunların ma’nâları dördüncü tavırda bilinir. Sâlike zâhîren ve bâtînen hil’at verilir. Onda Hakk’ın yüzünün parlaklığı görülür. Artık sâlik de bir mürşid-i kâmil haline gelmiştir. Onun namazı, hacı, zekâtı, orucu ve uykusu artık eskisi gibi değildir. Farklı manalar ifade eder. Bu makâma erişenler velilik makâmına dâhil olmuşlardır. Kur’ân’daki “*Kullarımın arasına gir*”³⁰⁰ ayeti tecelli etmiştir. Bu menzilde sâlik hilâfet makamını bulur da sanki üzerine

296 İbrahim Işıtan, “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi’ye Göre Sülûkün Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb’a)”, *Marife Dergisi*, 2010, S. 1, s. 95; Ali Haydar Bostancı, “*Tasavvuf’ta Etvâr-ı Seb’a ve Sofyalı Bâlî Efendi’nin Etvâr-ı Seb’a’sı*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 109.

297 Marmaravî, *Atvâr-Nâme-i Seb’a*, Millet Ktp., Ali Emîrî Şer’iyye, no: 1359/2, vr. 57a; Sünbül Sinân, *el-Atvâr-ı s-seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 6a.

298 Sünbül Sinân, *el-Atvâr-ı s-seb’a*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2835, vr. 8b.

299 Niyâzî Mısırî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a*, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, no: 1053/2, vr. 17b-18a.

300 Fecr, 89/29.

saadet yıldızı doğar. Rüyasında Allâh'ı yönsüz görür. Onu temaşa eder ve Allâh'ın zâtını bilir ve tanır.³⁰¹

Bir önceki tavrı da olduğu gibi burada da yedinci tavrın özellikleri hakkında müellifler farklı bilgiler vermişlerdir. Buna göre Marmaravî ve Bâlî Efendi son tavrın mahalli/makâmı için “kuds” derken, Karamânî “sırru's-sır”, Sünbül Sinân “sırru'l-ahfâ”, Saruhânî ise “hafâ-i mutlak” demişlerdir. Aslında tavrıların mahalli/makâmı hakkında farklı olarak yapılan isimlendirmeler istilâh olarak ele alındığında aynı şeyleri ifade ettikleri görülmektedir. Farklılık sadece isimlendirme konusunda yapılmıştır. Bununla birlikte müelliflerin elde ettikleri manevi tecrübe ve müşahedelerinin de farklı isimlendirme konusunda etken olduğu söylenebilir. İshak Karamânî bu son tavrın ruh mertebesinin “Kudsî” olduğunu beyan etmiştir. Zira sâlik bu tavrı ruhânî olarak en üstün ruh mertebesini de elde etmiş olmalıdır. Çünkü sâlik bu makamda artık irşâd ehliyetine sahip olmuştur. Ancak her ne kadar bu tavrı son denilse de aslında buna bir nihayet yoktur. Sâlik burada velayet mertebelerinin en üstüne çıkmış olsa da yine de onun düşme tehlikesi her an mevcuttur. Sûfiler bu gerçeği “Peygamberler ma'sumdur. Evliyâ ise mahfuzdur” sözüyle ifade etmişlerdir. Yani atvâr-ı seb'a'yı tamamlayan sâlik Allah tarafından günahlardan tamamen korunmuşluk (ismet) sıfatına sahip olamazlar.

Yedinci Tavr								
16. Yüzyıl								
Müellif	Nefis Mer-tebesi	Mahalli Ma-kamı	Seyri	Günü	Nücûmu	Nebisi	Rengi	Ruh Mertebesi
Marmaravî	Kâmile	Kuds	Billâh	Cuma	-	Muhammed	-	-
İshâk Karamânî	Sâfiye	Sırru's-sır	Billâh	-	-	-	Renksiz	Kudsî
Sünbül Sinân	Sâfiye	Sırru'l-ahfâ	Billâh	-	Hilâl	-	-	-
Bâlî Efendi	Kâmile	Kuds	Billâh	Cuma	-	Muhammed	-	-
Saruhânî	Sâfiye	Hafâ-ı Mutlak	Billâh	-	-	-	Renksiz	-
17. Yüzyıl (Zikri)								
Ayıntâbî	Sâfiye	Sırr-ı Ahfâ	Billâh	Yâ Kakhâr	-	-	-	-
Kuloğlu İlyas	Sâfiye	-	-	Yâ Kakhâr	-	-	-	-
Niyazi Mısrî	Sâfiye	-	-	Yâ Kakhâr	-	-	-	-
Nizamoglu	-	-	-	-	-	-	-	-

2. RÜYANIN BİLGİ DEĞERİ VE ATVÂR-I SEB'A RÜYA İLİŞKİSİ

Atvar-ı seb'ada (yedi tavrı) terfi özellikle Halvetiyye tarîkatı ve şubelerinde salikin gördüğü rüyalar dikkate alınarak söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle atvar-ı

301 Necdet Şengün, Kuloğlu Şeyh İlyas Etvâr-ı Seb'a Nefsin Yedi Mertebesi, İlâhiyât Yay., Ankara 2013, s. 69.

seb'a konusunda rüya konusu önem arz atmaktadır. Bu sebeple rüya konusunu ayrı başlık altında incelemeyi uygun gördük. Bu kısımda rüyanın mahiyeti, bilgi değeri ve atvar-ı seb'a ile rüya arasında ilişkiye ana hatlarıyla ile de olsa temas edeceğiz.

2.1. Rüyanın Mahiyeti

Rüya Arapça'da "görmek" anlamına gelen "رأى" fiilinin mastarlarından biridir. Sözlükte ayrıca "uykuda bir şeyi görmek veya uykuda görülen şey" anlamlarına gelmektedir.³⁰² Tasavvuf ıstılahında rüya, kalbe gelen düşünceler ve hayâl gücünde sûret bulan hallerdir ve keramet çeşitlerinden bir türdür. Rüyâ, uykuda bilinç hallerinin tamamen kaybolmadığı bir anda görülür ki buna yakaza da denilmektedir.³⁰³

2.2. Rüyanın Bilgi Değeri ve Atvar-ı Seb'a Rüya İlişkisi

Rüyanın bilgi değeri ilim dallarına göre farklılık arz etmektedir. Sonda söyleyeceğimizi başta ifade etmemiz gerekirse Tefsir ve Kelam'da ele alınan peygamberlerin rüyaları ve tasavvuf da ise salikin rüyasını dışarıda tutarsak genel anlamda İslami ilimlerde rüya bir bilgi kaynağı olarak kabul edilmez. Peygamberler dışındaki insanların rüyaları ise genel olarak bir bilgi kaynağı değildir.

Bilgi kaynağının sahih duyu organları, sahih nakil ve akıl olduğunu kabul eden kelimcılara göre, ilham ve rüya bilgi kaynağı olarak kabul edilmez.³⁰⁴ Nitekim tasavvufi literatürde önemli bir yeri olan Kelâbâzî (380/990), akaid ve ahkâm konularında, çalışıp öğrenilerek bilgi elde edileceğini belirtmiştir. Hadis, fıkıh ve usul bilginlerinin çoğunluğuna göre de rüya ile dînî bir hüküm sabit olmaz.

Sûfiler rüyanın bilgi değeri hakkında daha müsbet bir yaklaşım sergilemişlerdir. Onlara göre rüya bilgi edinme kaynaklarından birisi olarak kabul edilmiştir. Bu konuda fakih olmasının yanında sûfilik yönü de olan Gazzâlî kesin bir ifade ile rüyânın velayat makamında olanlar açısından inkâr edilemeyecek bir bilgi kaynağı olduğunu söylemiştir.³⁰⁵ Nitekim bir kısım sûfiler, zayıf olarak kabul edilen bazı hadislerin sıhhatini tespit konusunda, mânevi âlemde Hz. Peygamber'le (s.a.v) görüştiklerini söylemişlerdir.

³⁰² Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, İstanbul 1852, c. III, s. 817.

³⁰³ Kuşeyri, *Risâle*, s. 467.

³⁰⁴ Ömer Nesefî, *İslam İnançının Temelleri Akaid*, Haz. M. Seyyid Ahsen, Bayrak Yay., İstanbul 2011, s. 45.

³⁰⁵ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, çev.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1974, c. 1, s. 15.

Aynı şekilde Şa'rânî "et-Tabakâtü'l-Kübrâ" isimli eserinde Hz. Peygamber'i (s.a.v) rüyasında gördüğünü ve bir hadisin rivayetinin sıhhatini sorduğunu anlatmaktadır.³⁰⁶

Rüyanın bilgi değeri hakkında yukarıda zikredilen farklı görüşlere karşılık rüya-ya Kur'an ve Hadislerde çoğunluğu peygamber olmakla beraber peygamber olmayanlarla de ilişkili şekilde yer verilmiştir. Kur'an'da rüya ile ilgili kıssalar şunlardır: Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'i kurban etmesi ile ilgili olarak gördüğü rüya³⁰⁷, Hz. Yûsuf'un on bir yıldızı, güneşi ve ayı kendisine secde ederken gördüğü rüya³⁰⁸, Hz. Yûsuf'un zindan arkadaşı olan iki gencin gördüğü rüya³⁰⁹ Mısır melikinin gördüğü ve Hz. Yûsuf'a tabir ettirdiği rüya³¹⁰, Hz. Peygamber (s.a.s)'in Bedir savaşı öncesi gördüğü rüyalar³¹¹ ve İsra suresinde geçen rüyadır.³¹² Hadis kültüründe rüyalar ve yorumlarıyla ilgili oluşan zengin literatür içerisinde Peygamber Efendimiz (s.a.s)'in hem kendisinin gördüğü rüyaları hem de ashabıninkini tabir ettiğini ve ettirdiğini görmekteyiz.³¹³

Sonuç olarak Kur'an ve Sünnet'te de dikkate alınmış bir tecrübe olan rüya tasavvufî alanda ve özellikle atvâr-ı seb'a konusunda önemlidir. Mürşidler rüyâlara göre müntesiplerine yol haritası çizmişlerdir. Bazı sûfiler bir kısım eserlerini te'lif etme sebeplerinin görmüş oldukları müjdeli rüyalar olduğunu söylemişlerdir. Muhyiddîn-i Arabî, Fütûhât-ı Mekkiyye isimli eserini kalbine gelmiş olan füyûzât ve görmüş olduğu rüyalarından sebebiyle yazdığını belirtmiştir. Yine "Fususü'l-Hikem" isimli eserinin giriş bölümünde açıkladığı hakikatleri rüyasında insanlara anlatmak için bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.v) elinden aldığı belirtmiştir.³¹⁴ "Marifetnâme" adlı eserin yazarı Erzurumlu İbrahim Hakkı da rüyada görülen hayvanlar ile nefsin sıfatları arasında ilişki olduğunu ve kaplanın kibri, kurdun hasedi sembolize ettiğini söylemiştir.³¹⁵

³⁰⁶ Seyit Avcı, (2004), "Keşif Yoluyla Hadis Rivayeti Meselesi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c.4, s.4.

³⁰⁷ Sâffât, 37/101-103.

³⁰⁸ Yûsuf, 12/4.

³⁰⁹ Yûsuf, 12/36.

³¹⁰ Yûsuf, 12/43-49.

³¹¹ Enfâl, 8/43.

³¹² İsra, 17/60.

³¹³ Hasan Avni Yüksel, *Türk-İslam Tasavvuf Geleneginde Rüya*, MEB Yay., İstanbul 1996, ss. 117-132.

³¹⁴ Muhyiddin ibn Arabî, *Fususü'l-Hikem*, Trc. Nuri Gençosman, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 19.

³¹⁵ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, Sadeleştiren: Turgut Ulusoy, Bahar Yay., İstanbul 1987, ss. 99-100.

Rüya, insan psikoloji alanında olduğu gibi ilk zâhid ve sûfilerden bu tarafa tasavvufun önemli bir konusu ve bilgi kaynağı olmuştur. Nefis mertebelerinin açıklandığı atvâr-ı seb'â konusu işlenirken bir üst mertebeye geçilmesi, görülen rüyaların yorumlanmasıyla mümkün olmaktadır. Bu yorumlar indirgemeci bir anlayışla olmamakla birlikte teolojiktir ve genellikle rüya sahnelerine sembolik anlamlar yüklenmek suretiyle yapılmaktadır.³¹⁶

Peygamberlerin gördüğü rüyalar vahiy, velîlerin gördüğü rüyalar ise ilham olarak kabul edilir. İmâm-ı Gazzâlî, Hz. Peygamber'den (s.a.v) sonra vahyin kesilmiş olmasından dolayı görünmeyen alemlerle (âlem-i ğayb) irtibatın rüya ile kurulduğunu belirtir.³¹⁷ Kelâbâzî et-Ta'arruf'ta, Kuşeyrî er-Risâle'de rüya konusuna ayrı bir bölüm ayırmıştır. Kuşeyrî'ye göre rüya kerametın bir çeşidi olup mahiyet bakımından kalple bağlantısı vardır. Kalbe gelen hâtır (mânevî hitap) ve muhayyile ile tasavvur edilen bir haldir; uykuda bütün his ve şuur hallerinin tamamen yok olmadığı bir sırada görülür. Rüya, insanların kalplerinde yaratılan ve karar kılan şeyin tahayyül ve tasavvur aracılığıyla anlaşılmasıdır. İnsan uyuduğu anda duyusal organları ile maddî âleme ait şeyleri his ve idrak etme yetileri kendisinden gider; duyulur ve zorunlu bilgilerle meşgul olan muhayyile ve tasavvur melekesi kendisini bu gibi şeylerden sıyrır. Uyandığı zaman rüyada gördüğü hallerin uyanık iken müşahede ile hissettiğı duyulur ve zorunlu bilgilere nazaran zayıf olduğunu görür. Bir şeyi uyanık halde görmekle rüya esnasında görmek arasındaki fark gün ışığında görmekle lamba ışığı altında görmek arasındaki fark gibidir.³¹⁸ Tasavvufî kaynaklara göre Hak'tan ve rüya meleğinden gelen rüyalara sâdik rüya, nefisten ve şeytandan kaynaklanana kâzib rüya denir. Sâlihlerin görmüş olduğu rüyalar ise genellikle nitelik bakımından müjdeleyici olduğundan bunlara büşrâ denilmektedir.

Tasavvuf'ta rüya konusunda sâlikin uyması gereken edeblerinden bir tanesi de rüyâlarını sadece şeyhine veya şeyhinin müsaade ettiği rehberine anlatarak tâbir ettir-

³¹⁶ Muhammed Ecmel, "Sufi Ruh Bilimi", *Sufi Psikolojisi*, Haz. Kemal Sayar, İnsan Yay., 3. baskı, İstanbul 2003, s. 88.

³¹⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, çev.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1974, c. 4, s. 488.

³¹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 2004, s. 715

mesidir. Rüyâlarını sâlikin kendisinin yorumlaması doğru olmaz.³¹⁹ Zira sâlikin nefsinde, şuuraltına gizli olan bir arzu veya dürtü rüyasını da etkileyebilir. Uykuda veya uyanırken, rüyâ ile şuur altına ait arzular birbirine karışabilir. Dolayısıyla sâlik nefsinde ve şuuraltında gizli olan bu dürtüleri tefrik ve tesbit edemeyebilir. Rüya tabiri konusunda maharetli olan şeyhe konu arz edilince mesele daha kolay çözümlenir. Eğer rüya Hakk'tan ise bu şeyhin delâletiyle ortaya çıkmış olur. Veya neftsen kaynaklanan bir durum varsa buna da şeyh vasıtasıyla önlem alınır. Böylece sâlikin ruh dünyası genişler. Sâlikte oluşan bu tür manevi ağırlığı mürşid, Allah'a dayanmanın sıhhati ve tam bir mârifet sayesinde kolayca üstlenir.³²⁰

Sonuç olarak ruhani bir süreç olan seyr u sülûkta tavırlarda terfinin yine ruhani bir tecrübe olan rüya ile ilişkisi kaçınılmazdır.

³¹⁹ Ebû Hafs Ömer Şihâbüddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, Haz. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989, s. 516.

³²⁰ Ebû Hafs Ömer Şihâbüddîn es-Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, Haz. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989, s. 517.

SONUÇ

Mutasavvıfların seyr u sülûk anlayışına göre mânevî yolculuk daha başlangıçta ciddî manada rûhî bir değişimle başlamaktadır. Çünkü bu yolun sâliki eski huy ve ahlakından bütünüyle uzaklaşmaya programlanır. Şuur alanını meşgul eden her türlü alakayı kontrol altında tutmaya yönelir. Riyazat yoluyla şuurunu dış etki ve bağlardan ayırıp ilâhî hakikatleri keşfetmeye yönelir. Yedi evrede gerçekleşen mânevî yolculuk kişiye davranışlarını mânevî amaçlar adına yapabilme kâbiliyetini kazandırır. Sâlik hareket ve tavırlarını ilâhî sıfatlardan yansıyan nûrun neticesinde ilham edilen bilgiler eşliğinde gerçekleştirir. Tevhîd nûrunun tecellîsinden gelen mârifetle zulmânî ve nûrânî perdelelerin doğurduğu etkilerden kurtularak Yaratıcı'nın rubûbiyetini müşâhede eder. Maddî yönünün belirlemiş olduğu bağlardan da tamâmen sıyrılarak fenâ hâli sâyesinde insânî sıfatların tekâmülünü sağlar. Sufi daha sonra eşyâya tevhîd aynasından bakar ve hakikatleri temâşâ eder. Fenâdan sonra beka hâlini gerçekleştirmek sûretiyle mâsiva ile ilgiyi kesme anlamındaki velâyet mertebesine kavuşarak karanlık yönünü aydınlığa çevirmiş olur. Böylece bir beşer olarak gerçekleştirdiği olgunluğu ilâhî aşamada yaşayarak heyâtını devam ettirir. Zâtî tecellî sıfat ve fiilleriyle beraber kendini göstererek taklîdi iman yerini tahkiki imana bırakır. İfade ettiğimiz bu aşamaları geçip tekâmülünü gerçekleştiren kişi, dünyevî hayâtın endişe ve kaygılarını terk ederek, kişilik bozukluklarından ve zihin dünyâsını bozan düşünce ve davranışlardan kurtulur. Diğer bir ifadeyle bu kişi kemâle ermiş, ahlâkını güzelleştirmiş ve sırf Allâh için hareket etme gücüne ermiş biri hâline gelir. Bu verdiğimiz bilgiler ışığında seyr u sülûk, kalbin ve nefsin hakikatlerini tanımak, onların rûhânî dönüşümlerini sağlamak ve mânevî hastalıklara uygun tedâvi yöntemleri üretmek sanatı olarak değerlendirilebiliriz.

Kısaca sülûk, beşerî benliğin ilâhî benlikte fânî kılınmasıdır. Çünkü sâlik, bütün algılarını kendisiyle Yaratıcı'sı arasında bir perde olarak telakkî eder ve bu perdeleri aşmak için, her türlü kirlilikten uzak olan asıl benliğini harekete geçirebilecek rûhânî egzersizler yapar. Bu çalışma metodunu aşkın veya mânevî bir terapi yöntemi olarak kabul edebiliriz. Bu anlatılanlardan hareketle atvâr-ı seb'a konusunu (seyr u sülûkun evrelerini) topluca şu şekilde anlatabiliriz:

Dînî hayat, değişik rûhî/psikolojik mertebelerde tecrübe edilmeye müsait bir derinliğe sâhip olup, sistemli uygulamalar sonucu şuur ve benlik yapısını köklü bir değişime uğratar. Bu yaşam biçimlerinden biri de duyu ve akıl üstü bir yöntemle (metafizik) ilâhi bilgiye ulaşmayı hedefleyen sûfî tecrübedir. Bu yöntem, insan fitratının duyu ve akıl üstü bir alanda yapılan tecrübeyle bilgi elde edebilmesi ve rûhânileşmeye kâbiliyetli bir özellikte olması gerçeği üzerine dayanmaktadır. Tasavvufî tecrübenin temelinde insanın kendi zâtının hakikatine kavuşma isteği ve mutlak hakikatle vâsıtasız iletişim kurma arzusu yatmaktadır. Bu arzunun gerçekleşmesi, insan nefsinin/benliğinin kendi geçici yönünü terk edip Yaratıcısı'nın yol göstericiliğinde yeni bir varlık ve benlik kazanarak şuur ve kişiliğin yeniden yapılanmasına bağlıdır. Aşağı benin oluşturduğu monoton ve olağan yaşam tarzından kurtularak, ferdî benliği aşan sonsuz varlığın şuur alanını kapsamı nedeniyle, kişi bütün rûhî fonksiyonlarını yeniden düzenler.

Osmanlı'nın kuruluşunda ve Osmanlı toplumunun oluşmasında maya hükmünde olan tasavvuf, her dönemde etkili olmakla birlikte özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda daha fazla etkilidir. Söz konusu yüzyıllarda tekkelerin sayısında bir artış olmuştur. Bu artışın doğal bir getirisi olarak toplumun omurgasını oluşturan üçlü sacayağından (tekke, cami, medrese) birisi olan tekke hem nicelik hem nitelik bakımından Osmanlı'da her zaman üstte olmuştur. Öyleki tekkeler, düşünce sistemlerinin tesis edilmesinde edilgen değil etken bir konumda bulunmuşlardır. Bu tesir de kendisini ibadet, kültür, edebiyat ve felsefe alanlarında göstermiştir. İslam dininin sosyal, kültürel anlamda bir çok zenginliği bu sayede ortaya çıkmıştır. Bütün tarikat mensupları gerek merkezleri olan tekkelerde, gerekse cami, medrese ve buldukları sair yerlerde Anadolu'da tasavvuf kültürünü yaymak, halkın irfan seviyesini yükseltmek, idarenin daha sıhhatli yürümesini sağlamak amacıyla yoğun faaliyet göstermişlerdir. Bu faaliyetler cümlesinden olarak zahirî ve bâtinî ilimlerle mücehhez olan kimi sûfilerin müderrislik yaptıklarını söyleyebiliriz. Medreselerde talebe okutan bu zâtlar bir taraftan da İslâmî ilimlerin her sahasında eserler te'lif etmişlerdir. Konumuz olan "atvâr-ı seb'a" eserleri de diğer İslâmî ilimlere dair telif edilen kitapların yanında küçümsenemeyecek bir konuma sahiptir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu takip eden yüzyıllarda bu konudaki telif eserler daha fazla olmuştur. Öyleki yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde müellifi belli olan veya olmayan bu eserler hayli yekün tutmaktadır. Özellikle 16 ve 17. yüzyıllarda Halvetî

tarîkatına mensup müelliflerin atvâr-ı seb'a konusunda diğer tarîkatlara nisbetle daha fazla eser te'lif ettikleri tesbit edilmiştir.

Atvâr-ı Seb'a mahiyeti itibariyle "insan" merkezli bir konudur. Sûfilere göre insan kainâtın özü hükmündedir. Bazı sûfiler "insan"ı büyük alem (âlem-i kübrâ) kainâtı ise küçük âlem (âlem-i suğrâ) olarak isimlendirmişlerdir. Bu nedendir ki insanın kâinat ile olan yakın alakası yadsınamaz bir gerçekliktir. Dolayısıyla sûfi müellifler insana ait olan tavırları açıklarken aynı zamanda onun yeryüzünde bulunan canlı (zî hayat) ve cansız (câmid) var olan varlıklarla ve zaman mefhumuyla olan yönlerine, gökyüzünde yıldız kümeleri (felek) ile olan yakınlıkları ve alakalarına eserlerinde değinmişlerdir. Yapmış olduğumuz bu çalışma ile Osmanlı Toplumunda 16 ve 17. Yüzyıllarda yaşamış sûfi müelliflere ait 9 adet atvâr eserini mukayeseli şekilde değerlendirmeye gayret ettik. Buna göre ortaya çıkan hususları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Bazı müellifler tavırları açıklarken o tavra ilişkin sadece ilgili olduğu esma ve nefis mertebesinin ne olduğu hakkında bilgi vermişlerdir. Bunlar tavırları sâlikin göreceği rüyalar üzerinden anlatmaya çalışmışlardır. Bu tür eserler seyr u sülûk esnasında sâlikin işini kolaylaştırıcı pratik uygulamaları kapsamaktadır. Mısırî, Kuloğlu ve Ayıntâbî'nin eserlerini bu kapsamda değerlendirebiliriz. Atvâr eserlerinde rüyaya ağırlık veren müelliflerin tamamının 17. Yüzyılda yaşamış olması da dikkate değer bir konudur.

2. Özellikle 16. Yüzyıl müellifleri yazdıkları eserlerde tavırların özellikleri hakkında diğerlerine nisbetle daha fazla bilgi vermişlerdir. Marmaravî ve Bâlî Efendi'nin eserlerini bu kapsamda değerlendirmemiz mümkündür. Zira her bir tavrın nefis mertebesi, makâmı, seyri, günü, yıldızı, Nebîsi hakkında bilgiler vermişlerdir. İshak Karamâni ise diğer müelliflerden farklı olarak tavırların ruh mertebesi konusunda da bilgi vermiştir.

3. 16. yüzyıl müellifleri eserlerini nesir olarak yazmayı tercih ederlerken 17. yüzyıl müelliflerinden Niyâzi Mısırî hariç tamamının eserlerini manzum olarak telif etmiş olmaları dikkat çeken bir diğer önemli husustur.

Mukayeseli şekilde değerlendirmeye aldığımız yukarıda zikredilen atvâr eserlerinin içerik itibariyle ayniyet arzettiğini farklılık arzedenden anlatımların ise konunun bütünlüğüne dair tamamlayıcı unsurlar olarak (mütemmim cüz) karşımıza çıktığını söyle-

yebiliriz. Zira yazılan eserlerin hacim olarak küçük olması müelliflerin konuyu daha sade ve anlaşılır kılma hedefinden kaynaklanması muhtemeldir. Ayrıca seyr u sülûk konusu her müellifin idrak ettiği manevi tecrübelerine göre de şekillendiği için yazılan atvâr eserlerinde farklılıkların olmasını olağan bir durum olarak görebiliriz.

Bazı müelliflerin tavırları detaylıca bazılarının ise kısa, öz ve sadeliği esas alarak anlatmış olmalarıdır. Bu durum ise her bir sûfinin muhatab olduğu kitle ile alakası açısından değerlendirmemiz mümkündür. Şöyleki tekkede ki dervişana has yazılan eserler içerik olarak kolay anlaşılır, hemen uygulanabilir, sade bilgiler içerir olması gerekir. Bu eserlerden sâliklerin tekkede günlük olarak istifade etmeleri mümkündür. Buna karşılık her bir tavrın birçok yönden değerlendirmeye tabi tutarak açıklayan müelliflerin muhatab kitlesi sadece tekkede sülûka girmiş dervişler olmamalıdır. Zira pratik anlamda günlük olarak onları ilgilendirmeyen konular olduğu ortadadır. Bu tür eserler daha çok ilmiye sınıfına yönelik yazılmış ve sonraki nesillere miras olarak kalması umulan tasavvuf literatürü adına ilmî bir kazanım olarak değerlendirebiliriz. Diğer bir ifadeyle atvar-ı seba konusunda kaleme alınan hacimli eserleri birer “usûl-ü atvar-ı seb’a” eseri olarak da değerlendirebiliriz.

Atvâr-ı seb’a konusunda yazılan eserlerde benzerlik içeren durumlar daha çok sûfî müelliflerin meşreblerinin aynı olmasıyla açıklanabilir. Zira bu çalışmamızda eserlerini çalıştığımız sûfîlerin tamamının “Halvetî” oluşu bu savımızı desteklemektedir.

Sonuç olarak “Atvâr-ı Seb’a” konusunda daha önceden tez/makale düzeyinde akademik çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bizim bu çalışmamız ilgili konuda birden fazla eserin mukayeseli şekilde değerlendirmesi şeklinde olduğunda ilk olma özelliğine sahiptir.

KAYNAKÇA

- Âsım Efendi, Mütercim, el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît, Matbaa-tü'l-Osmâniyye, İstanbul 1250.
- Aşkar, Mustafa, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, AÜİFD, Ankara 1993.
- Aşkar, Mustafa, Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İnsan Yay., İstanbul 2005.
- Ateş, Süleyman, İrfan Sofraları, Emel Matbası, Ankara 1971.
- Ateş, Süleyman, Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1969.
- Aydın, Abdullah, Üsküdarlı Fenâyî Cennet Mehmet Efendi ve Dîvânı, Kaknüs Yay., İstanbul 2004.
- Ayıntâbî, Şâh Velî, el-Kevâkibu'l-Muzî'e, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, no: 2022.
- Ayıntâbî, Şâh Velî, Atvâr-ı Seb'a, Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi, no: 827/7.
- Ayıntâbî, Şâh Velî, er-Rihletü's-Seniyye ve'l-Vasiyyetü'l-Behiyye li'l-Fukrâi'l-Halvetiyye, Bâyezit Devlet Ktp., no: 3188/1.
- Ayıntâbî, Şâh Velî, Risâletü'l-Bedriyye, Süleymaniye Ktp. Ayasofya, no: 2022/2.
- Aynî, Mehmet Ali, Tasavvuf Tarihi, Vatan Matbaası, İstanbul 1341.
- Ayvansarâyî, Hüseyin, Vefeyât, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, no: 1375.
- Bağdatlı, İsmail Efendi, Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin, İstinsah: Mahmut Kemal İnal ve Avni Aktunç, İstanbul 1955.
- Bostancı, Erhan, Bâlî Efendi'nin Atvâr-ı Seb'a Risâlesi ve Etvâr-ı Seb'a'nın Tasavvuf'taki Yeri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1993.
- Bostancı, Ali Haydar, Tasavvuf'ta Etvâr-ı Seb'a Sofyalı Bâlî Efendi'nin Atvâr-ı Seb'a'sı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1993.
- Bursalı, Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, Meral Yay., İstanbul 1972.
- Cami', Mevlana Abdurrahman, Nefahâtü'l-Üns min Hadaratı'l-Kuds, Terc. ve şerh: Lâmî Çelebi, Marifet Yay., İstanbul 1289.
- Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Ağaç Yay., İstanbul 2009.
- Çelebi, Katib, Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn, nşr., Kilisli Muallim Rifat-Şerafettin Yaltkaya, İstanbul 1943.

- Çelebi, Kâtib, Fezleketü akvalü'l-ahyâr fi'l-ilmu't-tarih ve'l-ahbâr, Beyazıt Ktp., no: 10318.
- Dodurgalı, Abdurrahman, “Nefs ve Eğitimi”, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1998.
- Dorst, Birgitte, Jung Psikolojisi ve Tasavvuf , edit.: J. Marvin Spiegelman vd., çev. Kemal Yazıcı ve Ramazan Kutlu, İnsan Yay., İstanbul 1994.
- ed-Deylemî, Ebû Şucâ'a Şîreveyh b. Şehridâr b. Şîreveyh, Firdevsü'l-Ahbâr bi Me'sûri'l-Hitâbi Muhraci alâ Kitâbi's-Şihâb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Lübnan 2010.
- Efendi, Hoca Sadeddin, Tacü't-Tevâirih, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999.
- Efendi, Âlim Sinan, Terceme-i Mesâbihi's-Sünne, Manisa İl Halk Ktp., Yz. no: 261/1.
- el-Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ, Beyrut 1351.
- el-Ensari , Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali, Lisânu'l-Arab, tahk.: Âmir Ahmed Haydar, Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- el-İskenderî, İbn Atâullah, Hikemü'l-Atâiyye El-Muhkem Fî Şerhi'l-Hikem (Tasavvufî Hikmetler), şerh.: Kastamonulu Ballıklızâde Ahmet Mahir, haz. Selahattin Hacıoğlu, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011.
- el-Kefevî, Mahmud b. Süleyman, Ketâibu A'lâmi'l-Ahyâr min Fukahâi Mezhebi'n-Nu'mâni'l-Muhtâr, Süleymaniye Ktp., Reisülküttab, no. 690.
- el-Kürdi, M. Emin, Tenvîru'l Kulûb, (nşr: Necmeddin Emin el-Kürdi), Halep 1411/1991.
- en-Nakşibendi, Mehmed Nuri Şemseddin, Miftâhu'l-Kulûb, Trc.: Abdulkadir Akçiçek, Huzur Yayın Dağıtım, İstanbul 1982.
- Eraydın, Selçuk, Tasavvuf ve Tarîkatler, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 2004.
- Erginli, Zafer, İlk Sûfilerde Nefis Kavramı: Hâris Muhâsibî Örneği, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE., Bursa 2001.
- es-Sicistânî, Ebû Dâvûd, Kitâbu's-Sünen, Trc: Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, İstanbul 2007.
- es-Sühreverdî, Ebû Hafs Ömer Şihâbüddîn, Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları), Haz. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Erkam Yay., İstanbul 1989.

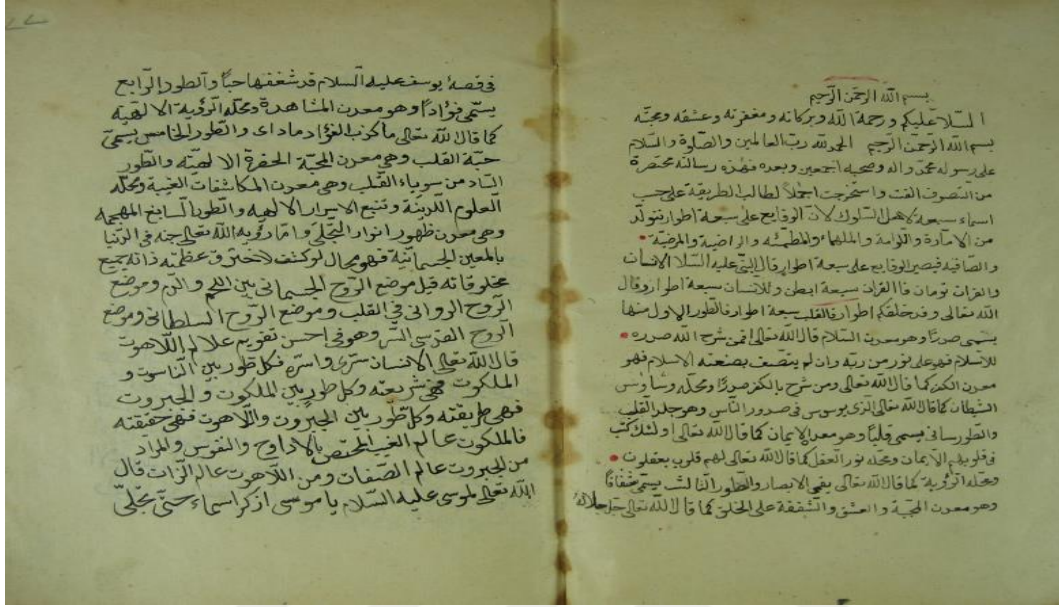
- Gazâlî, İmam, İhyâu Ulûmi'd-dîn, çev.: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., İstanbul 1974.
- Gazâlî, İmâm, Mevâiz-i Kudsiyye, Trc: Ahmet Mahmut Ünlü, Arifan Yay., İstanbul 2012.
- Gelibolu'lu, Mustafa Âlî, Künhü'l-ahbâr, Süleymâniye Ktp., Halet Efendi, no. 598.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Niyâzî-i Mısrî, Şarkiyat Mecmuası, İstanbul 1972.
- Gündüz, İrfan, Gümüşhânevî Ahmed Ziyâuddîn Hayatı-Eserleri-Tarîkat Anlayışı ve Hâlidîyye Tarîkatı, Sehâ Neşriyat, Ankara 1984.
- Gündüz, İrfan, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, Seha Neşriyat, Erzurum 1983.
- Gümüşhanevi, Ahmed Ziyâuddîn, Cami'u'l-usûl (nşr. Edib Nasrüddin), Beyrut 1998.
- Hânîzâde, Seyyid İbrahim, Şerh-i Kasîde-i Muhrika, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Nuri Ergin Yz., no. 485.
- Haririzade, Muhammed Kemaleddin, Tıbyânu Vesâilî'l-Hakâiki fî Beyânî Silsileti't-Tarâik, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, no: 430/1.
- Haririzâde, Muhammed Kemaleddin, el-Mevrîdü'l-Hass bi'l-Havas fî Tefsîri Sureti'l-Ihlas, Haz. Yakup Çiçek, İFAV Yay., İstanbul 1996.
- Hocazâde, Ahmed Hilmi, Ziyaret-i Evliya, Daru Hilafeti'l-Aliyye, İstanbul 1325.
- Hulvi, Mahmud Cemaleddin, Lemezât-ı Hulviyye, Haz. Mehmed Serhan Tayşi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı yay., İstanbul 1993.
- Işıtan, İbrahim, "Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi'ye Göre Sülûkun Yedi Evresi (Atvâr-ı Seb'a)", Marife, Konya 2010.
- Kara, Mustafa, "Bursa Tekkeleri ve Tasavvufî Hayat Ozerine Genel Bir Değerlendirme", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 1987.
- Karamânî, Cemâleddin İshâk, Risâle fî'l-atvâr-ı Seb'a, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, no: 1194.
- Kâşânî, Abdürrezzâk Kemâleddin b. Ebi'l-Ganâim, Istılahati's-Sufiyye, Tahkik: Muhammed Kemal İbrahim Cafer, Kahire 1981.
- Kâşânî, Abdürrezzâk Kemâleddin b. Ebi'l-Ganâim, Letâifu'l-a'lâm fî işarâtı ehli'l-ilhâm: Tasavvuf Sözlüğü, çev.: Dr. Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kehhâle, Ömer Rıza, Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1414/1993.

- Konyalı, İbrahim Hakkı, Niğde Aksaray Tarihi, Fatih Yay., İstanbul 1975.
- Köprülü, Mehmet Fuat, İlk Mutasavvıflar, Akçağ Yay., İstanbul 2013.
- Köprülü, Mehmet Fuat, Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Akçağ Yay., İstanbul 2004.
- Kuloğlu, Şeyh İlyas, Atvâr-ı Seb'a, Manisa İl Halk Ktp., Yz. No: 45 Hk. 6266.
- Kübrâ, Necmüddîn, Fevâihu'l-Cemâl, Çev.: Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul 1980.
- Marmaravî, Ahmed Şemseddin, Atvâr-nâme-i Seb'a, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şer'iyeye, no: 1359/2.
- Mecdî, Mehmed Efendi, Hadâikü's-Şekâik, Hz.: Abdülkadir Özcan, Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- Meral, Arzu, "Seyyid Seyfullah Külliyyâtı 1", Revak Kitabevi, İstanbul 2014.
- Mısrî, Niyâzî, el-Esmâü's-seb'a fî'l-atvâri's-seb'a Şerhi, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 2516.
- Mısrî, Niyazi, Risâle-i Etvâr-ı Seb'a, Millî Ktp., Yazmalar Koleksiyonu, 1053/2.
- Muslu, Ramazan, "Halvetiyye'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi", Tasavvuf 2007.
- Muslu, Ramazan, Mustafa Kemaleddin Bekrî ve Tasavvufî Görüşleri, Erkam Yay., İstanbul 2005.
- Müstakîm-zâde, Süleyman Sa'deddîn Efendi, Mecelletü'n-Nisâb, Tıpkı Basım, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- Nesefî, Azîzüddîn, İnsân-ı Kâmil, Terc. Mehmet Kanar, Dergah Yay., İstanbul 1990.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Babailer İsyanı, Dergah Yay., İstanbul 1980.
- Ögke, Ahmet, Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İnsan Yay., İstanbul 2001.
- Öngören, Reşat, Osmanlılar'da Tasavvuf, İz Yay., İstanbul 2003.
- Rûmî, Eşrefoğlu, Müzekki'n-Nüfûs, Haz. Abdullah Uçman, İnsan Yay., İstanbul 2006.
- Sami, Şemseddin, Kâmûs-ı Türkî, Çağrı Yay., İstanbul 1996.
- Seccâdî, Seyyid Cafer, Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü, çev.: Hakkı Uygur, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Serin, Rahmi, İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler, Petek Yay., İstanbul 1984.
- Sühreverdî, Şihabüddin, Avârifü'l-Meârif: Gerçek Tasavvuf, Trc.: Dilaver Selvi, Se-merkand Yay., İstanbul 2004.

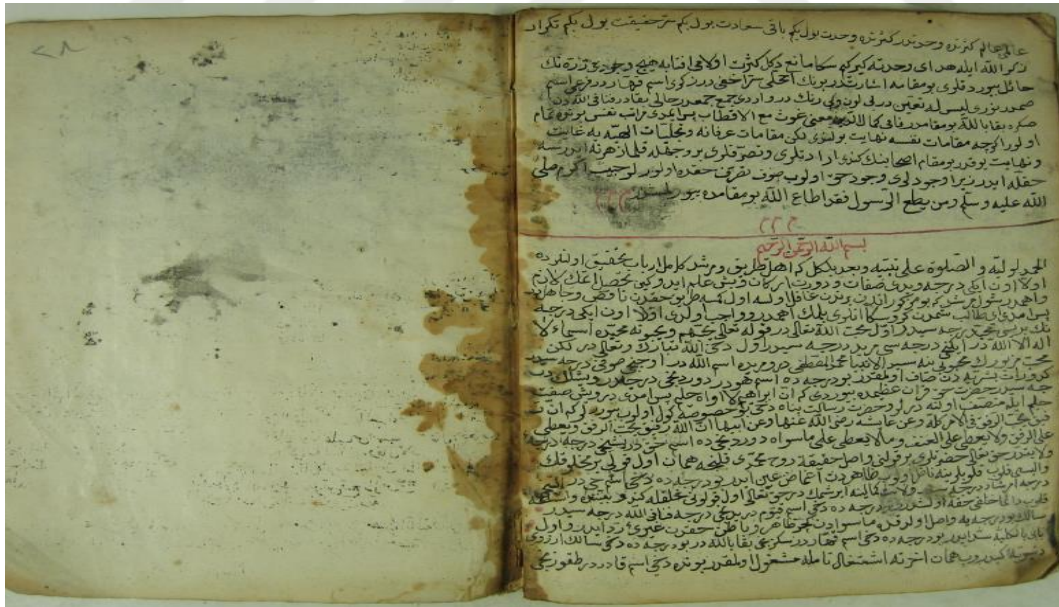
- Süreyya, Mehmet, Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniye, Matbaa-i Amire, İstanbul 1308.
- Şengün, Necdet, Kuloğlu Şeyh İlyâs Etvâr-ı Seb'a Nefsin Yedi Mertebesi, İlâhiyât Yay., Ankara 2013.
- Şengül, Fatma, Uşşâkilerde Atvâr-ı Seb'a, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2009.
- Tabibzâde, Derviş Mehmed Şükrü İbn İsmâil, Silsilenâme-i Sâdât-ı Sûfiyye, Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., Aziz Mahmud Hüdâyî Bölümü,, no: 1098.
- Taşköprüzâde, Ahmet Isâmuddin, eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye, Beyrut 1975.
- Taşköprüzâde, Ahmed Isâmuddîn, Hadâiku'ş-şekâik Terc.: Mehmet Mecdi Efendi, nşr. hazırlayan, Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989.
- Trabzonî, Kösec Ahmed, Tuhfetü'l-Ahbab fî's-Sülûk ilâ Tarîki'l-Ashâb, Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi Bölümü, no: 2030.
- Toprak, Mehmet Sait, Hadisleri Bakımından Risâle fî Etvâri's-Sülûk (Cemâli el-Karamânî), Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, (Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2000.
- Tosun, Necdet, Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı, İnsan Yay., İstanbul 2002.
- Türer, Osman, "Letâif-i Hamse", DİA, Ankara 2003.
- Vicdânî, Sâdik, Tomar-ı Turuk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi, Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, İstanbul 1338.
- Vassâf, Hüseyin, Sefîne-i Evliya, Kitabevi Yay., İstanbul 2014.
- Yakıt, İsmail, Türk-İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme, Ötüken Yay., İstanbul 1992.
- Yazıcı, Tahsin, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", İstanbul Enstitüsü Dergisi, S. 2, İstanbul 1956.
- Yıldız, Alim, Fenâyî Cennet Efendi Dîvânı, Cumhuriyet Üniversitesi Yay., Sivas 2010.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul 2004.
- Yusuf Sinan, bin Yakub, Tezkire-i Halvetiyye (Menâkib-i Şerif ve Tarikat-name-i Pirân ve Meşâyih-i Tarikat-i Halvetiyye), İstanbul 1290.
- Yusuf Sinan, bin Yakub, Menâkib-i Cemal Halveti, Milli Ktp., Yazmalar no., A/1724.
- Zirikli, Hayreddin, el-A'lam Kamûs-i Terâcim, Beyrut 1997.

EK-1: Çalışmamıza Konu Tahkik Edilmemiş Bulunan Atvâr-ı Seb'a Yazmalarının İlk ve Son Sayfaları³²¹

Cemaleddin İshak Karamanî (İlk Sayfası)

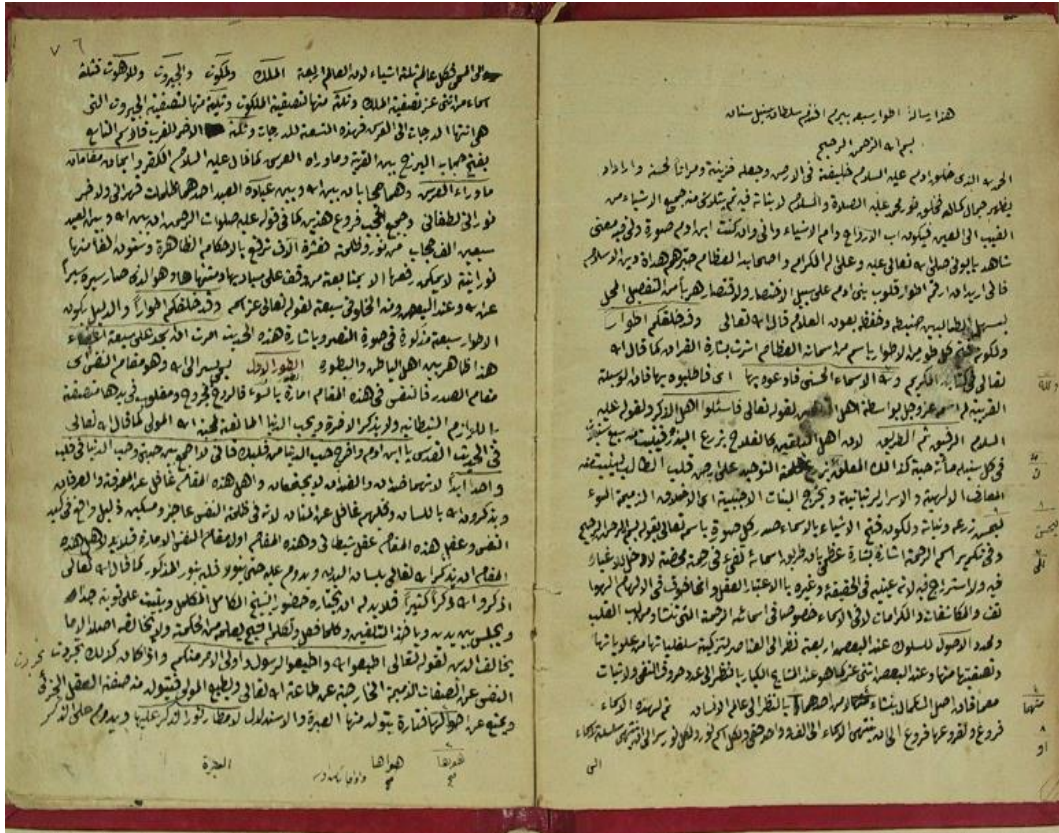

Cemaleddin İshak Karamanî (Son Sayfası)

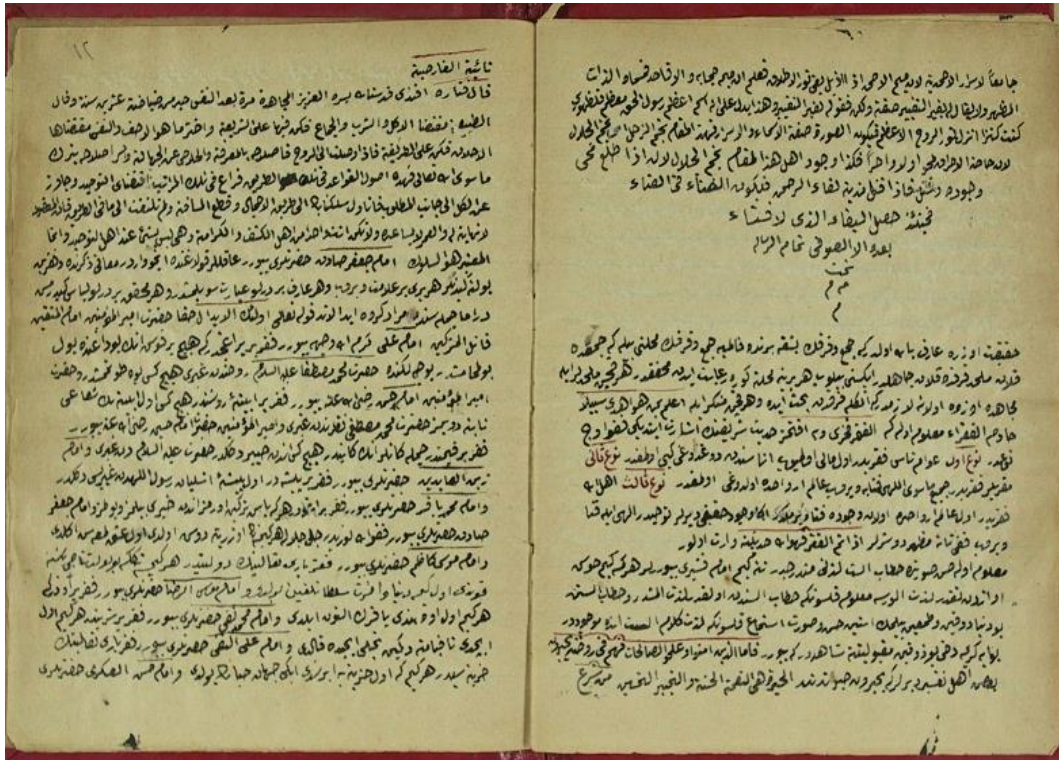

321 Bu bölümde ek olarak çalışmamızda ele aldığımız atvar-ı seb'a risalelerinden daha önce tahkik edilip neşredilmemiş ve yazma halde bulunan risalelerinin ilk ve son sayfalarını verdik.

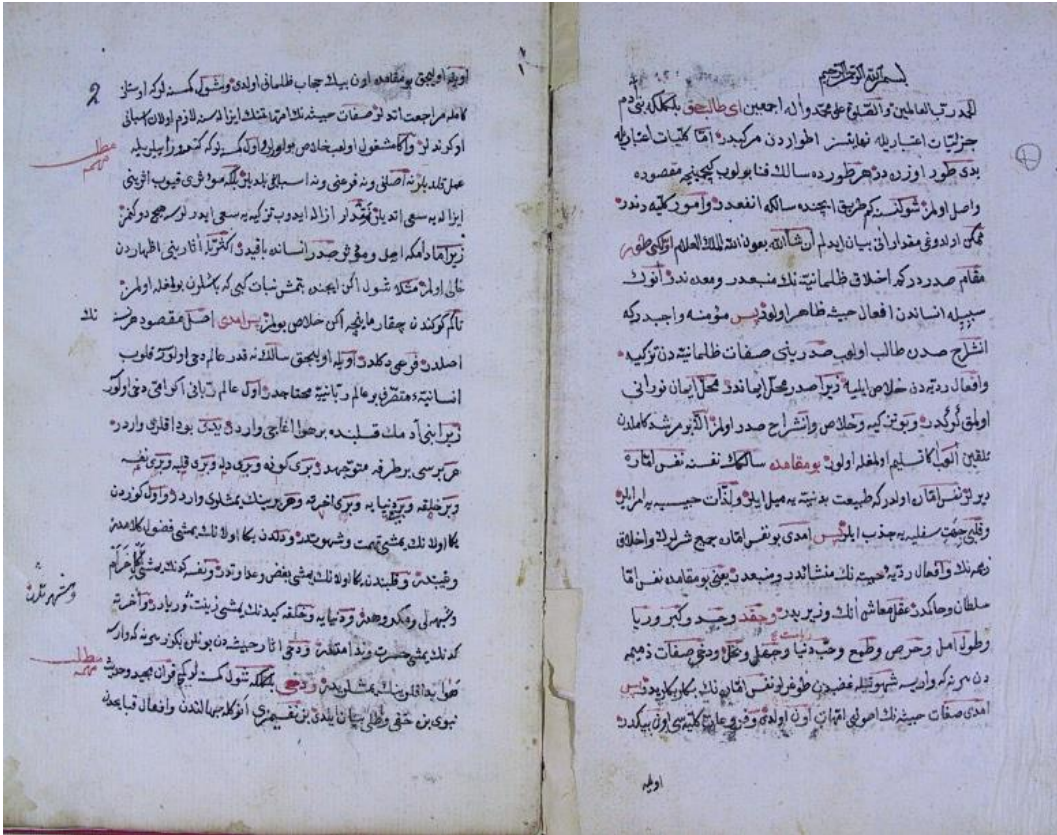
Yusuf b. Yakub (Sünbül Sinan) (İlk Sayfası)

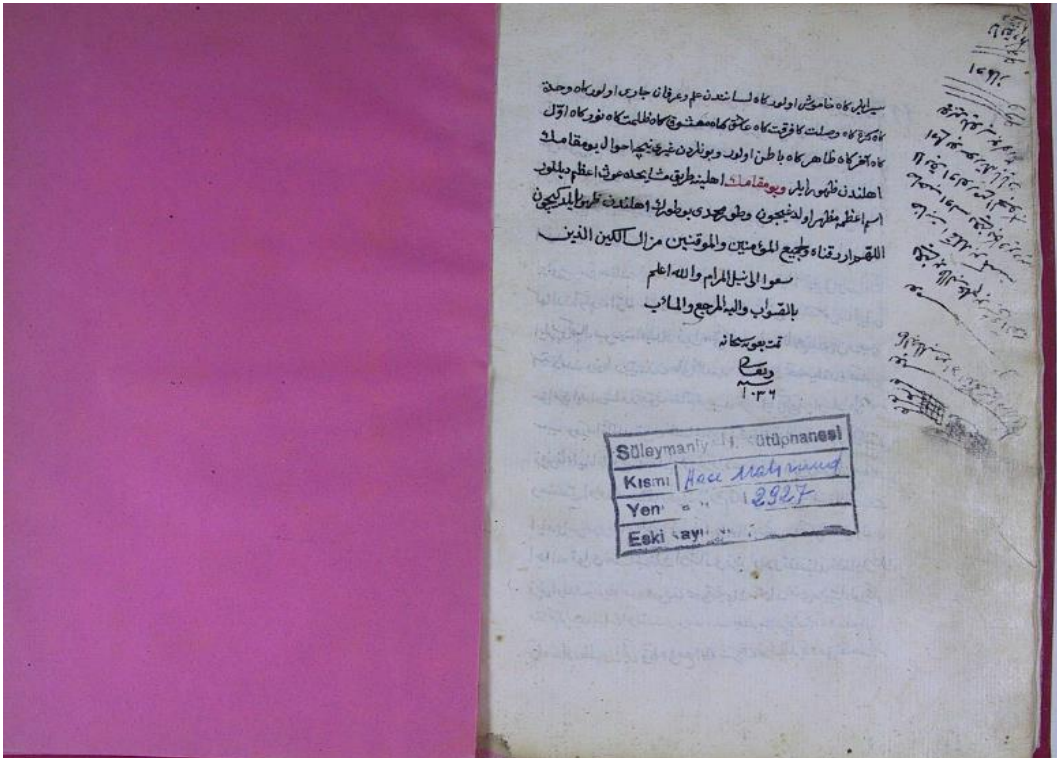
Yusuf b. Yakub (Sünbül Sinan) (Son Sayfası)

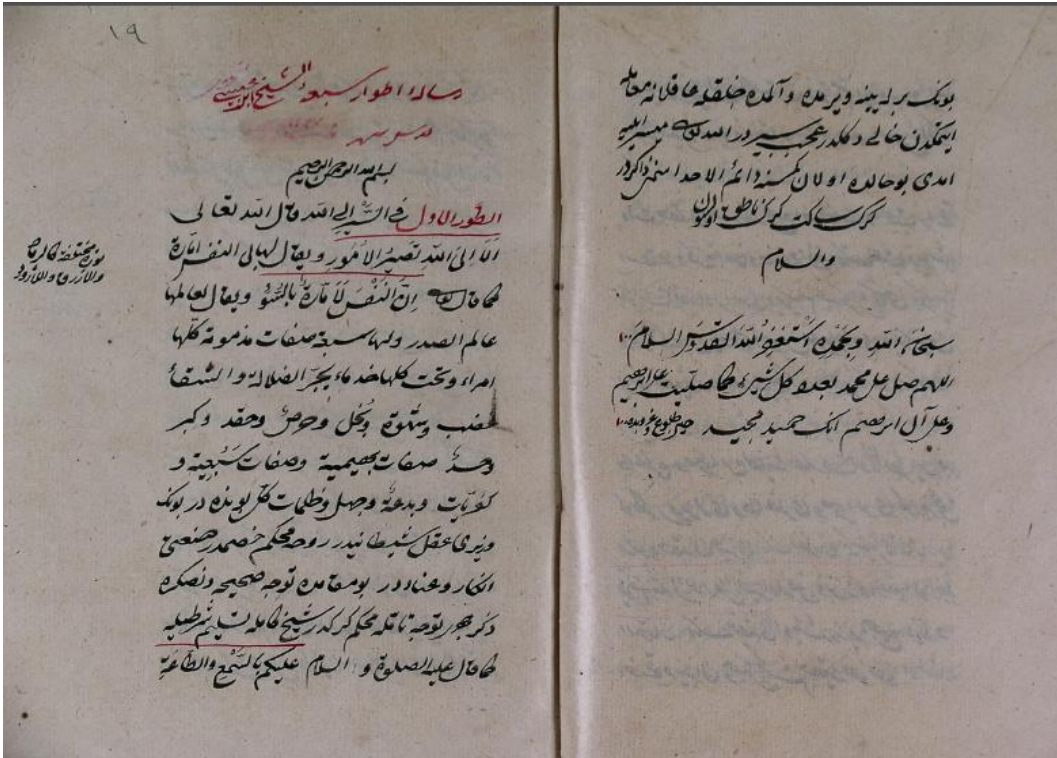
Sofyalı Bâli Efendi (İlk Sayfa)

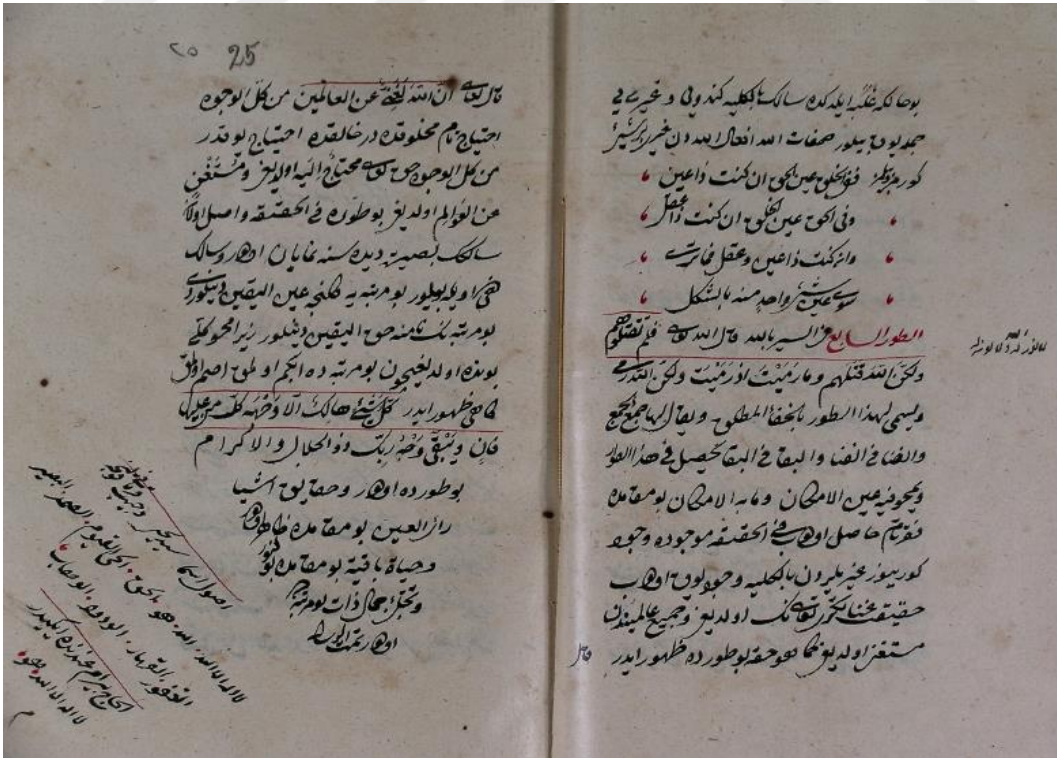
Sofyalı Bâli Efendi (Son Sayfa)

Ilyas Saruhani (İlk Sayfa)

Ilyas Saruhani (Son Sayfa)

Niyazi Mısrî (İlk Sayfa)

Niyazi Mısrî (Son Sayfa)

